

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 22

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 - Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Голова редакційної ради:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапеч Ю.О., доктор політичних наук, доцент, декан факультету суспільних наук, професор кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 12 від 22.12.2020 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21016-10816Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Антонюк Д.І. АНТИКОРУПЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТА ВИВЧЕННЯ.....	5
--	---

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Горло Н.В. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАХІДНОГО ТА СХІДНОГО ТИПІВ ПРЕДЕНТИЗМУ.....	10
Гулай В.В. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ.....	15
Камрані Салех. ПОЛІТИЧНА РІВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	20
Комарницький В.В. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОГО ЧИННИКА В КОНСТРУЮВАННІ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛАНДШАФТУ УКРАЇНИ.....	24
Мегела Р.Р. ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....	31
Музиченко Г.В. ЕФЕКТИВНІСТЬ КАНАЛІВ ПОШИРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ В ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ 2014 ТА 2019 РОКІВ В УКРАЇНІ.....	36
Стемковська О.І. ДОСВІД НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У ЛУЦЬКІЙ МІСЬКІЙ РАДІ.....	41
Стрелков В.В. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ДЕЛЕГІТИМАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВЛАДИ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ.....	47

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Кваша О.П., Болотіна Є.В., Котов Я.А. ВПЛИВ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	51
Пілаш Д.М. ЕВОЛЮЦІЯ КОНФЛІКТОГЕННОСТІ У ВІДНОСИНАХ ВЕНЕСУЕЛИ ТА ГАЙАНИ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ.....	57

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Турчин Я.Б., Івасечко О.Я. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДАНІЇ.....	64
---	----

CONTENTS

SECTION 1**THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE**

Antoniuk D.I. ANTI-CORRUPTION CONTROL: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING AND STUDYING.....	5
--	---

SECTION 2**POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES**

Horlo N.V. COMPARATIVE ANALYSIS OF WESTERN AND EASTERN TYPES OF IRREDENTISM.....	10
Hulai V.V. THE PLACE AND ROLE OF THE TERRITORIAL COMMUNITY IN THE IMPLEMENTATION OF DECENTRALIZATION POLICY: THE POLISH EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES.....	15
Kamrani Salekh. POLITICAL EQUALITY IN THE CONTEXT OF DIRECT DEMOCRACY.....	20
Komarnytskyi V.V. THE EVOLUTION OF THE PARTY FACTOR IN THE CONSTRUCTION OF THE REGIONAL POLITICAL LANDSCAPE OF UKRAINE.....	24
Mehela R.R. HISTORIOGRAPHY OF RESEARCH OF STATE-CONFESSIONAL RELATIONS IN THE CZECH REPUBLIC.....	31
Muzychenko H.V. EFFICIENCY OF POLITICAL ADVERTISING CHANNELS IN THE PRESIDENTIAL ELECTION CAMPAIGNS OF 2014 AND 2019 IN UKRAINE.....	36
Stemkovska O.I. THE EXPERIENCE OF PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES IN LUTSK CITY COUNCIL.....	41
Strelkov V.V. THE PLACE AND ROLE OF DELEGITIMATION OF PRESIDENTIAL POWER IN THE POLITICAL PROCESS.....	47

SECTION 3**POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY**

Kvasha O.P., Bolotina Ye.V., Kotov Ya.A. THE INFLUENCE OF COMMUNICATION AND INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE FORMATION OF PUBLIC OPINION IN MODERN SOCIETY.....	51
Pilash D.M. THE EVOLUTION OF CONFLICT POTENTIAL IN THE GUYANA-VENEZUELA RELATIONS: PAST AND PRESENT.....	57

SECTION 4**POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT**

Turchyn Ya.B., Ivasechko O.Ya. CONCEPTUAL PRINCIPLES AND FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF MODERN DANISH FOREIGN POLICY.....	64
---	----

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 351.72.07

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.22.1>

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТА ВИВЧЕННЯ

ANTI-CORRUPTION CONTROL: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING AND STUDYING

Антонюк Д.І.,

*аспірант кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті автор аналізує визначення поняття «контроль», які пропонуються вітчизняними науковцями щодо антикорупційної діяльності. Окреслено дискусійні аспекти проблеми на понятійному рівні, що заважають розбудові вітчизняного механізму антикорупційного контролю, зокрема через нерозуміння його призначення. Визначено суть та види корупційних індикаторів, що дозволяють дати цілісне визначення поняттю «корупція» та сформувати правильне уявлення про антикорупційний контроль. З'ясовано природу та суть поняття «антикорупційний контроль», зокрема розглянуте визначення, яке пропонує Світовий банк, а також визначення румунської дослідниці Аліни Мунджіу-Піппіді включно з індикаторами оцінки його потенціалу. Проаналізовано взаємозв'язок антикорупційного контролю з демократією через призму забезпечення належного рівня існування стабільного суспільства. Висвітлено теорію рівноваги (*Equilibrium theory*) А. Мунджіу-Піппіді в порівнянні зі схожими концепціями інших зарубіжних дослідників, які акцентують увагу на досягненні справедливого розподілу повноважень серед органів державної влади та можливостей і загальних благ усередині суспільства. Розглянуто можливість використання запропонованих нею формул корупції та антикорупційного контролю зі змінними, що акцентують увагу на окремих чинниках подолання проблеми корупції в умовах України. Акцентовано увагу на формуванні інституту відповідальності за корупцію, уникненні ймовірності закріплення привілейованого становища осіб із владними повноваженнями з недостатньою їх відповідальністю. Наведено фактори, що складають комплексну систему антикорупційного контролю, а отже, забезпечують його ефективність (згідно А. Мунджіу-Піппіді). Запропоновано визначення антикорупційного контролю, який покликаний забезпечити становлення та розвиток обмежувальних факторів для корумпованих суб'єктів включно зі зменшенням можливостей до відповідних правопорушень. Визначено легітиміційні аспекти антикорупційного контролю, його позитивний вплив на стан легітимності влади та демократичного режиму загалом.

Ключові слова: контроль, антикорупційний контроль, легітимність, легітимація, індикатори корупційності, індикатори антикорупційного контролю.

In the article, the author analyzes the definitions of "control" proposed by domestic scholars on anti-corruption activities. The debatable aspects of the problem at the conceptual level, which hinder the development of the domestic mechanism of anti-corruption control, in particular due to the lack of understanding of its purpose, are outlined. The essence and types of corruption indicators are defined, which allow to give a holistic definition of the concept of "corruption" and to form a correct idea of anti-corruption control. The nature and essence of the concept of "anti-corruption control" are clarified, in particular, the definition proposed by the World Bank, as well as the definition of Romanian researcher Alina Mungiu-Pippidi, including indicators for assessing its potential. The relationship between anti-corruption control and democracy is analyzed through the prism of ensuring the proper level of existence of a stable society. A. Mungiu-Pippidi's *Equilibrium theory* is highlighted in comparison with similar concepts of other foreign researchers, who emphasize the achievement of a fair distribution of powers among public authorities and opportunities and common good within society. The possibility of using the proposed formulas of corruption and anti-corruption control with variables that focus on certain factors in overcoming the problem of corruption in Ukraine is considered. Emphasis is placed on the formation of the institution of responsibility for corruption, avoiding the possibility of consolidating the privileged position of persons with power with insufficient responsibility. The factors that make up a comprehensive system of anti-corruption control, and thus ensure its effectiveness (according to A. Mungiu-Pippidi) are presented. It is proposed to define anti-corruption control, which is designed to ensure the formation and development of restrictive factors for corrupt entities, including the reduction of opportunities for relevant offenses. The legitimation aspects of anti-corruption control, its positive impact on the state of legitimacy of the government and the democratic regime in general are identified.

Key words: control, anti-corruption control, legitimacy, legitimation, corruption indicators, anti-corruption control indicators.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні на фоні численних інфоприводів про корупційні порушення в органах влади гостро постала проблема в налагодженні дійсно якісного механізму анти-

корупційного контролю (АК). Вітчизняне антикорупційне законодавство швидкими темпами зазнає змін, численні антикорупційні заходи впроваджуються на всіх рівнях органів влади та приватних

підприємствах, однак через відсутність розуміння (або ж політичної волі) справжньої природи АК більшість антикорупційних ініціатив не знаходять належної підтримки або взагалі зазнають краху. Дослідженням поняття «контролю» як основи забезпечення ефективності управління займалися українські дослідники Олександр Сушинський, Станіслав Косінов, Ольга Андрійко та ін. Більш ґрунтовно до визначення суті АК підійшли зарубіжні дослідники Аліна Мунджіу-Піппіді, Майкл Джонстон, Девід Кортрайт та інші, напрацювання яких дозволяють по-іншому поглянути на проблему корупції та встановлення якісного механізму АК відповідно до українських реалій.

Мета статті – з'ясувати суть, значення та теоретико-методологічні підходи до вивчення антикорупційного контролю.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи поняття «антикорупційний контроль», автор виявив, що в українській науковій літературі найчастіше зустрічаються класичні визначення поняття «контроль», які корелюють із антикорупційною діяльністю. Зокрема, О. Сушинський розглядає контроль як сукупність інститутів, що спрямовують діяльність владних інституцій відповідно до програм розвитку суспільства [4, с. 29–31], а тому, виходячи із цього, можна стверджувати, що АК є діяльністю, яка покликана виконувати нагляд за використанням коштів, спрямованих на модернізацію суспільства та попередження випадків приватизації їх окремими особами. Українська дослідниця О. Андрійко вбачає в контролі механізм отримання зворотної інформації про процеси, що відбуваються в суспільстві та владі. Контроль допомагає отримати оперативну інформацію, яка відтворює об'єктивний стан справ, і виявити недоліки у прийнятих рішеннях, у способах і засобах їх реалізації тощо [1, с. 7]. Таким чином, доречно припущення, що антикорупційний контроль допомагає визначити ступінь ефективності влади, рівень відповідальності посадових осіб, раціональність використання коштів тощо. Український юрист С. Косінов виокремлює три підходи до визначення суті контролю: 1) контроль як інструмент перевірки прийнятих рішень та визначення відхилень під час планування та аналізу. Якщо даний підхід розглядати у широкому розумінні, він буде актуальним за умови, коли держава розглядається як інститут, що працює в інтересах суспільства, задовольняючи його потреби та підтримуючи його сталий розвиток; 2) контроль як набір засобів регулювання поведінки окремої особи чи організації. Тобто АК доцільно розглядати як регулювання поведінки відповідно до вимог антикорупційного законодавства та норм моралі; 3) контроль як функція зворотного зв'язку [3, с. 65–66]. Дослідження АК в даному контексті є доречним, однак такий підхід, на нашу думку,

є недостатнім для цілісного визначення його суті та призначення. Згідно з визначенням Світового банку, АК охоплює уявлення про те, наскільки публічна влада здійснюється з метою отримання приватної вигоди через дрібні та значні форми корупції [6]. Тому, на нашу думку, визначення АК неможливе без визначення самого терміна «корупція», адже, на думку українського науковця Дмитра Михайленка, трактування корупції в нормативно-правових актах є правильним виключно зі зазначенням індикаторів корупційності, що характеризують саме корупційні діяння, а отже, дозволить правильно побудувати уявлення про АК. Під індикаторами корупційності розуміють поведінку особи, що призвела до корупційного правопорушення. Дослідник виокремлює два основних індикатори корупційності: неефективність діяльності посадової особи, що проявляється у прийнятті незаконних рішень та ухиленні від прийняття законних; та результативність корупційної поведінки (невідповідність майнового стану посадової особи з її способом життя; контроль посадовою особою майнових активів, що знаходяться у власності інших осіб тощо). Це означає, що АК покликаний у першу чергу забезпечити умови дотримання посадовими особами стандартів поведінки, що б не несло шкоду соціальній сфері [2, с. 137–138].

Румунська дослідниця Аліна Мунджіу-Піппіді під АК розуміє своєрідну шкалу, де відлік починається від абсолютного партикуляризму (грубого розподілу суспільних благ на основі особистісних зв'язків та можливостей посадовими особами на власну користь) та закінчується так званим абсолютним етичним універсалізмом (неупереджений розподіл ресурсів на засадах справедливості). Виходячи із цього, дослідниця пропонує власні критерії оцінки антикорупційного потенціалу: 1) інституційну здатність контролю за корупцією; 2) аналіз механізмів інституційної взаємодії; 3) Індекс доброчесності громадськості (*Index of Public Integrity*), що характеризує здатність громадянського суспільства до колективних дій у контексті протидії корупції [11, р. 418]. Виходячи з останнього індикатора, впливає визначення, що його пропонує А. Мунджіу-Піппіді: антикорупційний контроль – здатність суспільства обмежувати використання посадовими особами своїх повноважень задля отримання особистої вигоди шляхом завдання шкоди загальному соціальному добробуту. Тож АК виступає набором формальних та неформальних правил, що визначають розподіл суспільних благ [10, р. 18].

У світовій науковій практиці наразі досить поширена ідея визначення АК як прямого антагоніста корупції, що не просто займається попередженням випадків корупційних правопорушень, а є цілісним механізмом, який стоїть на сторожі

соціальної справедливості та загального добробуту [10, р. 86]. Тому, на нашу думку, цілком доречно АК порівнювати з демократією, що сьогодні виступає найефективнішим політичним режимом, підйом якого супроводжувався тривалою політичною боротьбою, на що звертає увагу сучасний американський дослідник Майкл Джонстон. На його думку, становлення демократії ніколи не слід розглядати як самоціль, оскільки своїм ідейним наповненням сприяє досягненню інших цілей: забезпечення виборності влади, утвердження свободи вибору, забезпечення рівності можливостей тощо. Згідно з даним підходом, демократія виступає комплексом ідей, що формувався впродовж історії людьми, що не були згодні із принципами автократичних моделей управління, зазнавали утисків щодо своїх інтересів та намагалися усіляко їх захистити. Демократичний режим покликаний задовольнити природу існування людини включно із забезпечення дотримання її основоположних прав, так само як і АК, який необхідний для убезпечення більшості від посягань на власний добробут із боку корумпованої меншості. Такі цінності, як прозорість та публічність влади, її підзвітність, можливість обмежувати її діяльність не були сформовані одночасно, а отже, є взаємозалежними, і тому будуть ефективними, коли функціонуватимуть єдиним комплексом. Звідси ми можемо робити висновок, що антикорупційні цінності та інститути знайдуть підтримку, довіру громадськості лише тоді, коли доведуть свою ефективність та потенціал для розвитку через успішне протистояння з корупційними ризиками, що продукують дискримінаційні чинники на рівні влади та побутовому рівні [8, р. 34].

Як зазначає американський філософ Френсіс Фукуяма, функціонування держави може бути ефективним лише тоді, коли буде знайдено баланс між її здатністю розпоряджатися загальними ресурсами та інститутами, які цю здатність обмежуватимуть. Причому відхилення від рівноваги може відбуватися в обидві сторони: як у вигляді недостатніх механізмів стримування влади, так і у формі надмірного контролю, що стає на заваді будь-якій колективній дії [5, с. 47].

А. Мунджіу-Піппіді пропонує більш комплексне розуміння АК, запропонувавши теорію рівноваги (*Equilibrium theory*), де антикорупційний контроль розглядається як комплексний механізм збереження балансу між усіма акторами держави, а отже, збалансованої системи співіснування суспільства із справедливим розподілом загальних благ. На думку дослідниці, такий підхід є особливо актуальним у період модернізації політичної системи, що відбувається в умовах недостатньої інституціоналізації ринкової економіки та демократії. В умовах перехідного суспільства роль держави у процесі модернізації посилюється,

що потребує значних державних ресурсів, адже держава бере на себе дедалі більше зобов'язань, якість виконання яких складно проконтролювати [10, р. 114]. У зв'язку із цим постає ризик втрати демократії як політичного режиму, підтримки з боку громадськості. У ході модернізації державотворчі процеси можуть бути ускладнені загальною невизначеністю, появою на національній політичній арені великої кількості нових акторів, відсутністю швидких позитивних результатів включно із браком достовірної інформації, що підсилюватиме корупцію, а тому, навіть незважаючи на об'єктивні переваги демократії стосовно інших політичних режимів, вона також, на нашу думку, може втратити легітимність [9, р. 35]. Тут АК може виступати однією з основ демократичного режиму і навпаки. Наприклад, демократичні вибори не є разовим механізмом вибору між кандидатами, а скоріше виступають інструментом забезпечення відповідальності тих, кого обрано перед громадськістю, але, як показує практика, одного лише інституту виборів недостатньо для забезпечення підзвітності. Тож якщо цілісний антикорупційний механізм не сформований, поряд із державою повинно існувати розвинене громадянське суспільство, що контролюватиме виконання державних функцій, особливо в контексті антикорупційного законодавства. Виходячи із цього, можна припустити, що чим більше влада бере на себе зобов'язань, тим коротшою повинна бути відстань між нею та громадськістю. Під «відстанню» дослідниця розуміє ступінь прозорості влади. Таким чином, існування вільної преси та незалежних ЗМІ позитивно впливає на контроль за корупцією та активність громадянського суспільства [10, р. 122]. Однак щоб громадянське суспільство було ефективним у контексті боротьби з корупцією, вирізнялося належною мобілізованістю, мають бути створені умови, за яких громадськість, беручи участь в антикорупційних кампаніях, робитиме акцент на відстоюванні власних інтересів, себто захисту власного добробуту тощо [8, р. 30].

Не менш важливу роль у створенні належного АК відіграє побудова системи «стримування і противаг» на рівні влади. Система передбачає деполітизацію бюрократичного апарату, надання йому певної автономії для здійснення контролю за політичними акторами [10, р. 120]. Але цей принцип повинен працювати в обидва боки – за бюрократією повинні наглядати політики. Прихильником збалансованого розподілу зобов'язань між бюрократами та політиками включно з наявними можливостями взаємного контролю є також згаданий вище науковець М. Джонстон, на думку якого, збереження такого принципу є одним із ключових чинників попередження або ж мінімізації корупції на рівні влади, хоча досягнення подібного балансу є складним навіть у зрілих

демократіях, не кажучи вже про молоді [9, р. 9–10], що дає підстави стверджувати про політичну проблему корупції та становлення на противагу її ефективного механізму вище.

Контроль за корупцією також розуміють як баланс між ресурсами та їх витратами [10, р. 115]. Якщо витрати значні, а ефективність влади залишається низькою, є підстави говорити про наявність каналів, якими можновладці користуються для отримання неправомірної вигоди. Тут чітко простежується зв'язок між ефективністю і корупцією, адже цілком очевидно: орієнтація державних органів на забезпечення якісної роботи та досягнення не може існувати поряд із систематичною корупцією. На додаток варто зазначити, що відсутність будь-яких форм монополії позитивно впливає на антикорупційний контроль, адже політична/економічна монополія дарує право тим, хто нею володіє, на власний розсуд розпоряджатися ресурсами і не нести за це відповідальність, що загрожує поглибленню соціальної нерівності або дискримінації. Таким чином, контроль за корупцією тісно пов'язаний із широкою економічною свободою та конкуренцією [10, р. 118]. А. Мунджіу-Піппіді пропонує формулу виникнення корупції, безпосередньо пов'язану із браком підзвітності органів влади:

Корупція = Монополія + Дискреція – Підзвітність [10, р. 116].

Румунська дослідниця також пропонує формулу антикорупційного контролю із двома основними змінними: «можливості» та «обмеження». Під «можливостями» вона розуміє:

- 1) матеріальні ресурси, що можуть бути використані представниками влади у власних цілях;
- 2) можливість влади на власний розсуд розпоряджатися ресурсами, що може проявлятися у вигляді привілейованого доступу, тіншових домовленостях або зобов'язаннях і т.п.

Під обмеженнями маються на увазі:

- 1) правові обмеження, що характеризуються наявністю ефективного антикорупційного законодавства та контролюючих органів, які слідкують за їх виконанням [10, р. 117]. Однак, варто зазначити, спеціалізовані антикорупційні органи повинні бути виключно незалежними, щоб здійснювати свою діяльність ефективно та не служити інструментом полювання на опонентів політичного режиму [10, р. 109];

- 2) нормативні обмеження, що характеризуються суспільними нормами етичної поведінки, яка контролюється завдяки засобам масової інформації, громадянському суспільству, окремими громадянами тощо. Сюди ж відносять цінності, що засновані на справедливості та чесності; розвинутий соціальний капітал; розвинуту культуру політичної участі; щільну мережу добровільних об'єднань, що включає, окрім неурядових органі-

зацій, різноманітні спілки, об'єднання, релігійні групи тощо [10, р. 162].

Таким чином, АК, на думку А. Мунджіу-Піппіді, можна узагальнити в такій формулі:

Антикорупційний контроль = Обмеження (юридичні + нормативні) – Можливості (дискреція влади + матеріальні ресурси) [10, р. 117].

Проаналізувавши дану формулу, може скластися враження, що принцип рівноваги порушено, оскільки антикорупційний контроль не може мати значення «0», за якого обмеження де-факто будуть виступати своєрідною відповіддю на відомі випадки корупції. Причому обмеження повинні мати незалежний характер, аби не створювати переваг для жодної зі сторін. Для налагодження дійсно ефективного антикорупційного контролю механізмів попередження корупції повинно бути набагато більше, аніж потенційно відомих корупційних ризиків. Ні для кого не секрет, що «не чисті на руку» високопосадовці постійно шукають нові канали отримання вигоди, а тому антикорупційна діяльність матиме позитивне значення, якщо визначатиме корупційні загрози та розроблятиме методи боротьби з ними заздалегідь. Зазвичай проблему корупції розглядають як складну систему неформальних зв'язків, що утворюють справжню систему, на противагу якій необхідна така ж система [12], заснована на внутрішній співпраці та довірі. На нашу думку, саме тому дослідження в галузі антикорупційної діяльності повинні постійно вдосконалюватися та розвиватися.

Підсумовуючи теорію рівноваги А. Мунджіу-Піппіді, можна виділити кілька факторів, які виступають комплексною системою АК:

- 1) наявність розвиненого громадянського суспільства поряд із державою;
- 2) відкритість та прозорість державної/місцевої влади;
- 3) деполітизація державної бюрократії, відокремлення державних посад від політичних;
- 4) відсутність будь-яких форм монополії;
- 5) наявність правових і нормативних обмежень;
- 6) відсутність можливостей використання державних ресурсів на власну користь.

Створення ефективного механізму АК допоможе подолати більшість супутніх проблем, спричинених надмірною корумпованістю влади та суспільства загалом, через що демократичні перетворення, які могли б покращити загальний стан існування суспільства, зазнають зайвого гальмування, а значить, ані існуючий демократичний режим, ані влада не будуть визнані справедливими, а отже й легітимними [5, с. 49].

Виходячи з наведених вище міркувань, *антикорупційним контролем*, на нашу думку, слід вважати комплекс взаємопов'язаних заходів щодо обмеження та стимулювання поведінки посадових осіб

відповідно до вимог збереження належної соціальної сфери та забезпечення сприятливого існування суспільства, що включає високу організаційну здатність інститутів та громадянського суспільства до протидії корупційним правопорушенням.

Отже, антикорупційний контроль є дещо більшим, аніж простим механізмом обмеження діяльності влади. По-перше, антикорупційний контроль та демократія тісно пов'язані, забезпечують взаємну підтримку, а отже, і взаємну легітимність. По-друге, забезпечення балансу між «витратами

та ресурсами», між діяльністю влади та інтересами суспільства, між повноваженнями органів влади і т. ін. потребує включення інших процесів, що, на перший погляд, не пов'язані з механізмом антикорупційного контролю. Доказом того є запропоновані вище формули антикорупційного контролю, що включають змінні, які потребують додаткового розвитку. Тому антикорупційний контроль потребує повноцінного залучення усіх суб'єктів суспільства незалежно від рівня причетності до діяльності владних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. Київ : Наукова думка. 2004. 300 с.
2. Михайленко Д. Індикатори корупційних правопорушень: поняття, види та можливості використання для цілей кримінального закону. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. P. 136–140. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/4/31.pdf>.
3. Косінов С. Контроль у державі як складова соціальної системи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 63–71.
4. Сушинський О.І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти. Львів : ЛПІДУ УАДУ, 2002. 468 с.
5. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ : Наш формат. 2019. 608 с.
6. Control of Corruption. URL : <https://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/cc.pdf>.
7. Cortright D., Seyle C., Wall K. Governance for Peace: How Inclusive, Participatory and Accountable Institutions Promote Peace and Prosperity. Cambridge University Press. 2017. 292 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108235471>.
8. Johnston M. Corruption, Contention and Reform: The Power of Deep Democratization. Cambridge University Press. 2013. 296 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139540957>.
9. Johnston M. Syndromes of Corruption: Wealth, Power, and Democracy. Cambridge University Press. 2005. 267 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490965>.
10. Mungiu-Pippidi A. The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption. Cambridge University Press. 2015. 296 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316286937.004>.
11. Mungiu-Pippidi A., Dadašov R. Measuring Control of Corruption by a New Index of Public Integrity. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 2016. Volume 22. Issue 3. P. 415–438. DOI: 10.1007/s10610-016-9324-z.
12. Radu P. Follow the money: how open data and investigative journalism can beat corruption. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays#paul-radu-follow-the-money-how-open-data-and-investigative-journalism-can-beat-corruption>.

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.1:321.01:316.322(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.22.2>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАХІДНОГО ТА СХІДНОГО ТИПІВ ІРЕДЕНТИЗМУ COMPARATIVE ANALYSIS OF WESTERN AND EASTERN TYPES OF IRREDENTISM

Горло Н.В.,*доктор політичних наук,**доцент кафедри політології**Запорізького національного університету*

У статті акцентовано увагу на географічній специфіці іредентизму. Іредентизм розглядається як сукупність стратегій і дій спорідненої держави й іреденти – національної меншини у складі поліетнічної держави, метою яких є об'єднання в одному політичному організмі етнічної спільноти, яка розділена кордонами між двома/кількома державами. Типологію іредентизму розробляли зарубіжні науковці Р. Бараш, Ю. Балашов, Д. Горовіц, Дж. Ландау, Ю. Цагараєв, Н. Чейзен, проте особливостям реалізації іредентизму на Заході і Сході не приділялося належної уваги. Під Заходом розуміється Європа як осередок християнської культури, Схід представляють країни Азії та Північної Африки. Провідним методом у даному дослідженні виступає порівняльний аналіз, який вимагає обрати такі критерії для порівняння, які б дозволили як виокремити спільні ознаки досліджуваних явищ, так і зосередити увагу на їх відмінних рисах.

Зазначено, що іредентизм набув найбільшого поширення в Європі, натомість у країнах Азії та Африки спостерігається менша кількість його випадків. Це зумовлено домінуванням у країнах Сходу патріархального типу політичної культури, коли розділеність етносу не усвідомлюється як проблема. У європейських країнах із громадянським типом політичної культури і досить вираженим активістським ядром проблема розділеності народу актуалізується в системі освіти, ЗМІ, через пропагандистську діяльність партій та громадських організацій. У статті виокремлено спільні риси західного і східного типів іредентизму, серед яких: існування розділених народів як підстави для формування іредентизму; вагома роль етнічного чинника; схожий характер політичних, економічних, культурних причин; вплив націоналізму як ідеології, на основі якої розвивається іредентизм; залежність виникнення іредентизму від часу утворення національної держави.

Відзначено, що відмінності між обома типами іредентизму досить суттєві. Зокрема, іредентизм на Заході має внутрішні джерела та іманентно притаманний самим суспільствам. На Сході ця ідеологія розвивалася під потужним впливом колишніх метрополій і є нав'язаним ззовні явищем. У західній моделі велика роль належить мовному чиннику, у східному типі – релігійному. Значні відмінності спостерігаються за такими критеріями, як тип політичного режиму, тип політичної культури та вплив зовнішньополітичного середовища: західні держави з демократичним типом політичної системи дозволяють існування радикальних організацій, які просувають іредентистські проекти, але самі не можуть проводити відкриту політику іредентизму у зв'язку з обмеженнями, яке на них покладає членство в ЄС і НАТО, у той час як у східних державах, які мають авторитарні політичні режими та характеризуються домінуванням патріархального типу політичної культури, іредентистські рухи досить пасивні, а політика іредентизму може існувати в якості офіційного державного курсу.

Ключові слова: іредентизм, Захід, Схід, розділений народ, націоналізм, порівняльний аналіз.

The article focuses on the geographical specifics of irredentism. Irredentism is seen as a set of strategies and actions of a kin-state and irredenta, i.e. a national minority within a polyethnic state. Their aim is to unite divided between two or more states ethnic community within one political body. The typology of irredentism was developed by foreign scholars R. Barash, Yu. Balashov, N. Chazan, D. Horowitz, J. Landau, Y. Tsagaraev, but the peculiarities of the implementation of irredentism in the West and East were not given due attention. The West means Europe as a centre of Christian culture; the East represents the countries of Asia and North Africa. The leading method in this study is a comparative analysis, which requires the selection of such criteria for comparison, which would highlight both the common features of the studied phenomena and focus on their distinctive features.

It is noted that irredentism has become most widespread in Europe, while in Asia and Africa there are fewer cases. This is due to the dominance of the patriarchal type of political culture in the East when ethnic division is not perceived as a problem. In European countries with a civic type of political culture and a prominent activist core, the problem of division of the people is relevant in the education system, the media, through the advocacy of parties and non-governmental organisations. The article highlights the common features of Western and Eastern types of irredentism, including the existence of divided peoples as a basis for the formation of irredentism; the important role of ethnic factor; similar nature of political, economic, cultural reasons; the influence of nationalism as an ideology on the basis of which irredentism develops; dependence between the emergence of irredentism and the time of formation of the nation-state.

It is stated that the differences between the two types of irredentism are quite significant. Irredentism in the West has internal sources and is inherent in societies themselves. In the East, this ideology has developed under the influence of former metropolises and is an external phenomenon. In the Western model, a large role belongs to the linguistic factor, in the Eastern type – to the religious. Significant differences are observed in such criteria as the type of political regime, the type of political culture, and the influence of the foreign policy environment. Western countries with a democratic political system allow the existence of radical organizations that promote irredentist projects, but can not pursue an open policy of irredentism due to the restrictions imposed on them by EU and NATO membership. Eastern states with authoritarian political regimes and dominance of a patriarchal type of political culture have rather passive irredentist movements and irredentist politics can exist as an official state course.

Key words: irredentism, the West, the East, divided people, nationalism, comparative analysis.

Постановка проблеми. За останній час спостерігаємо зростання наукового інтересу до іредентизму, що пов'язано з реалізацією іредентистської політики Російською Федерацією у вигляді анексування українського Криму у 2014 році. Це спонукало вітчизняних вчених звернутися до аналізу інших випадків іредентизму та ознайомитися з працями зарубіжних дослідників, які вже давно цікавляться даною проблемою. Саме поняття «іредентизм» до цього часу не є нейтральним й несе певне оціночне забарвлення в залежності від того, який випадок іредентизму розглядається. Італійський та німецький іредентизм у XIX столітті, який призвів до формування національних держав, оцінюється позитивно, і у цьому контексті недоречним може здатися застосування поняття «іредентизм» стосовно інших випадків, коли відбувається анексування територій, хоча це теж приклади іредентизму, оскільки даний політичний процес еволюціонував відповідно до змін у системі міжнародних відносин, набуваючи з часом нових ознак і характеристик. Саме тому різні випадки іредентизму треба розрізняти за їхніми наслідками – конструктивними чи деструктивними. У зв'язку з цим слід зазначити, що різні прояви іредентизму відзначаються й географічною специфікою, тобто можна вести мову про західний і східний типи іредентизму, які виникають у певному історичному контексті та під впливом різних політичних умов. Розуміння природи іредентизму необхідне для здійснення оптимальних кроків щодо попередження іредентистських настроїв у поліетнічних державах та пошуку механізмів реагування на перші прояви політики іредентизму з боку споріднених держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Докладний аналіз природи іредентизму та його ролі у розгортанні етнополітичних конфліктів подається у працях зарубіжних науковців Т. Амброзіо, Р. Бараш, Дж. Гоксек, Д. Горані, Д. Горовіц, Д. Конверсі, Дж. Ландау, Д. Мейл, С. Сайдман, Дж.К. Фузесі, Н. Чейзен, Д. Ягсиоглу та ін. З огляду на те, що більш активним суб'єктом просування іредентистських вимог є національні держави, можна вести мову про «політику іредентизму» як один із можливих зовнішньополітичних векторів, тож чимало праць присвячені аналізу іредентистської політики окремих держав: Угорщини (Т. Амброзіо, М. Зайдлер, Дж.К. Фузесі), країн

Кавказу (Т.Ф. Лопес), Албанії (Д. Горані, М. Дупакова), Камбоджі (С.Дж. Бейрд, К. Мак), Індонезії (Ква Чонг Гуан), Палестини (Г. Губерман), Сомалі (А. Урбано) та ін. Українські науковці досліджують іредентизм як один із проявів сепаратизму, серед них В. Дівак, В. Євтух, Р. Коршук, Ю. Мацієвський, Н. Резнікова, Є. Рябінін. Однак питанню типології іредентизму приділяється недостатньо уваги, наявні типології враховують критерії суб'єктів іредентизму (Д. Горовіц, Ф. Попов, Н. Чейзен), характеру дій держави, яка проводить політику іредентизму (Р. Бараш, Дж. Ландау).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим аналіз праць показує, що виокремлення специфіки іредентизму у географічному розрізі ще не стало предметом спеціального наукового дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є здійснення порівняльного аналізу західного та східного типів іредентизму, виявлення спільних та відмінних рис. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати низку завдань: уточнити понятійний апарат дослідження, обґрунтувати вибір критеріїв порівняння, на основі яких виокремити спільні та відмінні риси іредентизму західного та східного типів. Провідним методом у даному дослідженні є порівняльний аналіз, який вимагає обрати такі критерії для порівняння, які б дозволили як виокремити спільні ознаки досліджуваних явищ, так і зосередити увагу на їх відмінних рисах. Дійсно, хоч кожен випадок іредентизму є унікальним та має особливий контекст формування, разом з тим існують певні базові ознаки, що у цілому й визначає специфічні риси такого явища, як іредентизм. Під Заходом розуміється Європа як осередок християнської культури, Схід представляють країни Азії та Північної Африки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоча іредентизм за своєю природою є явищем західного світу, проте із часом його географія розширилася, адже іредентизм спостерігається в багатьох кутках планети, де існує явище розділеності народів. Він виник в Італії у XIX ст., коли політичні партії націоналістично-радикального спрямування закликали повернути до складу Італії «terre irredente» – незвільнені землі, які перебували під владою інших держав. Із часом іредентизм став важливим зовнішньополітичним проектом

італійської влади. С.Г. Бейрд визначає іредентизм як доктрину, за якою населення чи територія повинні знаходитися під контролем країни, з якою вони пов'язані етнічно чи історично [1]. На думку Д. Пачі, іредентизм означає прагнення етнічної, мовної чи релігійної меншості в межах суверенної держави возз'єднатися на основі культурної близькості з іншою суверенною територією [2]. Доктрина реалізується як сукупність стратегій та дій спорідненої держави й іреденти – національної меншини у складі поліетнічної держави, спрямовані на об'єднання в одному політичному організмі етнічної спільноти, яка розділена кордонами між двома/кількома державами. Стратегія реалізується сумісно окремими особами, групами, а також особами, які приймають політичні рішення, організаціями національного і міжнародного рівня з метою об'єднати всі території, де представники одного народу перебуватимуть в єдиному політичному утворенні [3, р. 39].

Таке розуміння іредентизму дозволяє розглядати його як різновид політичного процесу. За визначенням С. Гайдая, «політичний процес» – це сукупність дій його учасників, що відбуваються в певних окреслених межах та які спрямовані як на підтримку та формування політичної системи, так і на руйнування та піддрив усталених принципів, норм, законів та політичного устрою (ладу)». Як зазначає дослідник, ареал впливу та розповсюдження охоплює не лише простір окремої держави, а й простір поза її межами [4, с. 86]. Політичні технології є невід'ємною складовою частиною іредентизму як процесу, передбачаючи низку конкретних засобів і кроків із досягнення мети, саме тому дії російської влади у Криму в 2014 році є прикладом реалізації іредентистського проекту із застосування анексії як технології.

Отже, іредентизм доцільно характеризувати як вид політичного процесу, що має мету, структуру, ідейне обґрунтування, етапи формування, а реалізація мети учасників іредентизму досягається через застосування певних способів і засобів (технологій).

Дослідження різних випадків іредентизму дозволяє побачити певні відмінності, якими характеризується це явище в західних і східних країнах. Дж. К. Фузесі (2006) зробила підрахунки, які засвідчують найбільший рівень поширеності іредентизму на європейському континенті, адже з 55 зареєстрованих випадків 45 є європейськими (з них 16 – у Західній Європі) і лише 5 в Африці, 4 в Азії та всього один на Близькому Сході. Але через відсутність родової території іредентизм у принципі не сформувався в Америці і Австралії [5]. На нашу думку, невелика кількість випадків поза Європою зумовлена домінуванням у країнах Сходу патріархального типу політичної культури, коли розділеність етносу не сприймається як проблема, тож є невелика вірогідність ініцію-

вання іредентистських рухів «знизу», найчастіше це проект влади. У європейських країнах із громадянським типом політичної культури і досить вираженим активістським ядром проблема розділеності народу актуалізується в системі освіти, ЗМІ, через пропагандистську діяльність партій та громадських організацій. Наприклад, в Угорщині тему про Тріанонський договір, його перегляд та іредентистську ідею в післявоєнний період включали у шкільні тести, на ці теми писали есе на вступних і випускних екзаменах [6].

Перш за все зосередимо увагу на тому, що проблема іредентизму актуалізується в умовах існування розділених народів. Р. Бараш виділяє дві моделі розділення етнонаціональних груп – коли частини розділеної спільноти оформлені в окремі адміністративні одиниці (розділені нації) або коли група представників розділеної спільноти займає положення меншини в одній або декількох державах, причому одна з частин може бути оформлена в окреме адміністративне утворення (розділені народи) [7, с. 49]. Необхідно, щоб факт розділеності усвідомлювався як проблема, яка вимагає розв'язання.

Спільною ознакою західного та східного типів є залежність виникнення іредентизму від часу утворення національної держави. Свого часу іредентистська ідея сформувалася в Греції, Болгарії, Італії, Литві, Німеччині, Румунії, Угорщині, але була відсутня в інших країнах Європи – Великобританії, Іспанії, Франції, країнах Бенілюксу. Р. Бараш пояснює це тим, що у країнах, де виник іредентизм, запізнювалося встановлення централізованої держави – або через тривалу конфронтацію із сусідами, або через існування колись у рамках мультиетнічної держави, де етнічна ідентичність переважала над громадянською [7, с. 47]. Це означає, що держави, які мають іредентистські прагнення, в постімперській період отримали ті території і кордони, які були встановлені міждержавними угодами і рішеннями великих держав, та часто не враховували етнічний склад населення, тим самим породжуючи проблему розділених народів. Аналогічна ситуація мала місце в постколоніальному світі, де іредентизм сформувався після розпаду колоніальної системи. Власне, іредентизм в азіатських та африканських країнах є більш пізнім утворенням, ніж в Європі.

Схожий характер мають чинники і причини, які лежать в основі іредентизму. Вважаємо, що іредентизм – це саме етнополітичний процес, тому інші об'єднувачі рухи, де етнічний чинник не важливий або другорядний, доцільно називати уніонізмом. Хоча зауважимо, що у сучасному політичному дискурсі поняття «іредентизм» часто застосовується для позначення багатьох випадків об'єднувачої політики (об'єднання Західної і Східної Німеччини) чи навіть експансіонізму (конфлікт між Аргентиною і Великобританією щодо Фолклендських островів).

Націоналізм виступає тією ідеологічною базою, на якій виникає іредентизм. Апелювання до культурних чинників (мова, традиції, звичаї, релігія, спільне уявлення про минуле) живить усі іредентистські проекти, але провідна роль може надаватися лише мові чи релігії. Політика іредентизму стає більш потужною, коли спирається на ідею «Великої держави», що передбачає відродження держави в тих кордонах, які вона мала у минулому. Ідея поширена на всіх континентах: в Європі існують ідеї «Великої Албанії», «Великої Болгарії», «Великої Угорщини», «Великої Румунії», ідея «руського мира», грецька «Мегалі ідея». На африканському континенті також бачимо приклади існування ідеї «Великої держави». У середині ХХ століття виникла концепція «Великого Марокко», яка передбачала створення державного союзу внаслідок відокремлення територій, що колись знаходилися під управлінням марокканських султанів, і приєднання їх до Марокко. Після другої світової війни виник проект, що передбачав утворення з північноафриканських колоній Італії незалежної держави «Велика Лівія». Ідея «Великого Сомалі» передбачає приєднання до Сомалі тих частин територій держав Африканського Рогу, в яких більшість населення – сомалійці. Втілення цієї ідеї на практиці означає енозис частини територій таких африканських держав, як Ефіопія, Кенія і Джибуті [8, с. 216]. В Азії елементи іредентистської політики у ХХ столітті спостерігаємо у Сирії, яка прагнула здійснити анексію Йорданії, Лівану і Палестини, адже території цих держав разом із територією самої Сирії до 1917 року входили у склад єдиної Сирійської держави.

Разом із тим відмінності між обома типами іредентизму досить суттєві. Вони спостерігаються, перш за все, у природі іредентизму. Іредентизм на Заході має внутрішні джерела, тобто він іманентно притаманний самим суспільствам і не є нав'язаним ззовні явищем. На думку Ю. Балашова, генезис ідеології розділених народів Європи відбувався за рахунок внутрішніх чинників, був детермінований потребами самих етнічних груп, тоді як на Сході на розвиток ідеології потужно впливали великі держави, зацікавлені у використанні проблеми розділених етнічних груп для зміцнення свого впливу у цій частині світу [9, с. 23]. Вважаємо, що велику роль в активізації іредентистських рухів на Сході відіграла позиція колишніх метрополій, які здійснювали вплив на свої колишні колонії. А. Урбано зазначає, що іредентизм був предметом політичних маніпуляцій і підлаштовувався для відродження колоніальних кордонів згідно із цілями і партикуляристськими обставинами [10]. А на думку А.Д. Фалода, іредентизм в Африці мав багато причин, серед яких історична спадщина – підхід, за яким були створені більшість сучасних африканських держав колоніальними державами,

виступив основним чинником, відповідальним за відновлення іредентизму в Африці. Це спричинило демографічні проблеми, коли представники однієї етнічної групи стали громадянами різних держав [11]. Мається на увазі, що кордони між африканськими державами нерідко «штучно» розрізали ареали проживання окремих етнічних груп.

З огляду на базові чинники іредентизму слід зауважити, що в західній моделі велика роль, крім етнічного, належить мовному чиннику, який може актуалізуватися як привід для об'єднання етносів, споріднених не «кровно», а завдяки спільній мові. Наприклад, валлонська політична партія «Rassemblement Wallonie France» прагне виходу Валлонії зі складу Бельгії і приєднання до Франції. Президент RWF Лоран Броньє заявляє про мовну, культурну і політичну близькість з Французькою Республікою [12]. Або ж згадаємо російський іредентизм у Криму і на Донбасі, де роль мовного чинника була важлива. Натомість у східному типі велику вагу, крім етнічного, має ще й релігійний чинник.

Значні відмінності спостерігаються за такими критеріями, як тип політичного режиму і тип політичної культури: в західних державах із демократичним типом політичної системи функціонують націоналістичні рухи та політичні партії радикального характеру, які проголошують іредентистські гасла. Водночас у східних державах, які мають авторитарні політичні режими та характеризуються домінуванням патріархального типу політичної культури, іредентистські рухи досить пасивні, але політика іредентизму може існувати як офіційний державний курс.

За Т. Амброзіо, структурний підхід до вивчення іредентизму передбачає акцентування уваги на ролі зовнішньополітичного середовища. Дослідник вважає, що в демократичних державах менше шансу мати іредентистські конфлікти між ними через збільшення числа інституціональних обмежень на запуск іредентистського проекту, до яких належать такі: меншини досить захищені, тому їх захист недоцільний; членство в міжнародних організаціях забороняє такі вимоги (НАТО, ЄС); існування традиції мирного розв'язання суперечок [13]. Натомість Китай, претендуючи на роль світового лідера, не має таких обмежень. На думку Д. Роя, іредентистські притязання Китаю настільки великі, що вже рівнозначні сфері впливу. Він зазначає, що наполеглива поведінка Китаю в напрямі Південно-китайського моря може означати іредентизм або експансіонізм. Власне, сам китайський уряд пояснює це як іредентизм [14]. Тобто у східних і південних країнах політика іредентизму може існувати як офіційний державний курс, як це відбувається в Сомалі, адже Конституція держави закріплює зміст і засади «Великого Сомалі». В Європі ж підтримка іредентистських ідей – переважно справа радикальних організацій, хоча й вище державне

керівництво фактично завуальовано реалізує елементи політики іредентизму, намагаючись увести споріднені етнічні групи у своє політико-правове поле шляхом надання громадянства, виборчих прав. Вважаємо, що таким чином реалізується «м'який» варіант політики іредентизму.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, дослідження підтверджує тезу про те, що іредентизм, маючи певні особливі риси, які, власне, й відрізняють його від інших проявів уніонізму та сепаратизму, та пройшовши еволюцію у процесі трансформації систем міжнародних відносин, водночас характеризується деякою географічною специфікою. Країни Заходу та Сходу мають власний історичний досвід та традиції політичного врядування, які зумовлюють тип політичного режиму та особливості місцевої політичної культури, що й надає специфічного забарвлення західному та східному типам іредентизму. Західний іредентизм має переважно внутрішні джерела, в той час як на Сході його виникнення пов'язане із впливом колиш-

ніх метрополій у постколоніальний період. Іредентизм в європейських країнах набув більшого поширення, ніж на Сході, у зв'язку з тим, що проблема розділеності народів глибше усвідомлюється та періодично постає на порядку денному, актуалізуючись радикально налаштованими політичними силами. Членство демократичних європейських держав, які входять в Європейський Союз та НАТО, унеможливає проведення відкритої політики іредентизму, але споріднені держави реалізують «м'який» вплив на споріднені групи. Натомість в азіатських та африканських країнах іредентизм є менш поширеним явищем в силу нерозвиненості політичної культури, тож можливість його ініціювання з боку народних мас незначна, проте він може стати офіційним державним курсом, як це демонструє приклад Сомалі.

У зв'язку з існуванням численних розділених народів поява іредентизму можлива в нових регіонах, тож дослідження нових випадків допоможе поглибити знання про особливості іредентизму в різних регіонах планети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baird I.G. Different Views of History: Shades of Irredentism along the Lao-Cambodia Border / Geography Department, University of British Columbia, Vancouver, B. C., Canada. June 2, 2008. URL: <http://capiconf.uvic.ca/viewpaper.php?id=170&cf=3> (last accessed: 15.12.2020).
2. Paci D. The Åland Islands Question: Irredentism and Autonomism in the «Archipelago of Peace». *Revista Brasileira de História*. 2020. Vol. 40, no. 85. URL: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0102-01882020000300013&lng=en&nrm=iso&tlng=en (last accessed: 10.12.2020).
3. Malbašić Z., Trbojević M. Defining irredentism as a security phenomenon. *NBP. Journal of Criminalistics and Law*. 2020. Vol. 25, No. 2. P. 39–51.
4. Гайдай С.В. Дослідження суспільно-політичного процесу: особливості, складності та український контекст. *Наукові праці МАУП*. 2017. вип. 52(1). С. 85–93.
5. Fuzesi J. C. E. Explaining irredentism: the case of Hungary and its transborder minorities in Romania and Slovakia: A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of PhD in Government. London School of Economics and Political Science: University of London, 2006. 378 p. URL: <http://etheses.lse.ac.uk/id/eprint/2935> (last accessed: 10.12.2020)
6. Zeidler M. Irredentism in Everyday Life in Hungary during the Inter-war Period. URL: <http://epa.oszk.hu/00400/00476/00002/pdf/04.pdf> (last accessed: 15.12.2020).
7. Бараш Р. Явление разделённых этнонациональных групп: политологический анализ. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010. URL: http://www.isras.ru/files/File/Publication/Barash_kniga.pdf (дата обращения: 15.12.2020).
8. Нуруллин Р.М. Понятие сепаратизма в политической науке. *Ученые записки Казанского государственного университета*. 2010. Том 152, кн. 1. Гуманитарные науки. С. 212–221.
9. Балашов Ю.А. Проблемы разделённых народов и варианты их решения в международно-политическом континууме : автореф. дисс. ... д. полит. н. : 23.00.02: политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии. Нижний Новгород, 2008. 64 с.
10. Urbano A. Pan-Somalism: Unity, Irredentism and Secession / The University of Edinburgh, Centre of African Studies, Edinburgh, United Kingdom. URL: http://www.nai.uu.se/ecas-4/panels/41-60/panel-56/Annalisa_Urbano_-_Abstract.pdf (last accessed: 15.12.2020).
11. Falode A. J. Irredentism and inter-state conflict in Africa in the 20th century. URL: <https://ssrn.com/abstract=1907390> (last accessed: 22.12.2020).
12. Шовин П.-А. Да здравствует французская Валлония! 03 октября 2014. URL: <https://www.vice.com/ru/article/jmbawk/long-live-french-wallonia-123> (дата обращения: 21.12.2020).
13. Ambrosio T. Irredentism. Territorial claim. URL: <https://www.britannica.com/topic/irredentism> (last accessed: 15.12.2020).
14. Roy D. Assertive China: Irredentism or Expansionism? URL: <https://www.iiss.org/publications/survival/2019/survival-global-politics-and-strategy-februarymarch-2019/611-04-roy> (last accessed: 22.12.2020).

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

THE PLACE AND ROLE OF THE TERRITORIAL COMMUNITY IN THE IMPLEMENTATION OF DECENTRALIZATION POLICY: THE POLISH EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

Гулай В.В.,

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

Метою пропонованого дослідження є аналіз місця та ролі територіальної громади в реалізації політики децентралізації через компаративних підхід до польської та української практики. Відповідно до поставленої мети вирішені завдання, які знайшли своє узагальнення у висновках роботи. Основна увага зосереджена на аналізі реалізації засад децентралізації публічної влади під час проведення адміністративно-територіальної реформи у Польщі наприкінці 80-х – середині 90-х років ХХ ст. Окремо виділяються основні риси трансформації інституційно-процедурних засад формування та функціонування найнижчого рівня місцевого самоврядування в Польщі – гмін. Через впровадження у вітчизняний суспільно-політичний науковий дискурс публікацій сучасних польських дослідників розкрито тенденцію до використання на локальному рівні місцевого самоврядування нових форм громадської активності. Узагальнення основних засад трансформованої територіальної громади в адміністративно-територіальній системі публічної влади Польщі є підставою для вироблення пропозицій у процесі завершення децентралізації в Україні та формування дієздатних об'єднаних територіальних громад. Політико-правовий аналіз нових місцевих громад дозволяє вказати на позитивні наслідки формального завершення децентралізації в Україні через проведення 25 жовтня 2020 року виборів до голів й депутатів місцевих рад та депутатів районних та обласних рад, звернути увагу на ризиковий потенціал локального розвитку України на сучасному етапі. Для нейтралізації загрози на місцевому рівні публічної влади України доцільно, серед іншого, зосередитися на розвиткові залучення мешканців нових громад до завершення адміністративно-територіальної реформи України після місцевих виборів цього року, зокрема через включення їх активної частини до постійних та тимчасових інституційно-процедурних механізмів діяльності реформованої системи місцевого самоврядування.

Ключові слова: децентралізація, територіальна громада, адміністративно-територіальна реформа, Польща, Україна.

The purpose of the proposed study is to analyze the place and role of the territorial community in the implementation of decentralization policy through a comparative approach to Polish and Ukrainian practice. In accordance with the set goal were solved the tasks, which were summarized in the conclusions of the study. The main focus is on analysis of the implementation of the principles of decentralization of public power during the administrative-territorial reform in Poland in the late 80's-mid 90's of the twentieth century. The main features of the transformation of institutional and procedural principles of formation and functioning of the lowest level of local self-government in Poland – gmin are singled out. Through the introduction of publications of modern Polish researchers into the domestic socio-political scientific discourse is revealed the tendency to use new forms of public activity at the local level of local self-government. Generalization of the basic principles of the transformed territorial community in the administrative-territorial system of public power in Poland is the basis for the development of proposals in the process of completing decentralization in Ukraine and the formation of viable united territorial communities. Political and legal analysis of new local communities allows to indicate as positive consequences of the formal completion of decentralization in Ukraine through the elections of October 25, 2020 to chairmen and deputies of local councils and deputies of district and regional councils, and to pay attention to the risk potential of local development of Ukraine at the present stage. To neutralize threats at the local level of public authority in Ukraine, it is advisable to, among other things, to focus on developing the involvement of new residents of communities in the completion of the administrative-territorial reform of Ukraine after this year's local elections, in particular, through the inclusion of its active part in the permanent and temporary institutional and procedural mechanisms of the reformed system of local self-government.

Key words: decentralization, territorial community, administrative-territorial reform, Poland, Ukraine.

Постановка проблеми. В останні роки Україна здійснює активний перехід до нової моделі територіальної організації влади, що ґрунтується на децентралізації та формуванні дієздатних інститутів місцевого самоврядування, – об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Цілком очевидно, що досягнути нової якості місцевого самоврядування неможливо без докорінної зміни підходів до розуміння їхніх інституційно-процедурних засад

функціонування територіальних громад із урахуванням досвіду інших країн, які досягнули позитивних результатів у реалізації політики децентралізації в умовах завершення демократичного транзиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та прикладні аспекти трансформації місця та ролі територіальної громади в реалізації політики децентралізації знайшли своє

відображення насамперед у роботах вітчизняних політологів С. Байрака, А. Бортнікової, О. Бровка, А. Дашкович, Г. Зеленько, М. Лендзьель, Н. Ротар та ін.

Окремий пласт української наукової бібліографії даної теми становлять дослідження таких сучасних юристів О. Батанова, В. Гробою, А. Лукашенка та ін.

Поряд із політологічною та правничою літературою доцільно окремо вказати на наукові результати вітчизняними фахівцями з державного управління П. Вороною, Т. Кубай, О. Лазор, О. Мочкова та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що окремі теоретичні та прикладні аспекти децентралізації політико-управлінських процесів на рівні органів місцевого самоврядування знайшли своє відображення в роботах вітчизняних політологів, юристів та фахівців із державного управління, але, по-перше, недостатнім можемо вважати включення до вітчизняного суспільно-політичного дискурсу актуальних публікацій польських колег з означеної тематики; по-друге, відсутні публікації, присвячені завершенню децентралізації через проведення виборів голів та депутатів новоутворених місцевих рад та депутатів районних та обласних рад 25 жовтня 2020 року; по-третє, не можна поза увагою вітчизняної науки залишити ризиковий потенціал політики децентралізації 2015–2020 рр., що несе виклики та загрози для національної безпеки України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого дослідження є аналіз місця та ролі територіальної громади в реалізації політики децентралізації через компаративних підхід до польської та української практики.

Для реалізації поставленої мети поставлено такі дослідницькі завдання:

- показати значення процесів децентралізації для становлення демократичних інститутів як польського, так і українського суспільств;
- узагальнити основні політико-правові підходи до визначення територіальної громади та її характерних рис в Республіці Польщі та Україні;
- вказати на інституційно-процедурні засади функціонування польської гміни;
- акцентувати на негативні прояви реалізації політики децентралізації та шляхи мінімізації їх ризикового потенціалу для подальшого функціонування новоутворених місцевих громад та національної безпеки Української держави в цілому.

Методологічну основу дослідження становлять загальнофілософські, загальнологічні та спеціально-наукові методи.

Дослідження механізмів творення дієздатних територіальних громад у процесі реалізації

політики децентралізації визначається потребою всебічного аналізу теми та базується на комплексному підході з використанням історичного, неонституційного, системного, структурно-функціонального та компаративного та інших підходів.

Виклад основного матеріалу. Польський дослідник Е. Лещинський зауважує, що ефективнішому функціонуванню державних структур слугує децентралізація держави та зростання ролі самоврядного сектору у вирішенні проблем громадян [1, с. 83].

У межах певної соціально-територіальної системи кожна територіальна спільнота здійснює свої функції: відтворення людини, участь у територіальному поділі праці і через нього в соціальному відтворенні в масштабах усього суспільства. Водночас територіальні спільноти відрізняються між собою за своєю внутрішньою соціальною структурою, рівнем її розвиненості, політико-юридичним статусом [2, с. 91].

Найбільш стійкі політичні зв'язки формуються на рівні територіальної громади (за місцем проживання в межах населеного пункту або його частини), значною мірою зумовлені локальними чинниками – історичними, соціально-культурними, економічними тощо – місцевого політичного середовища, досягнення яких можливе в рамках комплексного дослідження згаданих чинників [3, с. 83].

Можемо погодитися з вітчизняними колегами, що метою перетворень системи територіальної організації влади є побудова децентралізованої моделі організації влади, яка була б спроможна в умовах ринкової економіки результативно та ефективно впливати на процеси соціально-економічного і культурного розвитку територій, забезпечувала б якісний рівень надання управлінських послуг населенню на рівні європейських стандартів, була здатна до самовдосконалення і саморегуляції [4].

Відповідно, механізмом формування демократичного і ефективного місцевого самоврядування є децентралізація, яка забезпечує передачу частини владних повноважень самоврядним структурам. Об'єктом же самої децентралізації є територіальна громада як локальна соціальна система, яка спроможна реалізовувати управлінську функцію [5, с. 270].

Історичний досвід підтверджує, що польське суспільство надає перевагу, хоч в різних різновидах, демократичним формам здійснення влади, не спостерігається національних прагнень до конструювання структур, характерних структур для тоталітарних держав [6, с. 101].

Проте до 1989 р. в Польщі адміністративна система була централізованою і базувалася на принципі переваги відомчих структур, що унеможливило проведення соціальної та економічної політики в масштабах країни на регіональному

та локальному рівні. Необхідно було провести глибоку структурну реформу публічної адміністрації, яка була розпочата у формі територіальної організації країни і децентралізації [7, с. 78].

Політична сфера була поєднана із чисто адміністративними функціями, як і в інших країнах соціалістичного блоку. Була необхідна глибока структурна реформа публічної адміністрації, яка була розпочата у формі територіальної організації країни та децентралізації [8, с. 140].

Можемо погодитися із С. Байраком, що визначальний напрямок реформування полягав у трансформації основних організаційних принципів до демократичних стандартів: демократичний централізм замінювався принципом децентралізації управління; формальні вибори – принципом плюралізму; принцип ієрархії та супідрядності – принципом координації [9, с. 256].

Перший крок до цього Польща здійснила через чітке розмежування предметів відання у вирішенні місцевих справ між територіальними органами політичної влади й органами самоврядування. Для цього вона мала провести адміністративно-територіальну реформу і розмежувати самоврядні одиниці на трьох рівнях – воєводства, повіту та громади нижнього рівня (гміни) [10, с. 147–148].

Засадничими вартостями територіального самоврядування визнаються: автономія локальних спільнот, демократія та участь у процесах здійснення влади, ефективність у вирішенні збірних потреб [11, с. 86].

Польські автори вказували, що децентралізація, відокремлена від локальної демократії, може призвести до того, що влада опиниться в руках самоврядних груп, які не здатні ефективно виконувати адміністративні завдання [12].

Під час польської адміністративно-територіальної реформи особи, відповідальні за неї, додержувалися принципу, за яким кожна одиниця поділу виступала б ще й одиницею місцевого самоврядування з відповідним обсягом повноважень. Конституція Польщі, що є унітарною державою, як і Україна, містить принципи солідарності, субсидіарності, децентралізації та надання правосуб'єктності місцевим спільнотам [10, с. 148].

Польський уряд опікується питаннями зовнішньої політики, національної безпеки та оборони, розробкою стратегічних напрямів розвитку держави. У свою чергу, місцева влада розглядає такі питання, як: економічний розвиток регіонів, розпорядження бюджетними коштами та майном територіальної громади, ведення самостійного фінансового господарства, а також наближення системи надання послуг до населення [13, с. 11].

Найнижчим рівнем місцевого самоврядування, базовою одиницею адміністративно-територіального устрою Республіки Польща є гміна:

а) наділена статусом юридичного і самостійного суб'єкта у виконанні власних завдань; б) для виконання своїх функцій володіє власними і додатковими доходами (у вигляді субвенцій); в) наділена правом власності на комунальне майно; г) для захисту її самостійності передбачено судовий порядок [14, с. 63].

Можна сказати, що фундаментальною зміною стало відновлення гмінного самоврядування як першого кроку до побудови громадянського суспільства [8, с. 140].

Поляки хочуть мати реальний вплив на владу та мати відчуття, що жодні рішення, які їх стосуються, не приймаються без їхньої участі, тобто без публічних дебатів [15, с. 201]. Новою формою безпосередньої демократії стають різні інститути суспільного та громадського діалогу [16, с. 62].

Я. Ковалік пише, що викликом стало впорядкування процедур суспільних консультацій, які – під суспільним тиском – з'являються щораз частіше у практиці локальних спільнот Польщі [11, с. 98].

Так, М. Калісяк-Мендельська акцентує на формуванні поля активної і творчої участі громадян у здійсненні публічної влади, спільному творенні напрямів суспільно-господарських дій на місцевому та регіональному рівнях Польщі [17, с. 8].

Зокрема, в останнє десятиліття в польському локальному самоврядуванні спостерігається інтерес до інноваційних підходів до управління під кутом зору суспільного діалогу через участь [18, с. 135]. Відповідно, вибір однієї з наявних форм участі громадян зумовлюється рівнем демократичності та професійності влади, активністю громадян та типом проблеми [19].

Проявами локальної участі виступають, поряд із участю у виборах, різні форми активності, що виявляються в ефекті ментальної ідентифікації членів локальної спільноти навколо справ, які належать до категорії «спільного добра» [11, с. 88]. Зокрема, польське законодавство визначає локальну ініціативу як нову форму реалізації публічних завдань через самоврядну адміністрацію у співробітництві з мешканцями [20, с. 134].

Виходячи з викладеного польського досвіду територіальної громади як основи місцевого самоврядування, далі слід зупинитися на актуальному стані даної проблеми в Україні.

Цілком очевидно, що демократична трансформація політичної системи України неможлива без докорінного реформування місцевого самоврядування на засадах децентралізації, субсидіарності й відповідальності влади перед місцевою територіальною громадою [21, с. 14].

Перехід від тоталітарно-централізованої моделі державного управління до демократично-децентралізованої потребує розуміння основних тенденцій, реалізація яких в окремих країнах світу призводить до різних моделей розподілу державної влади між

центром та регіонами, становлення і розвитку місцевого самоврядування як найбільш демократичного інституту публічної влади [22, с. 35–36].

Ступінь взаємодії органів місцевого самоврядування із членами територіальної громади суттєво впливає на демократизацію суспільства та його інституціоналізацію, дає змогу громадянам коригувати та контролювати рішення органів місцевого самоврядування відповідно до своїх потреб [23, с. 399].

Можемо наголосити на розвиткові інституційно-процедурних інструментів максимального залучення активної частини населення до завершення адміністративно-територіальної реформи України після місцевих виборів 25 жовтня 2020 року.

Важливим результатом становлення місцевого самоврядування в Україні стало усвідомлення ролі територіальної громади у системі української державності: сильна місцева громада – основа сильної держави [24, с. 355].

Цілком очевидно є необхідність розроблення інноваційних механізмів розвитку територіальної громади, зміцнення її дієздатності, винаходження та впровадження нових форм залучення громадян до управління місцевими справами, налагодження двостороннього зв'язку між населенням та органами місцевого самоврядування [25, с. 100].

Одночасно не можна не вказати на очевидні загрози від маніпулювання громадською активністю у процесі творення нових місцевих громад. Так, у 2014–2016 рр. в Україні з'явилися групи людей, що проголошували себе «територіальними громадами» різних сіл, селищ, міст, не визнаючи легітимності органів місцевого самоврядування та державної влади України [26].

На звершення змушені констатувати, що подібні дії спостерігаються навіть після проведення

25 жовтня ц.р. місцевих виборів. Так, 7 грудня, у селі Верхня Рожанка, що на Соколівщині, кілька місцевих жителів провели збори, на яких оголосили про створення сільської ради, а також ухвалили рішення про те, що державним прапором у селі буде жовто-блакитний стяг, а не блакитно-жовтий, як встановлено Конституцією України. Якщо вірити ініціатору цього заходу мешканцеві м. Дніпра, А. Балахніну, то вже утворений 42 аналогічний «орган самоврядування» [27].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, механізмом формування демократичного та ефективного місцевого самоврядування є децентралізація, яка забезпечує передачу частини владних повноважень самоврядним структурам на місцях. Децентралізація стала важливою передумовою інституціоналізації демократії у Польщі, та аналогічні процеси прогнозовано повинні завершитися в Україні після місцевих виборів 25 жовтня 2020 року. Головною метою перетворень системи територіальної організації влади в Україні розглядається побудова децентралізованої моделі організації влади, що спирається на дієздатні місцеві громади. Очікуваними результатами реформування місцевого самоврядування й завершення децентралізації влади в Україні має стати створення сприятливих правових умов для максимально широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень на рівні інститутів місцевого самоврядування. Поряд із позитивними здобутками процесу децентралізації на сьогоднішньому етапі трансформації територіальної організації публічної влади в Україні необхідно вказувати на окремі негативні прояви, що вимагають адекватного реагування з метою мінімізації ризиків для Української держави, що може стати предметом наступного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Leszczyński M. Decentralizacja funkcji społecznych państwa. *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych Akademii Marynarki Wojennej*. 2013. № 3. S. 71–84.
2. Татаренко Т.М. Організація життєдіяльності територіального простору в контексті системної модернізації українського суспільства. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 89–104.
3. Цумарев М.І. Культура локальної демократії: структура й функції. *Політикус*. 2018. Вип. 1. С. 83–87.
4. Січкара О., Баштанник В. Становлення і розвиток механізмів місцевої демократії в контексті європеїзації територіальної організації влади. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2009. Вип. 3. URL: [http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03\(3\)/09soktov.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03(3)/09soktov.pdf).
5. Кубай Т.Є. Місцеве самоврядування як інститут демократичного суспільства: управлінсько-правовий аспект. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 266–273.
6. Magiera M. Społeczeństwo obywatelskie jako niezbędny komponent współczesnej demokracji. *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej* / pod red. naukową M. Rachwała. Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, 2017. S. 101–110.
7. Бровко О.В. Історія формування місцевого самоврядування в Польщі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2017. Вип. 21. С. 74–79.
8. Бровко О.В. Особливості адміністративно-територіальної реформи Польщі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2013. № 1073. Вип. 24. С. 136–141.

9. Байрак С. Місцеве самоврядування Республіки Польща: особливості становлення та засади функціонування. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 255–262.
10. Шпортюк Н.Л. Особливості утворення територіальної організації самоврядування посткомуністичних держав (на прикладі Польщі). *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2011 р. № 4. С. 147–151.
11. Kowalik J. Aktywność obywateli w samorządzie gminnym z perspektywy władz lokalnych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. 2010. Vol. XXII, 1 Sectio K. S. 85–106.
12. Grotkowski M. *Decentralizacja i dekoncentracja podmiotów administracji publicznej w Polsce*. URL: http://www.fsap.pl/documents/publications/Decentralizacja_i_dekoncentracja_administracji_publicznej_w_Polsce.pdf.
13. Архипенко І. Зарубіжний досвід децентралізації влади: уроки для України. *Державне управління та місцеве самоврядування* : збірник наукових праць. 2018. Вип. 4. С. 7–15.
14. Долецький З., Матій П. Гміни та повіти в системі місцевого самоврядування Польщі. *Вісник Української академії державного управління при Президентові України*. 2001. № 2. С. 62–64.
15. Du Vall M. Nieposłuszeństwo obywatelskie w XXI wieku. *Dylematy polskiej demokracji* / red. nauk. Łukasz Danel i Jerzy Kornaś. Kraków: Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, 2012. S. 189–203.
16. Gilejko L. K. Trzy wymiary demokracji: polskie problemy. *Dylematy polskiej demokracji* / red. nauk. Łukasz Danel i Jerzy Kornaś. Kraków: Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, 2012. S. 59–73.
17. Kalisiak-Mędelska M. Partycypacja społeczna na poziomie lokalnym jako wymiar decentralizacji administracji publicznej w Polsce. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2015. 337 s.
18. Hajduk S. E-partycypacja jako nowoczesna forma komunikacji w zarządzaniu przestrzennym miast. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów / Szkoła Główna Handlowa*. 2018. № 170. S. 135–140.
19. Драшкович А. Політична участь громадян в процесі прийняття владних рішень. *Політологічні записки*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_28.
20. Olender A. Inicjatywa lokalna. *Partycypacja obywatelska – decyzje bliższe ludziom* / pod red. A. Maszkowskiej i K. Sztop-Rutkowskiej. Białystok, 2013. S. 133–140.
21. Бортнікова А.В. Структурні зміни Луцької міської ради в умовах демократичної трансформації України. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 14–19.
22. Громадівська модель самоврядування в Україні: колективна монографія / за редакцією: Ю.М. Бардачова, І.П. Лопушинського, Р.М. Плюща. Херсон: В.С. Вишемирський, 2019. 707 с.
23. Гладій В.І. Діяльність громадського сектору як чинник впливу на ефективність органів місцевого самоврядування. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 102. С. 398–402.
24. Жовнірчик Я.Ф. Територіальна громада в системі місцевого самоврядування. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 353–355.
25. Васильєва Н.В., Бойко О.П. Роль партисипативної демократії в побудові громадянського суспільства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 2. С. 98–105.
26. Фейкові громади: загроза національній безпеці. URL: <http://decentralization.uacrisis.org/fake>.
27. Дудар О. Карпатський сепаратизм: у Верхній Рожанці створили «сільраду» і перевернули державний прапор. *Дивись інфо*. 2020. 8 грудня. URL: https://dyvys.info/2020/12/08/karpatskyj-separatyzm-u-verhnij-rozhantsi-stvoryly-silradu-i-perevernuly-derzhavnyj-prapor/?fbclid=IwAR0T0u3-d5WV3qIBzumSc57J5EpKW256GWL0DXpc9E_gXw_tVWzGuPX5o.

ПОЛІТИЧНА РІВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ

POLITICAL EQUALITY IN THE CONTEXT OF DIRECT DEMOCRACY

Камрані Салех,

*аспірант кафедри державного управління
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті автором досліджено особливості політичної участі громадян у прямій демократії, проаналізовано аспект політичної рівності в межах безпосередньої демократії з урахуванням різного соціально-економічного статусу публічних акторів. Мета статті полягає у системному аналізі переваг та недоліків прямої демократії під призмою політичної рівності громадян, систематизації аргументаційної бази, як прихильників, так і опонентів застосування інструментів безпосередньої демократії в реальних політичних системах. У ході наукового пошуку використовувалися системний, структурно-функціональний, бібліографічний та порівняльний методи. У науковій політичній думці виявлено два протилежні підходи до розуміння питання політичної рівності в контексті прямої демократії. Прихильники останньої обґрунтовують її переваги і зазначають, що безпосередня участь населення у політичних процесах сприятиме підвищенню політичної освіченості громадян, особливо тих, що не вирізняються високим соціально-економічним статусом. Окрім цього, пряма демократія може стати джерелом соціально-політичної зацікавленості та ефективності. Натомість опоненти прямої демократії доводять, що її популяризація матиме ефектом зменшення демократії як такої через превалювання позицій більш освічених та заможних громадян, відповідно, аспект політичної рівності буде нівельовано. Обидва табори науковців наводять як теоретичні, так і емпіричні аргументи, проте останні потребують більшого чисельного охоплення. Відповідно, подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані в бік розширення емпіричних аргументів на користь кожної з висвітлених позицій, а також уніфікації українського досвіду застосування інструментів прямої демократії та їхнього впливу на демократичність політичних процесів, рівень політичної культури та освіти населення.

Ключові слова: політична участь, політична освіта, безпосередня демократія, представницька демократія, політична рівність.

In the article the author researches the features of political participation of citizens in direct democracy, analyzes the aspect of political equality within direct democracy, taking into account the different socio-economic status of public actors. The purpose of the article is to analyze systematically the advantages and disadvantages of direct democracy under the prism of political equality of citizens, systematization of the argument base, both supporters and opponents of the use of direct democracy in real political systems. Systematic, structural-functional, bibliographic and comparative methods were used in the scientific research. Two opposite approaches to understanding the issue of political equality in the context of direct democracy have been identified in scientific political thought. Proponents of the latter justify its advantages and note that the direct participation of the population in political processes will increase the political education of citizens, especially those who do not have a high socio-economic status. In addition, direct democracy can be a source of socio-political interest and efficiency. Instead, opponents of direct democracy argue that its promotion will have the effect of reducing democracy as such due to the prevalence of more educated and wealthy citizens, respectively, the aspect of political equality will be leveled. Both camps of scientists provide both theoretical and empirical arguments, but the latter needs more coverage. Accordingly, further scientific research may be aimed at expanding the empirical arguments in favor of each of the highlighted positions, as well as unifying the Ukrainian experience of using the tools of direct democracy and their impact on democratic political processes, political culture and education.

Key words: political participation, political education, direct democracy, representative democracy, political equality.

Постановка проблеми. Упровадження та поширення прямих демократичних інструментів наразі користується зростаючим інтересом та ентузіазмом як у публічних, так і в наукових дискусіях. Дедалі виявляється все більше позитивних непрямих наслідків їх застосування для громадян: пряма демократія сприяє зростанню політичної участі [3], поширенню політичних знань [10], ефективності [2], соціальної зацікавленості [1] і, власне, щастю громадян [5]. Саме тому прямі демократичні інституції часто сприймаються перспективним засобом проти демократичного та політичного «нездужання» [6]. Водночас ці позитивні висновки енергійно оскаржуються і частково спростовуються низкою скептиків [4; 14].

Відповідно, виразна суперечка між прихильниками та опонентами прямої демократичної участі лишає питання відкритим та остаточно не перевіреним [11]. Зокрема, потребує прояснення такий аспект: якщо серед загального електорату превалює доля голосів добре освічених виборців із високими доходами та престижною професією, чи загрожує у цьому випадку пряма демократія політичній рівності та справедливості?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських дослідників представлено чимало науковців, які вивчають особливості прямої демократії, її переваги та недоліки, провадять компаративні розвідки безпосередньої та представницької моделей, зокрема В. Величко, В. Даниленко, К. Манулова, І. Овчар, І. Харченко тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Однак аспект політичної рівності в контексті прямої демократії, а також вплив на політичну участь громадян їхнього соціально-економічного статусу лишається недостатньо висвітленим.

Саме тому **мета** статті полягає у системному аналізі переваг та недоліків прямої демократії під призмою політичної рівності громадян, систематизації аргументаційної бази, як прихильників, так і опонентів застосування інструментів безпосередньої демократії в реальних політичних системах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міркування про те, що соціально-економічний статус є вирішальним чинником, що визначає політичну участь, і те, як він пом'якшується контекстом, є основною темою роботи з питань політичної участі та рівності С. Верби, Н. Ні та Дж. Кіма [17]. Насправді, вплив соціально-економічного статусу на участь є дуже послідовним і потужним поясненням участі в емпіричному плані і виникає з монотонною регулярністю [12]. Оскільки громадяни в прямих демократіях вирішують питання безпосередньо і без пом'якшення представницької системи, політична рівність електорату ще більше актуалізується [11]. Само собою зрозуміло, що якщо пряма демократія дійсно посилює ефект соціально-економічного статусу, це буде суперечити самій ідеї демократії, народовладдю. Відповідно, законність прямої демократії опинилася б під питанням. Демократичний процес був би більш прямим, але менш демократичним.

Однак прихильники прямої демократії використовують «виховний ефект», спрямований на громадян [15]. У цьому сенсі прямі демократичні інституції мають виховувати, насамперед, громадян із нижчим соціально-економічним статусом. Іншими словами, пряма демократія повинна пом'якшити соціальну упередженість електорату.

Науковий підхід до питання, збільшується чи зменшується вплив соціально-економічного статусу в межах прямої демократії на політичну участь, вимагає емпіричних підстав оцінювання. Попри те, що загальноосвітній ефект прямої демократії на участь добре вивчений, докази щодо модеруючого ефекту є майже дефіцитними. Зазвичай соціально-економічний статус має значення для участі в голосуванні. Окремі дослідники повідомляють про значний розрив в участі (25% та 37%), відповідно, між найменш та найбільш освіченими громадянами [8]. Аналізуючи дані про понад 200 голосів виборців у Швейцарії, Х. Кріезі приходиться до висновку, що «найменш компетентні та найменш зацікавлені, як правило, беруть участь найменше у прямих демократичних рішеннях» [7, с. 133]. Проте ці результати не вирішують, чи упередженість щодо соціально-економічного

статусу в електораті насправді більша або менша в контексті прямої демократії.

Лише два наукові дослідження беруть до уваги це порівняння. У першому емпіричному аналізі такого роду Д. Маглебі вважає, що менш освічені виборці з низьким рівнем доходу частіше «падають» у голосуванні за пропозиції у виборчих бюлетенях. Коли вони приходять у день виборів і голосують за партії та кандидатів, вони все ще мають менше шансів проголосувати за пропозиції, і соціальна упередженість ще більше зростає [9].

К. Толберт, Д. Боуен та Т. Доноуан, з іншого боку, аналізують взаємодію витрат на освіту й ініціативи та повідомляють, що мобілізуючий ефект суттєвих прямих демократичних змагань стосується особливо низькоосвічених громадян. Тим не менше, практично немає жодного дослідження, яке б розглядало ці суперечливі позиції та систематично аналізувало б ефект прямої демократії [16].

Політичну участь можна визначити як дію звичайних громадян, спрямовану на вплив на певний політичний результат, що очевидно, лежить в основі демократії. У цьому сенсі правління людей неможливе без участі людей. Тому не дивно, що багато дослідників і практиків бояться широкого падіння участі. Як зазначає П. Норріс, «традиційна мудрість свідчить про те, що наприкінці ХХ століття багато постіндустріальних суспільств пережили припливну хвилю відходу громадян від традиційних каналів політичної участі» [13, с. 3]. По суті, дослідження політичної участі є серцем політології. Відповідно, політологи кинули виклик загальноприйнятій мудрості як із нормативної, так і з емпіричної точок зору.

У нормативному плані прихильники учасницької моделі демократії справді погоджуються з тим, що максимізація участі бажана не лише для забезпечення законності політичної системи, але й для розподілу вигод відповідно до потреб населення. Більше того, прихильники прямої демократії стверджують, що активна участь у демократичному процесі дозволяє громадянам рости і пізнавати громадянські чесноти.

У реалістичній концепції демократії максимальна участь навіть розглядається як потенційно небезпечна. З емпіричної точки зору, політологи припускають, що зменшення участі в сучасних суспільствах не обов'язково означає політичне розчарування і зменшення законності. Теорія нормалізації, скоріше, передбачає, що громадяни в стабільних демократичних країнах все більше утримуються, оскільки вони відносно задоволені процесом і результатами навіть без їхньої участі.

П. Норріс пропонує переконливі докази, які заважають загальноприйнятій мудрості занепаду громадян. Отже, якщо учасники складаються з репрезентативної вибірки населення в цілому, а не участь є результатом добровільного та свідомого

рішення, то низька явка та утримання від голосування не обов'язково є проблемою. Але якщо соціальна упередженість перетворюється на політичну нерівність і в політичному процесі систематично надається перевага соціально привілейованим громадянам над громадянами з нижчим соціально-економічним статусом шляхом вибіркової заборони останнім брати участь, ми повинні бути стурбовані легітимністю демократичної системи та її обіцянками бути керованою людьми [13].

За презумпцією ті, хто виключений з участі, не зможуть захистити власні інтереси і, отже, будуть отримувати менш сприятливий режим із боку уряду, будь-яка система, яка заперечує рівні права на участь, порушує фундаментальний принцип демократії. Очевидно, що ця упередженість стане ще більш проблематичною в прямих демократіях, де «уряд» складається із самого електорату, а неучасники приймають потенційно невігідні рішення без посередництва представників.

Висновок про те, що індивідуальна політична участь справді визначається освітою, доходами та професією, був одним із найперших, і з тих пір є одним із найбільш послідовних і найкраще задокументованих в емпіричних політичних дослідженнях. Перманентно в багатьох дослідженнях у різних країнах та моментах часу модель соціально-економічного статусу підтверджується так часто, що вона здобула собі попередню стандартну модель участі. Але наскільки потужною є ця модель емпірично, настільки ж слабо вона теоретично пояснює участь.

Власне кажучи, не вважається, що соціально-економічний статус викликає участь негайно, але поступово формує орієнтації та установки, які, у свою чергу, є необхідними умовами актів участі. Основним обґрунтуванням є те, що громадяни вищого рівня соціально-економічного статусу виявляють певне ставлення та поведінку, що робить їх більш схильними до участі. Вони включають, наприклад, більший політичний інтерес, знання, обізнаність та ефективність, більший вплив на політичну комунікацію та взаємодію з співгромадянами, а також більші ресурси та громадянські навички [17]. Такі навички та орієнтація є життєво необхідними для оволодіння актом політичної участі. Це означає, що чим більш вибагливими є акти участі, тим важливішим стає соціально-економічний статус.

Таким чином, модель соціально-економічного статусу тісно пов'язана з теоріями розшарування із соціології, які стверджують невід'ємний зв'язок між соціальним, політичним та правлячим класом. Разом вони поділяють ідею про те, що сучасні суспільства розділені за класовою та статусною ієрархіями і що ці ієрархії домінують у політичному процесі. Незважаючи на прогрес інших моделей у теоретичному поясненні участі, модель

соціально-економічного статусу, таким чином, все ще викликає найбільшу небезпеку для політичної рівності. З огляду на цей нормативний виклик дискусія щодо запровадження та поширення прямих демократичних інструментів стає ще більш захоплюючою. І саме на цьому тлі виникає питання, як це упередження поширюється на прямі демократії. Чи спрямовані демократичні інституції ще більше викривляють участь і, таким чином, як побоюються скептики, розшаровують електорат із точки зору соціально-економічного статусу? Або вони пом'якшують соціальну упередженість і тим самим, як сподіваються прихильники, сприяють політичній рівності? Розглянемо обидві групи аргументів по черзі.

Опоненти безпосередньої демократичної участі побоюються того, що вплив соціально-економічного статусу позначиться на голосуванні. Це розуміння, переважно, базується на одному теоретичному та одному емпіричному аргументі. Теоретичний аргумент випливає з того, що народні голосування часто характеризуються більш складними питаннями. Громадяни в суто представницьких системах просто вирішують, за яку партію чи кандидата голосувати, і мають під рукою різні евристики та підказки. Розглядати переваги партії чи кандидата та відповідно голосувати – порівняно просто. Однак у прямих демократіях питання народних голосувань можуть варіюватися від складної фінансової політики чи інфраструктурних проектів до моральної політики чи європейської інтеграції. Тут переваги та рішення не настільки очевидні. Насправді, для розуміння таких складних питань і вироблення переваги щодо найбільш вигідних рішень потрібні значні ресурси. Таким чином, участь у народних голосуваннях є набагато більш вимогливою, ніж у виборах. Із вищезазначеної аргументації моделі соціально-економічного статусу випливає, що його значення має зростати в контексті прямої демократії. Зіткнувшись із прямими демократичними виборами, громадяни вищого рівня все ще здатні освоїти акт участі, тоді як громадяни нижчого рівня, швидше за все, сприйматимуть їх надмірними через складність. Це також можна доповнити теорією раціонального вибору. Власне, висновок цього напряму міркувань такий: чим пряміший демократичний контекст, тим вищий вплив соціально-економічного статусу на політичну участь.

Прихильники прямої демократії, з іншого боку, посилаються на виховний потенціал участі. На їхню думку, «прямі форми демократії можуть стимулювати участь, активізуючи у громадян почуття громадянського обов'язку та політичної дієздатності» [15, с. 33]. Особливо навичкам та орієнтаціям, яких не вистачає громадянам нижчого рівня за моделлю соціально-економічного статусу, можна навчитися через прямі демократичні

інститути. «Пряма демократія також дала обіцянку про тип освіти, якого немає в книзі чи класі, – навчання демократичному громадянству» [4, с. 540].

Аргументація прихильників має як теоретичну, так і емпіричну сторони. У теоретичному плані новий інституціоналізм може дати перспективу, в якій інституції здійснюють виховний вплив на громадянина. Формуючи уподобання та стимулюючи, ці інституції можуть впливати на ставлення та поведінкові моделі людей.

Крім того, громадяни у прямих демократіях постійно залучені до політичних кампаній. Таким чином, вони навряд чи можуть уникнути політичної інформації, представленої в рекламі, засобах масової інформації чи офіційних брошурах, що їм надсилаються. Оскільки політичні теми часто (і не лише під час виборчого сезону) значаться в порядку денному, політика також частіше зустрічається як предмет розмов із родиною, друзями та колегами. Таким чином, прямі демократичні кампанії дійсно можуть

сприяти розвитку політичної поінформованості та інтересів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене у статті наукове дослідження свідчить про наявність двох протилежних підходів до розуміння питання політичної рівності в контексті прямої демократії. Прихильники останньої обґрунтовують її переваги і зазначають, що безпосередня участь населення в політичних процесах сприятиме підвищенню політичної освіченості громадян, особливо тих, що не вирізняються високим соціально-економічним статусом. Натомість опоненти прямої демократії доводять, що її популяризація матиме ефектом зменшення демократії як такої через превалювання позицій більш освічених та заможних громадян. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані в бік пошуку емпіричних аргументів на користь кожної з позицій, а також уніфікації українського досвіду застосування інструментів прямої демократії та їхнього впливу на демократичність політичних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Boehmke F., Bowen D. Direct Democracy and Individual Interest Group Membership. *Journal of Politics*, 2010. Vol. 72(3). P. 659–671.
2. Bowler S., Donovan T. Democracy, Institutions and Attitudes about Citizen Influence on Government. *British Journal of Political Science*, 2002. Vol. 32(2). P. 371–390.
3. Childers M., Binder M. Engaged by the Initiative? How the Use of Citizen Initiatives Increases Voter Turnout. *Political Research Quarterly*, 2012. Vol. 65(1). P. 93–103.
4. Dyck J. Initiated Distrust. Direct Democracy and Trust in Government. *American Political Research*, 2009. Vol. 37(4). P. 539–568.
5. Frey B., Stutzer A. Happiness, Economy and Institutions. *The Economic Journal*, 2000. Vol. 110(466), P. 918–938.
6. Geissel B., Newton K. Evaluating democratic innovations. London : Routledge, 2012.
7. Kriesi H. Direct Democratic Choice: The Swiss Experience. Lanham : Lexington Books, 2005.
8. Lijphart A. Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *American Political Science Review*, 1997. Vol. 91(1). P. 1–14.
9. Magleby D. Direct Legislation. Voting on Ballot Propositions in the United States. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1984.
10. Mendelsohn M., Cutler F. The Effect of Referendums on Democratic Citizens: Information, Politicization, Efficacy and Tolerance. *British Journal of Political Science*, 2000. Vol. 30(4). P. 669–698.
11. Merkel W. Volksentscheide wer ist das Volk? Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte, 2010. Vol. 12. S. 11–15.
12. Nagel J. Participation. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1987.
13. Norris P. Democratic Phoenix. Reinventing Political Activism. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.
14. Schlozman D., Yohai I. How Initiatives Don't Always Make Citizens: Ballot Initiatives in the American States, 1978-2004. *Political Behavior*, 2008. Vol. 30(4). P. 469–489.
15. Smith D., Tolbert C. Educated by Initiative: the Effects of Direct Democracy on Citizens and Political Organizations in the American States. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004.
16. Tolbert C., Bowen D., Donovan T. Initiative Campaigns Direct Democracy and Voter Mobilization. *American Politics Research*, 2009. Vol. 37(1). P. 155–192.
17. Verba S., Nie N., Kim J. Participation and Political Equality. A Seven Nation Comparison. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.

ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОГО ЧИННИКА В КОНСТРУЮВАННІ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛАНДШАФТУ УКРАЇНИ

THE EVOLUTION OF THE PARTY FACTOR IN THE CONSTRUCTION OF THE REGIONAL POLITICAL LANDSCAPE OF UKRAINE

Комарницький В.В.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

У науковій статті фокус дослідження зосереджено на політичних партіях, адже від початку здобуття незалежності України вони супроводжують складний і суперечливий процес демократичного переходу, беруть участь у формуванні представницької влади центрального рівня, а на сучасному етапі державотворення набувають реальних повноважень на місцях.

З'ясовано, що вітчизняне законодавство хоч і має низку суперечностей та прогалин щодо врахування наслідків російської військової агресії, але інституціонально забезпечує процес партійного будівництва, зокрема, розвитку організаційної структури, та участі партій у формуванні представницьких органів влади різних рівнів. Вказано, що з початком впровадження реформи децентралізації політичні партії стали не лише впливовими, але й повноважними, позаяк сформовані за їхньої участі органи місцевого самоврядування отримали широкі повноваження щодо здійснення регіональної політики. Разом із нормами Виборчого кодексу децентралізаційна реформа зумовила й електоральну активізацію партій, а партійність стала вагомою характеристикою у формуванні рад різних рівнів та виборів міських, селищних, сільських голів.

Акцентовано аспект суспільного сприйняття інституту політичних партій – довіри до нього, ролі партій у демократичних процесах. Дослідивши результати відповідних зрізів громадської думки, встановлено, що в Україні простежується поступова динаміка в бік підвищення рівня довіри громадян до партійних організацій та зберігається високий показник визнання партій важливим елементом успішного розвитку держави.

Підсумовано, що правова інституціоналізація партій, їхня участь у виборчих кампаніях, новації реформи децентралізації та зміни у суспільному сприйнятті політичних партій уособлюють обставини, за яких відбувається еволюція партійного чинника в конструюванні регіональних політичних ландшафтів.

Ключові слова: політична партія, політичний ландшафт, місцева партійна організація, політичний інститут, децентралізація, виборчий процес, місцеве самоврядування.

The study focuses on political parties, since from the beginning of independence of Ukraine they have accompanied a complex and controversial process of democratic transition, participated in the formation of representative power of central level, and at the present stage of state formation acquire authority in the localities.

It has been found that, though having a chain of contradictions and gaps in reference to taking into consideration consequences of Russian military aggression, domestic legislation still ensures the process of party organization and administration at institutional level, in particular, the development of organizational structure and participation of parties in the formation of representative bodies at different levels. It is pointed out that with the beginning of implementation of decentralization reform political parties have become not only influential but also plenipotentiary, because with their participation local self-government bodies have obtained wide powers in regards to the implementation of regional policy. Along with the norms of the Electoral Code decentralization reform led to the electoral activation of parties, and party membership has become a weighty characteristic in the formation of councils at different levels and elections of city, town and village mayors.

The aspect of public perception of the institution of political parties has been emphasized – trust in it, the role of parties in democratic processes. Having examined the results of relevant sections of public opinion the author found out that in Ukraine a gradual trend towards increasing the level of trust of citizens in party organizations can be traced and high rate of recognizing parties as an important element of successful development of the state is maintained.

It has been concluded that the legal institutionalization of parties, their participation in electoral campaigns, innovations of decentralization reform and changes in the public perception of political parties embody the circumstances under which the evolution of the party factor in the construction of regional political landscapes takes place.

Key words: political party, political landscape, local party organization, political institution, decentralization, electoral process, local government.

Постановка проблеми. Ключові аспекти формування політичного простору України як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях тривалий час визначає стан «переходу» в установленому розумінні – від недемократичних форм суспільно-політичного устрою до демократичних. Перехідний період, з одного боку, ознаменовувався процесом набуття до того відсутнього демократичного досвіду та закладання підвалин нової

традиції врядування, а з іншого боку, характеризувався фрагментарністю суспільних та політико-інституціональних трансформацій. Тут ідеться про специфіку розвитку громадянського суспільства та політичних інститутів, зокрема політичних партій, які є одним із рушіїв демократичного транзиту, адже в основі їхнього функціонування лежать цінності політичного плюралізму, громадянської участі, народного представництва,

виборності органів влади тощо. Еволюція інституту політичних партій в Україні з моменту здобуття незалежності зумовлювалася визначенням вектором у бік, протилежним радянській традиції з існуючою ідеологічною й, відповідно, партійною монополією. Перші парламентські вибори 1994 р. ознаменувалися участю менше двох десятків партій, у 1998 р. участь у виборчій кампанії взяли вже 48 партійних організацій, що свідчило про важливу роль партій в інституціональних перетвореннях в країні. Із часом поняття «партія», «партійна ідеологія», «партійність», «упізнаваність партійного бренду» хоч і не отримали чітких змістовних обрисів, однак почали звучати на рівні регіонів, у більш локальних вимірах. Ключовим процесом, що вплинув на модерну роль українських партій на усіх рівнях її структури, стала реформа децентралізації, яка актуалізувала саме роботу над активізацією низових ланок партійних представництв. Очевидним став факт, що місцеві організації політичних партій із допоміжних інструментів реалізації електоральних кампаній поступово перетворюються на учасників процесу розробки та ухвалення владних рішень на рівні органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема партійного будівництва та ролі партій у соціально-політичних процесах не втрачає своєї актуальності в Україні, а лише розширює предметне поле теоретичних та емпіричних досліджень. Так, інституціоналізацію політичних партій та партійної системи аналізують Л. Гонюкова, М. Лешаніч, М. Шелемба, Н. Шестак; участь і роль партій у процесах державотворення та демократичному транзиті – В. Баштанник, М. Кармазіна, О. Стойко, В. Яблонський. Окрім того, наукові пошуки вітчизняних дослідників стосуються змін у політичному ландшафті держави внаслідок реалізації виборчих кампаній (Т. Бевз, К. Семивол, Н. Яковлєва, В. Яремчук та ін.), аналізу регіонального аспекту функціонування політичних партій (В. Кампо, Ю. Ключковський, О. Кокіц, В. Лебедюк, Б. Ленічевич, Р. Манайло-Приходько, Р. Мартинюк, Ю. Остапець та ін.).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Продовжуючи наші наукові розвідки щодо ресурсного потенціалу українських політичних партій, зосередимося на передумовах розбудови партійних структур, динаміці участі партій у суспільно-політичних процесах регіонального рівня. Кінцевою метою представлено у науковій статті дослідження вбачаємо з'ясування чинників, які зумовили еволюцію партійної складової частини в конструюванні локальних політичних ландшафтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізації поставлених дослідницьких завдань, передусім, сприятиме визначення ключових

понять, якими оперуємо у формулюваннях гіпотез та припущень. Якщо раніше узагальненим вважалося поняття «політичний простір», яке включало політичних акторів, взаємодії між ними, політико-правові умови, що дозволяють цим взаємодіям відбуватися, сучасна політична практика все частіше звертається до поняття «політичного ландшафту», позаяк він спирається й на певні ціннісні орієнтири, маркери політичної культури, бере до уваги настрої суспільства, його реакції на політичну дійсність. Так, вітчизняна дослідниця Л. Нагорна визначає політичний ландшафт як концентрований вираз політичної культури, притаманний саме цій території [8, с. 334]. Український географ-ландшафтознавець М. Гродзинський тлумачить політичний ландшафт як своєрідний образ простору, в якому через його місця та конфігурації знаходять вираз політичні ідеї, доктрини, цінності та структури певного часу. Автор додає, що ландшафт завжди включає нематеріальні елементи – історичну долю, політичний устрій, культурні впливи тощо [1, с. 127].

Сучасні ж дослідження громадської думки описують зміни політичних конфігурацій як зміни у політичному ландшафті, як-то оновлення політичних еліт, зміни в балансі політичної системи чи рівня довіри громадян до політичних інститутів та їхніх представників. На нашу думку, політична партія як носій консолідованих ідей, прагнень та переконань спроможна бути мірилом як інституціональних, так і ціннісних зсувів у політичному ландшафті. І якщо окреслені у дослідженні межі зводяться до регіонального рівня, то йтиметься про місцеві організації політичних партій, які прямо чи опосередковано уповноважені представляти і відстоювати інтереси партії, посилювати її політичний вплив на місцях. Принагідно підкреслимо, що місцеві осередки партій унаслідували вади всієї партійної системи – це і відсутність чіткого ідеологічного вектору, і ситуативна активність, і несформованість партійного активу, який стабільно й ефективно забезпечуватиме життєдіяльність організації, і зловживання популістськими практиками, й електоральний прагматизм та под.

Законодавство, яке регламентує функціонування політичних партій, їхні повноваження, діяльність місцевих осередків, не можна назвати комплексним чи завершеним. Безумовно, відправною нормою вважаємо конституційну, а саме статтю 36 Конституції України, якою визначається і гарантується право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних та інших інтересів [5]. Шляхи розвитку дотичного до партій законодавства демонструють як раціональні, так і не ефективні приклади. Наприклад, численні зміни та правки щодо «виборчих» законів призвели до

ухвалення Виборчого кодексу України, що певним чином вирішило питання з механізмом формування представницьких органів влади різних рівнів і участі у цьому процесі політичних партій. Натомість у Закон «Про політичні партії в Україні» – основу партійної діяльності в державі – протягом 19 років 32 рази вносили зміни [12], а до змісту документу й досі мають місце численні нарікання. Експерти критикують його за норми щодо створення партії без урахування реалій із тимчасово окупованими територіями та щодо можливості анулювання реєстрації у разі неучасті протягом 10 років у виборах президента та до Верховної Ради України, за недовість норми про право політичних партій на використання державних засобів масової інформації та оприлюднення критики щодо органів влади. Ці недоліки не є критичними, але вочевидь є гальмівними для вкорінення демократичної традиції партійного будівництва та міжпартійної конкуренції.

Політолог М. Лешанич виокремлює такі етапи правової інституціоналізації політичних партій в Україні:

I етап: 1991–1996 рр. (28 червня 1996 р. прийняття Конституції України);

II етап: 1996–2001/2002 рр. (квітень 2001 р. прийняття закону «Про політичні партії в Україні»; у березні 2002 р. відбулися парламентські вибори, які змінили структуру електоральної конкуренції в Україні);

III етап: 2002–2014/2015 рр. (за результатами Революції Гідності змінюється акторна структура партійної системи, а в 2015 р. приймається закон про державне фінансування партій);

IV етап: починаючи з 2015 р. [6, с. 216–217].

Фактичну активність, яку потім аналізують за десятками параметрів, політичні партії виявляють під час виборчих кампаній. Статистика партійної участі у місцевих виборах у період з 2010 до 2020 р. має певну динаміку (табл. 1). Саме кількісні показники представляють чітку картину формування маркеру партійного впливу на політичний ландшафт регіонів.

Важливо наголосити, що особливістю місцевих виборів–2010 був монопольний статус «Партії регіонів»: якщо самовисуванцями під час виборів голів місцевих рад різних рівнів були 51,97% з усіх обраних посадовців, то 31,29% – це кандидати від вказаної партії; аналогічно й з місце-

вими депутатами, де самовисуванці – 41,38%, «регіонали» – 33,64% [14]. Проводячи паралелі між змінами у політичній конфігурації, спричиненими місцевими виборами 2010 р. та 2015 р., констатуємо тенденції, які стосуються розчарування у домінантному представництві «Партії регіонів» та наслідками її діяльності для держави. Це призвело:

– по-перше, до дискредитації партійності як гарантії вибору, внаслідок чого частка кандидатів-самовисуванців, які пройшли до місцевих рад у 2015 р., збільшилася майже на 26% у порівнянні з результатами місцевих виборів 2010 р. [14].

– по-друге, до появи нових політичних партій на межі 2014–2015 рр., тобто в період відносно відкритої політичної конкуренції (політичні партії «5.10», Народний фронт, Рух за реформи, Сила людей, Українське об'єднання патріотів «УКРОП», Українська стратегія Гройсмана, Голос, Партія розвитку громад та ін.).

Сучасний етап активного обговорення змін у політичному ландшафті України пов'язаний із місцевими виборами 2020 р., головними акторами яких стали саме організації політичних партій у регіонах. Динаміку кількісних показників участі партій у політичних процесах 2019–2020 рр. зумовили зміни до виборчого законодавства, новаті децентралізаційної реформи, розвиток нових партійних брендів, для яких місцева кампанія 2020 р. мала стати своєрідним трампліном для початку парламентських електоральних перегонів. Партійне керівництво усвідомлює, що політичний вибір у країні роблять громадяни – мешканці регіонів, а не лише столиці.

Особливості місцевих виборів 2020 р. пов'язані з новими повноваженнями, які отримали сформовані представниками політичних партій органи місцевого самоврядування. Проаналізована Центральною виборчою комісією зведена інформація засвідчила, що 6 586 обраних депутатів (16,62%) висувалися для участі у виборах шляхом самовисування (у територіальних громадах з кількістю виборців до 10 тисяч). 33 029 обраних депутатів (83,38%) висувалися місцевими організаціями політичних партій. Наголошено, що кандидати у депутати, які висувалися місцевими організаціями політичних партій, брали участь у виборах за двома виборчими системами: у територіальних громадах з кількістю виборців до 10 тисяч – за

Таблиця 1

Участь політичних партій у місцевих виборчих кампаніях 2010–2020 рр.

Показники	Голови рад – самовисуванці	Обрані депутати – кандидати від політичних партій	Кількість партій-учасниць виборчої кампанії
Місцеві вибори 2010 р.	51,97%	58,62%	124
Місцеві вибори 2015 р.	80,94%	33,05%	89
Місцеві вибори 2020 р.	47,45%	84,33%	113

мажоритарною системою, у територіальних громадах з кількістю виборців 10 тисяч і більше – за системою пропорційного представництва за відкритими списками. Загалом своїх представників у місцевих радах різних рівнів отримали 110 політичних партій – найбільше мандатів мають представники партії «Слуга народу» – майже 17,59% (5 809 осіб), понад 12,39% депутатів місцевих рад (4 093 особи) представляють «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», на третьому місці – політична партія «Опозиційна платформа – За життя» з 11,75% (3 881 особа) [13].

Висунення кандидатів від партії стало обов'язковою умовою для балотування до місцевих рад, натомість статус самовисування зберігся для кандидатів у мери. Спираючись на відкриті дані Центральної виборчої комісії України, був проаналізований ступінь вагомості партійного чинника для балотування у мери обласних центрів під час місцевих виборів 2020 р. (для Донецької області базовим обрано м. Краматорськ, у м. Северодонецьк Луганської області, де тимчасово розташована обласна адміністрація, вибори міського голови не проводилися) [14]. Отже, з 294 кандидатів на посаду міського голови в обласних центрах політичними партіями висувалися 234 особи (майже 80%). 67% з них виявилися членами партій, які кандидували потенційного мера, тобто партійними були більше половини (53%) від загальної кількості кандидатів, частина з них – від локальних політичних проєктів, подекуди сформованих під конкретних кандидатів і для їхніх команд (Партія Володимира Буряка «Єднання» (м. Запоріжжя), Блок Кернеса «Успішний Харків» (м. Харків), політична партія «Команда Михайлішина» (м. Черкаси), партія «Блок Володимира Сальдо» (м. Херсон) та ін.). Таким чином, чинник партійності не став умовністю законодавчих нововведень, а демонструє вкорінення у політичну практику сучасної України [4, с. 113–114].

Аналізуючи результати виборів міських голів в обласних центрах України, які відбувалися 25 жовтня (перший тур) та 8, 15, 22, 29 листопада 2020 р. (другий тур), отримуємо такі результати:

- серед обраних мерів 91,3% висувалися політичними партіями;
- менше 10% йшли на вибори як самовисуванці;
- майже 70% були членами політичних партій, від яких кандидувалися у мери;
- безпартійними виявилися кандидати-переможці: Г. Кернес (м. Харків), який висувався від політичної партії «Блок Кернеса – успішний Харків!», та Г. Труханов (м. Одеса) – співголова партії «Довіряй ділам», від якої йшов у мери [14].

Дещо інше співвідношення у результатах виборів сільських, селищних та міських голів, де серед обраних 47,45% склали самовисуванці

(безпартійні з них – 93,49%), а 52,55% висувалися місцевими організаціями політичних партій [14]. Пропонуємо оцінити цей показник у порівнянні з результатами попередніх місцевих виборів 2015 р., де серед обраних на посади міських, селищних, сільських голів було 80,94% самовисуванців, з яких 95,31% – безпартійні [14].

Таким чином, за підсумками місцевих виборів 2020 р., партійний чинник домінував навіть на тому сегменті виборів, де він не передбачався законом як обов'язковий, а саме для висунення кандидатів сільських, селищних та міських голів. Партійність у даному контексті означає кандидування від партії, а не членство у ній. Ще однією тенденцією стало тяжіння впливових політичних акторів до створення регіональних партійних проєктів, які хоч і мають реєстрацію загальноукраїнської партії, однак свою діяльність, впливи і пріоритети зосереджують на певних регіонах чи навіть окремих містах. І наведені вище приклади не можуть слугувати зразком партійного протезування тих чи інших процесів у регіонах, адже там йдеться радше про авторитет конкретних політиків, які позбавили себе прив'язки до відомих політичних брендів.

Вибори як критерій оцінки типовості або ж девіантності регіонів розглядає вітчизняна політологиня М. Шелемба, яка у своєму дисертаційному дослідженні визначила за підсумками місцевих виборів 2015 р.:

- типовими регіонами з переважанням підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил Вінницьку, Волинську, Житомирську, Івано-Франківську, Київську, Кіровоградську, Львівську, Полтавську, Рівненську, Сумську, Тернопільську, Херсонську, Хмельницьку, Черкаську, Чернігівську, Чернівецьку області;
- типовими регіонами з переважанням підтримки демократичних, проєвропейських політичних сил, вагомим рівнем підтримки проросійського курсу, євроскептицизмом Запорізьку, Миколаївську та Одеську області;
- нетиповими регіонами з опозиційною девіантністю, підтримкою проросійського курсу, євроскептицизмом, опозиційністю до діючої влади (через вплив регіональних політиків), середнім рівнем підтримки демократичних сил Дніпропетровську та Харківську області;
- нетиповим регіоном з регіональною девіантністю, підтримкою вузькорегіональної політичної сили та демократичних політичних сил Закарпатську область;
- нетиповим регіоном з лояльною девіантністю, підтримкою провладної політичної сили, демократичних сил м. Київ [15, с. 190].

Такий теоретико-методологічний підхід до аналізу вибору громадян, у тому числі, й партійного, дозволяє стверджувати, що політичні партії

є певним уособленням сукупного цивілізаційного та світоглядного вибору населення, тобто важливою ціннісною надбудовою політичного ландшафту.

Вкорінення партійної характеристики місцевих політичних ландшафтів пов'язане із децентралізаційними процесами. Політичні партії, формуючи інституціональну основу своєї діяльності на місцевому рівні, не можуть функціонувати автономно. Повноваження регіонального управління представники партійних організацій здобувають у якості обраних членів чи посадовців органів місцевого самоврядування. У контексті прийнятих норм нинішнього етапу реформи децентралізації можемо говорити про такі партійні компетенції, як:

- фінансові повноваження, зокрема, щодо зовнішніх запозичень та вибору установи з обслуговування коштів місцевих бюджетів у частині бюджету розвитку та власних надходжень бюджетних установ;

- надання базових адміністративних послуг;
- формування засад і здійснення заходів із забезпечення правопорядку та публічної безпеки;
- здійснення містобудівної політики тощо.

Нові повноваження – це виклик до кадрової складової партії, компетентності партійців, фахової підготовки і готовності оперативно реагувати на потребу регіону, зовнішні виклики, зміни законодавства. Зауважимо, що суперечливими наразі лишаються питання, пов'язані з діяльністю, функціями та впливом районних рад, позаяк ця ланка регіонального управління потребує додаткового вкоренення і чіткого розподілу повноважень з радами інших рівнів (місто, ОТГ, область). Загалом же, законодавство щодо функціонування місцевого самоврядування в Україні зазнавало численних змін і передбачає ухвалення нових законів, де, серед іншого, є намір закріпити принцип, за яким рада громади в межах закону матиме право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери її компетенції і вирішення якого не доручено жодному іншому органу [7].

Від моменту здобуття Україною незалежності вітчизняні політичні партії на місцевому рівні прагнули бути впливовими. Ця впливовість переважно зводилася до своєрідної форми лобізму як здійснення політичного чи елітарного супроводу вирішення питань і реалізації проєктів під впливом партійців у центральних органах влади. Про повноважність представників місцевих партійних організацій заговорили після початку децентралізаційної реформи та ухвалення Виборчого кодексу України. Перший чинник визначив обсяг повноважень представницьких органів влади на місцях, другий – зробив провідними суб'єктами виборчого процесу саме місцеві організації політичних партій, їх же визнав суб'єктом формування вже децентралізованих рад у містах, районах, об'єднаних територіальних громадах, областях.

За висновками експертів Центру Разумкова, останні місцеві вибори 2020 р. все ж відзначилися примусовою партизацією, внаслідок чого сформована місцева влада стала «формально партизованою» [11, с. 28]. Вочевидь, йдеться про те, що вимога партійної приналежності для участі у виборах була продиктована нормами законодавства, а не сприйняттям політичної системи крізь призму партійної (чого насправді не відбувається). Ще одне застереження на початку впровадження змін до законодавства у частині партійної участі у виборах на місцевому рівні висловлювала українська вчена М. Кармазіна, яка вказувала, що не врегульованими залишаються питання, пов'язані зі:

- зміною виборчої системи (на пропорційну як на загальнодержавному, так і регіональному чи локальному рівнях). Залишаючись поза партією – суб'єктом виборчого процесу, громадянин втрачає своє конституційне право бути обраним;

- функціонуванням регіональних політичних сил. Не виявляючи інтересу до партій, які розгорнули діяльність у всеукраїнському масштабі, громадянин не може законно створити свою партію для участі у виборах на рівні, приміром, регіону та ін., оскільки превалювання регіонального над загальнодержавним може становити загрозу для цілісності держави [3, с. 68–69].

Ризики щодо участі партій у політичному процесі, зумовлені законодавством і станом партійної системи, стосуються і фінансової складової – за відсутності традиції прозорої фінансової звітності парторганізацій на центральному рівні не запрацюють відповідні механізми і у діяльності місцевих осередків. І йдеться тут не про неналежно марковану рекламу чи суперечливі звіти щодо кошторисів виборчих кампаній. Тіньовий аспект формування бюджету партії унеможливило розуміння зв'язків партії із бізнесовими кланами чи промисловими групами тиску. Це одна з деформованих ланок у побудові механізмів партійної звітності, яку вважаємо невід'ємною частиною такої функції політичної партії, як народне представництво.

Якщо місцеві вибори 2015 р. відзначилися просуванням партійних брендів – через активізацію місцевого прошарку для підвищення популярності і впізнаваності партії на центральному рівні, то у 2020-му партії боролися за укріплення позицій місцевих осередків через здобуття ними реальних владних повноважень, зокрема, фінансових. На прикладі впровадження практики існування регіональних партійних утворень та їхніх успіхів у формуванні місцевих рад можемо стверджувати, що в Україні відбувається поступовий відхід від функції «обслуговування» центральних офісів і штабів, хоча зацікавленість у такому функціоналі залишається. Ще одна тенденція, яка актуалізувалася у ході виборчої кампанії-2020, стосу-

ється збільшення кількості активних політичних конкурентів. Тобто протистояння двох «гравців» збереглося лише на рівні виборів мерів. Натомість партійне протистояння вийшло за межі дефініцій «провладний» і «опозиційний». Інтереси учасників виборів стали більш стратегічними, засоби досягання цілей – комплексними, часом конформістськими та кон'юнктурними.

Об'єктами, які дозволяють говорити про політичні партії як про учасників ухвалення владних рішень, були і залишаються громадяни, передусім, у статусі виборців, які своїми голосами формують політичну карту регіонів. Проаналізувавши їхній електоральний вибір протягом кількох кампаній, звернімося до іншого виміру – рівня довіри суспільства до інституту політичних партій, його сприйняття і визнання чи не визнання як вагомий ланки державотворення на сучасному етапі. Попри те, що конструкти «громадська думка», «суспільна довіра», «оцінка населення» не є стабільними і вирізняються мінливістю через низку маркерів впливу, зовнішніх і внутрішніх обставин, маніпулятивних технік, однак саме зріз вибору «за» чи «проти» є головним підсумком діяльності політичних інститутів. Йдеться як про тези «довіряю» і «не довіряю» партії, так і про сприйняття її у якості виразника суспільних чи групових інтересів.

Так, систематичні моніторинги соціологічних агенцій засвідчили відсутність стабільної динаміки у бік зростання рівня довіри до політичних партій з боку громадян України. Аналіз, який у період з грудня 2001 р. до жовтня 2009 р. проводили провідні соціологічні служби країни, показав, що показники довіри і недовіри протягом вказаного періоду майже не змінювалися – довіряли партіям менше 17% респондентів, не довіряли близько 75% опитаних. Згідно з моніторингом Інституту соціології, станом на травень 2009 р. 48% опитаних зазначили, що в Україні немає партії близької їм за ідеологічними та програмними цілями. 32,6% опитаних зазначили, що така партія в країні є, а 19,3% не визначилися з відповіддю. Найбільша кількість респондентів, які вважають, що існують партії близькі до них за ідеологічними та програмними цілями, проживали на Півдні країни – 39%. Водночас, більшість мешканців Заходу (51,9%) та Центру (50%) вважали, що ідеологічно близької до них партії в Україні немає [9]. Аналіз результатів моніторингу, що проводився Українським інститутом соціальних досліджень ім. Яременка спільно із Центром «Соціальний моніторинг» з березня 2005 р., вказує на те, що поточний баланс довіри суспільства до вітчизняних політичних сил є продовженням кризових тенденцій в українському політикумі, що беруть свій початок у вересні-грудні 2007 р., коли відбувалися позачергові парламентські вибори, що завершилися перемогою «Партії регіонів». З того часу тенденція суспільної недо-

віри до українських політичних сил зберігається з незначними тимчасовими періодами поліпшення, а саме у кінці 2013 р. – на початку 2014 р. (період «Революції Гідності») і у серпні-грудні 2014 р. (період активної передвиборчої кампанії та парламентських виборів) [2].

Сучасний період зазнав змін у співвідношенні показників довіри до партій та визнання необхідності їхнього існування для успішного розвитку держави. Співставляючи результати дослідження Центру Разумкова початку 2019 р. та 2020 р., бачимо, що рівень довіри до інституту політичних партій коливається у межах 12–16% у бік зростання – з 12,3% (2019 р.) до 16,7% (2020 р.), а недовіри – в бік зниження: у 2019 р. політичним партіям не довіряли 76,8% опитаних, а у 2020 р. 69,9% [10]. Водночас опитування Центру Разумкова у жовтні-листопаді 2020 р. засвідчило впевненість громадян у тому, що партії потрібні для успішного розвитку держави. З роками частка позитивних відповідей лише зросла і склала 75%. У всіх регіонах країни серед прихильників усіх політичних сил ті, хто висловлювався на користь потрібності партій, мають значну перевагу над противниками. Однак на півдні (18%) та сході (17%) частки противників партій є більшими, ніж в інших регіонах країни [11, с. 39]. Припускаємо, що на фоні загальної недовіри до політичних інститутів, політичні партії все одно сприймаються як елемент демократичного врядування. Окрім того, інституціонально їм не може скласти конкуренцію жоден інший політичний інститут, адже навіть громадські організації, що мають вищі показники суспільної довіри, трансформуються у партії, стаючи системними учасниками політичної боротьби.

Узагальнене уявлення про сприйняття партій громадянами дозволяє артикулювати потребу розвитку комунікації партії з населенням, формування стабільної низової партійної структури, яка матиме більше можливостей для взаємодій із людьми. Також обґрунтовано вважаємо, що у своїй діяльності політичні партії спираються, у першу чергу, на інституціональні можливості, а не на суспільні запити. Останні залишаються не надто чітко сформульованими, не однорідними і не остаточними, враховуючи постійну зміну електоральних уподобань.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, констатуємо, що політичні партії розширюють механізми впливу як на загальнодержавні політичні процеси, так і на конструювання регіональних політичних ландшафтів. Останнє забезпечується через активність, зокрема електоральну, місцевих партійних організацій. Серед чинників, які сприяють еволюції партійного впливу на суспільно-політичні процеси, особливої ваги набули такі:

- по-перше, розвиток вітчизняного законодавства, що розширює можливості участі політичних

партій у формуванні представницьких органів влади різних рівнів;

– по-друге, інститут виборів, який є своєрідним лакмусом у визначенні впливовості партій, їхньої активності у важливих суспільних процесах, демонструє рівень демократичності політичної боротьби та конкуренції;

– по-третє, вагомим чинником і каталізатором включеності низових партійних структур у політичний процес стала реформа децентралізації, яка наділила політичні партії у статусі акторів місцевого самоврядування реальними повноваженнями на місцях;

– по-четверте, зріз громадської думки щодо існування і діяльності політичних партій, який, хоч і доволі повільно, але демонструє підвищення рівня довіри до інституту політичних партій, а також засвідчує визнання громадянами ролі партій у демократичних процесах.

Отже, можемо стверджувати, що партії конкретизували свої впливи на формування політичного ландшафту в регіонах реальними владними повноваженнями на місцях. Місцеві вибори, які вкорінюють традицію появи регіональних партійних проєктів та відходу від дублювання конфігурацій після парламентських кампаній, залишаються виборами «третього порядку» для електорату, але не для державного будівництва. У нових умовах децентралізації та виборчого законодавства партіям варто розвивати кадровий потенціал, зосередитися на функції оновлення місцевих еліт з новими компетентностями у відповідності до базових повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування. Подальші наукові розвідки мають напрацювати і представити моделі комунікації політичних партій, влади та громадянського суспільства, які оптимізують механізми державної політики на усіх рівнях її реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гродзинський М. *Пізнання ландшафту: місце і простір*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2005. Т. 2. 503 с.
2. Динаміка рівня довіри соціальним інститутам та органам влади наприкінці 2015 року. *Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка*. 2015. URL: <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/2016%2001%2014%20PR%201.pdf> (дата звернення: 20.12.2020).
3. Кармазіна М. Політичні партії в Україні як чинник дестабілізації держави і суспільства. *Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць*. Київ : ІПІЕНД НАН України. 2018. С. 67–93.
4. Комарницький В. Роль партійного чинника в реалізації електоральних стратегій (на прикладі місцевих виборів 2020 року). *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» «Політологія. Соціологія. Право»*. 2020. № 1–2. С. 113–114.
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141.
6. Лешанич М. *Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту* : дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. Ужгород : Ужгородський національний університет. 2020. 258 с.
7. На порядку денному децентралізації – чітке розмежування повноважень. *Портал «Децентралізація»*. 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12433> (дата звернення: 20.12.2020).
8. Нагорна Л. *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ : ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. 2008. 405 с.
9. Особливості сприйняття громадянами України політичних партій та електоральних процесів у державі – Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2010. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/osoblivosti-spriynyattya-gromadyanami-ukraini-politichnikh-ta-elektoralnikh> (дата звернення: 20.12.2020).
10. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян. *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/> (дата звернення: 20.12.2020).
11. *Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку* – Центр Разумкова. Київ : Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. 2020. 104 с.
12. *Про політичні партії України* : Закон України № 2365-III від 5 квітня 2001 р. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення: 20.12.2020).
13. Результати місцевих виборів у розрізі представництва політичних партій. *Центральна виборча комісія: Офіційний веб-сайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/rezultati-mistsevih-viboriv-u-rozrizi-predstavnitstva-politichnih-partiy.html> (дата звернення: 20.12.2020).
14. *Центральна виборча комісія: Офіційний веб-сайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/> (дата звернення: 20.12.2020).
15. Шелемба М. *Особливості процесу націоналізації партійної системи України: теоретичний та емпіричний виміри*. : дис. на здобуття наук. ступеня к.політ.н. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2019. 305 с.

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

HISTORIOGRAPHY OF RESEARCH OF STATE-CONFESSIONAL RELATIONS IN THE CZECH REPUBLIC

Мегела Р.Р.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

У статті охарактеризовано різноманітні підходи, які склалися в українській, західноєвропейській, чеській та словацькій історіографії щодо висвітлення проблематики державно-церковних взаємин у Чеській Республіці. Охарактеризовано проблеми формування і функціонування державно-церковних відносин у країнах Центрально-Східної Європи загалом і Чехії зокрема.

Проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: Г. Бідалфа, В. Кола Дюрема, В. Маркуся, П. Мойзеса, Дж. Сміта, Т. Фолдеші, які досліджували це питання. Досліджено праці В. Єленського, які мають велике значення під час опрацювання такої теми. Адже він є одним з тих науковців, котрі найбільш продуктивно досліджували сутність, особливості, характеристику і масштаби змін, що відбулися на релігійній мапі Європи після падіння Берлінського муру. Проаналізовано праці Ф. Рудича щодо теми дослідження. Опрацьовано праці Д. Вовк та деяких інших дослідників.

У дослідженні охарактеризовано питання системних суспільно-політичних перетворень у Чехії та Словаччині на перехідному етапі постсоціалістичної трансформації.

Проаналізовано сутність церковного права як моделі європейського міждержавного нормативно-правового простору. Описано механізм впливу релігійної правової традиції на правотворчість переважно у країнах Західної Європи.

Охарактеризовано роль та місце церкви в державних та суспільних відносинах. Проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних учених щодо сучасної історії країн Центральної та Східної Європи.

У праці проаналізовано специфіку, особливості поняття релігійної свободи і релігійних прав людини, а також розвиток релігійної свободи та релігійних прав людини в Чеській Республіці.

Охарактеризовано історіографію досліджень державно-церковних відносин у Чеській Республіці багатьма вченими, як і роль церкви у відносинах з державою.

Ключові слова: державно-церковні відносини, Центрально-Східна Європа, Чехословацька республіка, історіографія.

The article describes the various approaches that have developed in Ukrainian, Western European, Czech and Slovak historiography to cover the issue of state-church relations in the Czech Republic. The problems of formation and functioning of state-church relations in the countries of Central and Eastern Europe and the Czech Republic in particular are described.

The works of domestic and foreign scientists are analyzed, among them: H.F. Biddulf, Cole W. Durham, V. Markus, P. Mojzes, J.M. Smith, T. Foldesi, who studied this issue. The works of V. Yelensky, which are important during the research of this topic, are studied. After all, he was one of those scholars who most productively studied the nature, features, characteristics and scale of the changes that took place on the religious map of Europe after the fall of the Berlin Wall. The works of F.M. Rudych, on the topic of research. The works of D. Vovk and some other researchers have been studied.

The issues of systemic socio-political transformations in the Czech Republic and Slovakia at the transitional stage of post-socialist transformation is described in the study.

The essence of church law as a model of the European interstate normative-legal space is analyzed. The mechanism of influence of religious legal tradition on law-making mainly in the countries of Western Europe is described.

The role and place of the church in state and public relations are described. The works of domestic and foreign scientists on the modern history of Central and Eastern Europe are analyzed.

The specifics, features of the concept of religious freedom and religious human rights are analyzed in the paper, and development of religious freedom and religious human rights in the Czech Republic.

The historiography of researches of state – church relations in the Czech Republic is characterized by many scientists, as the role of state-church relations.

Key words: state-church relations, Central and Eastern Europe, Czechoslovak Republic, historiography.

Постановка проблеми. Взаємодія між державою і церквою розпочалася відразу після виникнення цих важливих інститутів. Історичний процес доводить, що релігія може бути одним з головних чинників об'єднання народу, державотворення, завдяки ній може зміцнюватися міжнародний авторитет держави і водночас вона може бути дестабілізуючим чинником. Отже, одним із важливих напрямів державної діяльності є від-

працювання державної політики у справах релігії та закріплення взаємин між державою та церквою у відповідній законодавчій базі, яка б гарантувала релігійні права, рівність церков і т. д.

Чехословацька республіка належить до групи постсоціалістичних країн, що досягли найбільших успіхів у системній суспільно-політичній трансформації перехідного постсоціалістичного періоду 1990-х – початку 2000-х років і є прикладом

успішної демократії на теренах Східної Європи. З 1 травня 2004 року ЧР стала повноправним членом Європейського Союзу, а в 1999 р. разом із Польщею та Угорщиною була прийнята до НАТО.

У контексті реалізації європейського вибору України вивчення чинного досвіду співпраці держави і церкви актуальне і винятково важливе з науково-теоретичного і практичного погляду. На часі є потреба у проведенні наукових досліджень, які б синтезували самобутні українські правові і державотворчі традиції та загальноцивілізаційні досягнення європейського співтовариства у сфері ідей і практики забезпечення прав і свобод людини, конституціоналізму, панування права, розбудови громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання статті були проаналізовані праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Серед них – В. Єленський, М. Палінчак, Д. Вовк, Р. Постоловський, В. Лемак та інші.

Метою статті є історіографічний аналіз державно-церковної взаємодії у Чеській Республіці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Історія і сучасний стан державно-конфесійних відносин та їх правове регулювання в країнах Центральної та Східної Європи є одним з найменш досліджених в українській науці; у багатьох публікаціях вони згадуються лише побіжно, переважно під історичним, країнознавчим та релігієзнавчим кутами зору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історіографію проблеми формування і функціонування державно-церковних відносин у країнах Центрально-Східної Європи загалом і Чехії зокрема можна умовно поділити на сучасну українську, західну, чеську і словацьку.

З-поміж праць, що побачили світ останнім часом, слід виокремити публікації українських учених В. Андрейка, Д. Вовка, І. Вовканича, С. Здіорука, В. Єленського, Г. Єрмакової, В. Лемака, В. Климова, А. Колодного, М. Палінчака, В. Сорочуна, Л. Филипович, В. Яроцького та інших, в яких розглянуто окремі аспекти досліджуваної теми. В. Єленський – один з тих науковців, котрі найбільш продуктивно досліджували сутність і масштаби змін, що відбулися на релігійній мапі Європи після падіння Берлінського муру. Його наукові розвідки торкаються таких актуальних тем, як взаємодія релігії і політики, глобальні релігійні трансформації, міжрелігійні відносини, релігійна свобода, державно-церковні відносини, релігійність сучасних суспільств загалом та українського зокрема. Узагальнюючи досвід посткомуністичних трансформацій, В. Єленський визначив відповідні регіональні моделі – «балканську», «центрально-європейську» та «пострадянську». Перша модель передбачає конституційні преференції традиційним церквам; друга будується на конкордаті та поширена здебіль-

шого в країнах із переважним католицьким віросповіданням, до яких належить і Чеська Республіка; третя модель передбачає жорстке законодавче розмежування сфер впливу держави і церкви, рівність релігійних конфесій перед законом та відсутність будь-якої фінансової підтримки релігійних організацій із державного бюджету [1; 2].

Г. Єрмакова значну увагу приділила визначенню сутності церковного права як моделі європейського міждержавного нормативно-правового простору, механізму впливу релігійної правової традиції на правотворчість переважно у країнах Західної Європи [3]. Д. Вовк та деякі інші дослідники також акцентують увагу на християнському корінні сучасного права [4]. Праці науковців дають змогу глибше зрозуміти особливості політико-правової системи країни, що досліджується, проте вибрана нами тема розглянута лише побіжно, в найбільш загальних рисах.

Сучасна історія країн Центральної та Східної Європи розглядається в досить великій кількості робіт українських учених політичного та геополітичного характеру. Зрозуміло, більшість з них покликана визначити місце і роль незалежної України в новому геополітичному просторі Європи. Наприклад, саме цій проблемі присвячена інтегрована колективна монографія українських політологів під редакцією Ф. Рудича [5]. Але автори не могли оминати порівняльної характеристики процесів у центральноєвропейських країнах з українськими реаліями. На жаль, предметного аналізу вибраної нами проблематики в цій книзі немає. Містяться тільки поодинокі зауваження щодо Чехії і Словаччини в контексті загальнорегіональних тенденцій розвитку міжнародних відносин.

Проте теоретико-методологічним позитивом згаданого політологічного дослідження місця і ролі України в геополітичному просторі Європи є, крім іншого, детальний виклад новітніх теорій і концепцій демократичних змін, зокрема «хвиль демократизації» та сучасних міжнародних відносин. У цьому сенсі робота є близькою до ще однієї групи публікацій українських учених, яку прийнято іменувати «транзитологією». Вони розглядають історичний процес постсоціалістичної трансформації, в т. ч. у ЧР і СР, як комплекс глибоких системних суспільно-політичних, соціально-економічних та інших змін.

Низка дослідників визначають «транзитологію» як принципово новий напрям наукових, міждисциплінарних досліджень – теорію переходу, яка займається вивченням еволюції суспільства на перехідних етапах його розвитку, як «демократичний транзит» постсоціалістичних і пострадянських держав на сучасному етапі – перехід від тоталітаризму до демократії.

В українській історіографії деякі ключові положення «транзитології» щодо історії країн

Центральної та Східної Європи плідно розвивав і застосував І. Вовканич. Він також уперше здійснив порівняльний аналіз двох перехідних періодів в історії Чехословаччини, Чехії та Словаччини ХХ століття. Перший – друга половина 1940-х років, коли суспільство рухалося від демократії до тоталітаризму (запропонувавши ввести для характеристики цього процесу поняття «анти-демократичний транзит»), другий – з рубежу 1980–1990-х років, коли розпочалася демократична трансформація («демократичний транзит») і перехід від тоталітарної до демократичної системи та громадянського суспільства [6, ст. 10]. І. Вовканич є також автором конкретно-історичних робіт щодо перебігу постсоціалістичної трансформації в окремих центральноєвропейських державах у 1990-ті – на початку 2000-х років, зокрема, і в Чеській Республіці [7, с. 198–210].

Є підстави вважати, що проблематика системних суспільно-політичних перетворень у Чехії та Словаччині на перехідному етапі постсоціалістичної трансформації перебуває в епіцентрі уваги вчених-країнознавців і найбільшим чином розроблена у сучасній українській історіографії. Українські вчені Р. Постоловський, В. Приходько та ряд інших дослідників опублікували впродовж останніх років низку наукових робіт з аналізом передумов і наслідків чехословацької «оксамитової революції», демократичних традицій чеського і словацького суспільства, характеристики основних політичних партій і рухів у сучасних ЧР і СР, еволюції зовнішньої політики та інтеграції Чехії і Словаччини до НАТО і ЄС [8, с. 22–37; 9].

У монографічному дослідженні В. Андрейка [10] розглядається специфіка унікального в новітній історії Європи досвіду становлення і розвитку добросусідських відносин і стратегічного партнерства між новими незалежними державами – Чеською Республікою та Словацькою Республікою, які усамостійнилися шляхом погодженого, договірною і мирною припинення (саморозпуску) Чесько-Словацької федерації на початку 1990-х років.

Докладний історико-правовий аналіз процесу реформування Чесько-Словацького федеративного союзу та руху Чехії і Словаччини до незалежності у своєму монографічному дослідженні здійснив ужгородський правознавець В. Лемак [11]. У цій та згаданих вище роботах взаємини Чеської держави і релігійних організацій, на жаль, отримали лише фрагментарне висвітлення.

Аналіз показав, що найбільш вагомий внесок у вивчення зазначеної проблематики зробив фахівець з питань історії Центральної Європи, політолог і релігієзнавець, автор понад 120 наукових публікацій М. Палінчак. У фокусі наукових зацікавлень ученого – сутність і перебіг трансформаційних процесів у сучасних країнах Європи в царині взаємин між державою та конфесіями

в політологічному та історичному вимірах. У численних працях М. Палінчак сконструював авторське бачення оптимальних моделей державно-церковних взаємин у пострадянських та інших постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні та Чехії; зробив узагальнюючий висновок про те, що країни Центрально-Східної Європи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) розбудовують свої взаємини з релігійними інституціями, виходячи із власного історичного досвіду, етнопсихологічних особливостей, конкретної релігійної ситуації та її специфіки, відповідно до своїх законодавчих актів [12; 13].

Предметним внеском М. Палінчака у вивчення проблемних питань релігійної свободи є також монографічне дослідження словацькою мовою [14] і розділ у колективній монографії англійською мовою [15], які побачили світ 2019 і 2020 рр. На основі критичного переосмислення застарілих теоретичних постулатів та опрацювання значного масиву зарубіжних першоджерел з позиції сьогодення автор здійснив аналіз концептуально-теоретичних підходів вітчизняних і зарубіжних учених до розв'язання проблем взаємодії держави, суспільства і церкви; простежив взаємозв'язок між інститутами держави і церкви в країнах Центрально-Східної Європи протягом тривалого історичного періоду і в різних політичних умовах, не оминувши своєю увагою і Чехію; висвітлив роль церков у демонтуванні комуністичних режимів; охарактеризував сучасний стан взаємин цих інституцій громадянського суспільства; осмислив їхню сутність і механізми вияву.

Цінність праць М. Палінчака для європейського читача полягає в тому, що вони відображають сприйняття українськими науковцями подій у сусідніх країнах Європи, а також розширюють проблемне поле європеїстики.

На окрему увагу заслуговують наукові здобутки вчених Заходу із зазначеної теми. Обсяг літератури, в якій висвітлено політичні, соціальні, психологічні, культурні та інші аспекти посткомуністичних трансформацій, попри відносно невеликий термін часу, що минув від падіння Берлінського муру і початку доби, що її може бути визначено як посткомуністична, виглядає досить значним. Серед праць, які мають методологічний характер, варто вказати на дослідження З. Бжезінського, Р. Дарендорфа, Дж. Елстера, К. Офе, Ю. Преуса, К. Йовітта, С. Куртуа, С. Ліпсета і Г. Бенса, М. Манделбаума, Дж. Рупніка, Д. Старка і Л. Браста, а також інших авторів.

Велике значення для розуміння напрямів і масштабів посткомуністичних релігійних змін мають також фундаментальні теоретичні праці західних учених другої половини ХХ ст. Д. Белла, Р. Белли, П. Бейера, П. Бергера, А. Грілі, Х. Казанови, Г. Кокса, Т. Лукмана, Д. Мартина, Г. Олпорта,

Р. Старка та В. Бейнбріджа. Ці та інші дослідники зробили дуже значний внесок як в усвідомлення напрямів еволюції релігії у винятково мінливому, плюралістичному, суперечливому глобальному світі кінця II тисячоліття, так і в справу удосконалення інструментарію її дослідження, розробки відповідних дослідницьких систем. Запропоновані ними теорії великою мірою визначають сучасні уявлення про суспільну роль релігії.

Принциповим компонентом і невід'ємною складовою частиною посткомуністичних трансформацій стали зміни у сфері релігійної свободи і релігійних прав людини. Зазначені проблеми дістали досить глибоку і всебічну розробку в працях західних та українських дослідників. Політико-правові питання і філософсько-соціологічні перспективи релігійної свободи на посткомуністичному просторі, зокрема на теренах колишньої Чехословаччини, розглядаються у працях Г. Бідалфа [16], В. Кола Дюрема [17], В. Маркуся [18], П. Мойзеса [19], Дж. Сміта [20], Т. Фолдеші [21]. Узагальнюючі дані із зазначеної проблеми наводяться в колективній монографії європейських учених за редакцією Г. Робберса [22].

Державно-церковні відносини на теренах Чехії та Словаччини під історичним, політологічним та релігієзнавчим кутом зору докладно досліджували чеські і словацькі науковці В. Вашко [23], Ф. Внук [24], С. Йозефчакова [25], К. Каплан [26], М. Моравчікова [27; 28], Я. Пешек та М. Барновський [29; 30], Р. Чікеш [31] та інші. Їхні праці сто-

суються окремих аспектів конституційно-правових перетворень у повоєнній та сучасній Чехії у сфері взаємин держави та релігійних організацій.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, результати проведеного аналізу показали, що проблема державно-церковних відносин у країнах Центрально-Східної Європи привертала і привертає увагу багатьох дослідників у різних галузях науки, є актуальною й дотепер з урахуванням її невизначеності на науковому і теоретико-методологічному рівні в національному контексті тих чи інших країн. Труднощі та особливості, пов'язані з аналізом історіографічної літератури, зумовлюються тим, що вона має різнопрофільний (історичний, політологічний, соціологічний, релігієзнавчий тощо) та різнотипний характер, а в тематичному відношенні публікації з досліджуваної теми часто перегукуються і «накладаються» одна на одну. Порушена нами проблема дістала здебільшого фрагментарне відображення в літературі; її системного осмислення з позиції та за допомогою інструментарію політичної науки ще не здійснено. Бракує фундаментальних наукових праць, які були би присвячені політико-правовому і релігієзнавчому аналізу тисячолітнього процесу взаємин між державою і церквою в Чехії, а також трансформаціям державно-церковних відносин у цій центрально-європейській країні в XX ст. Особливо це стосується періоду з 1989 р. до теперішнього часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. 420 с.
2. Єленський В. Велике повернення : релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI. Львів : видавництво Українського католицького університету, 2013. 504 с.
3. Єрмакова Г.С. Розвиток міжконфесійних відносин в Україні (конституційно-правовий аспект) : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2018. 344 с.
4. Вовк Д.О. Право і релігія: загальноісторичні проблеми співвідношення : монографія. Харків.
5. Рудич Ф. (керівник), Балабан Р., Дергачов О. та ін. Україна у сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти : монографія. Міжрегіональна академія управління персоналом, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ : МАУП, 2002. 487с.
6. Вовканич І. Чехословаччина в 1945–1947 рр.: нарис історії перехідного періоду. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2000. 352 с.
7. Вовканич І. Постсоціалістична трансформація в Чеській Республіці: специфіка, етапи. *Carpatica – Карпатика*. Вип. 21. *Політологічні студії: історія, теорія і практика*. Ужгород : УжНУ, 2003. С. 198–210.
8. Постолювський Р. Проблема чехословацької демократії та її традиції в чеській, словацькій та зарубіжній історіографії. *Слов'янський вісник: Міжвідомчий науковий збірник*. Вип. 1. Рівне : РПУ, 1998. С. 22–37.
9. Приходько В. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. Ужгород : ГРРВВКІ, 1999. 96с.
10. Андрейко В. Специфіка становлення і розвитку чесько-словацьких міждержавних відносин 1990-х – початку 2000-х років : монографія. Ужгород : ЗабДУ, 2011. 247 с.
11. Лемак В.В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації : монографія. Ужгород : Ліра, 2002. 248 с.
12. Палінчак М.М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центрально-Східної Європи) : автореф. дис. ... доктора політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Одеса : Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Ушинського, 2014. 40 с.

13. Палінчак М.М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України) : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. 408 с.
14. Palinchak M., Holonič J. Vzťahy štátu a cirkvi v krajinach Strednej a Východnej Európy. (Sociálny rozmer religiozity a jej odraz v spoločnosti). Trebišov : Mercj, 2019. 190 s.
15. Human Community: Topical Issues Of The Scientific Researches. Lviv–Toruń : Liha-pess, 2020. 108 p., p. 58–81.
16. Biddulf H.F. Religious Liberty and the Ukrainian State: Nationalism Versus Equal Protection. *Brigham Young University Law Review*. 1995. No 2. P. 321–346.
17. Durham Cole W. Perspectives on Religious Liberty: A Comparative Framework. In the book: Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives. / Eds. J. Witte, J. D. van der Vyver. Hague – Boston – London, 1996. P. 1–44.
18. Markus V. Religion and Nationalism in Soviet Ukraine after 1945. Cambridge, Mass. : Ukrainian Studies Fund Harvard University, 1985.
19. Mojzes P. Religious Human Rights in Post-Communist Balkan Countries. In the book : Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives. / Eds. J. Witte, J. D. van der Vyver. Hague – Boston – London, 1996. P. 263–284.
20. Smith J.M. The Icon and the Tracts: A Restrained Renaissance of Religious Liberty in Ukraine. *Brigham Young University Law Review*. 2001. No 3. P. 815–855.
21. Foldesi T. The Main Problems of Religious Freedom in Eastern Europe. In the book : Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives. / Eds. J. Witte, J. D. van der Vyver. Hague – Boston – London, 1996. P. 243–262.
22. Г. Робберс. Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений). Москва : Институт Европы РАН, 2009. 722 с.
23. Vaško V. Neumlčená Kronika katolíckej cirkvi v Československu po druhej svetovej válce. Praha: Zvon, 1990. Č. 1, 268 s.; Č. 2, 176 s.
24. Vnuk F. Stopäťdesat rokov v živote národa. Slovensko v rokoch 1843–1993. Bratislava : Lúč, 2004. 467 s.
25. Jozefčiakova S. Cirkvi a náboženské spoločnosti v Slovenskej republike. V knihe: Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkvi 2002. Bratislava, 2003. 93 s.
26. Kaplan K. Stát a církev v Československu v letech 1948–1953. Brno : Doplněk, 1993. 440 s.
27. Moravčíková M., Cipár M. Cisárovo Cisárovi. Ekonomické zabezpečenie cirkvi a náboženských spoločnosti. Dokumenty. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2001. 277 s.
28. Moravčíková M. (ed.). Výhrada vo svedomi. Conscientious objection. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi; Institute for State Church Relations, 2007. 719 s.
29. Pešek J., Barnovsky M. Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970. Bratislava : Veda, 1999. 293 s.
30. Pešek J., Barnovsky M. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953. Bratislava : Veda, 1997. 311 s.
31. Čikeš R. Vzťahy štátu a cirkvi na Slovensku. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2010. 120 s.

ЕФЕКТИВНІСТЬ КАНАЛІВ ПОШИРЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ В ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ 2014 ТА 2019 РОКІВ В УКРАЇНІ

EFFICIENCY OF POLITICAL ADVERTISING CHANNELS IN THE PRESIDENTIAL ELECTION CAMPAIGNS OF 2014 AND 2019 IN UKRAINE

Музиченко Г.В.,

*доктор політичних наук, професор,
проректор з наукової роботи*

*Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського*

Здійснено аналіз місця та ролі політичної реклами та політичної агітації в електоральному процесі на прикладі позачергових виборів Президента України в 2014 та 2019 рр. З'ясовано, що політична реклама є формою перед-виборної агітації та може фінансуватися лише зі спеціально створеного кандидатом на пост Президента виборчим фондом, розмір якого, на відміну від виборів у представницькі органи влади, не є обмеженим. Проведено аналіз виборчих фондів кандидатів на пост Президента у 2014 та 2019 роках на предмет встановлення залежності між витратами та результатом, що є одним з критеріїв ефективності політичної реклами в електоральному процесі. З цією метою проаналізовано структуру витрат виборчих фондів, серед яких переважають витрати на використання ЗМІ. Ще одним показником ефективності вкладання коштів у політичну рекламу є «собівартість» одного виборчого голосу на користь кандидата, яка обчислюється як співвідношення обсягу вкладених кандидатом коштів у політичну агітацію до кількості отриманих на свою користь голосів. За цим показником виявлено тенденцію, за якої обсяг вкладених в агітацію та політичну рекламу коштів мало впливає на кількість отриманих голосів «за».

Доведено, що політична реклама впливає на електоральну поведінку, однак прямої залежності успіху кандидата на виборах від обсягу вкладених у політичну агітацію коштів не встановлено, що дозволяє стверджувати про доцільність розгляду інших чинників впливу на електоральну поведінку, зокрема якості політичних програм претендентів, політичного досвіду, суб'єктивних вподобань виборців тощо.

Серед каналів поширення політичної реклами останнім часом намітилася тенденція до зміни їх пріоритетності та впливовості. ЗМІ залишаються впливовими каналами постачання політичної реклами, незважаючи на стрімке подорожчання ефірного часу, проте друковані ЗМІ поступово заміщуються цифровими.

Ключові слова: політичний маркетинг, політична реклама, політична агітація, електоральний процес, виборча кампанія, виборчий фонд, витрати на політичну рекламу, ефективність витрат.

The place and role of political advertising and political agitation in the electoral process as an example of Presidential elections 2014, 2019 in Ukraine are analyzed in the paper. It was found that political advertising is a form of agitation and can be financed only with specially crafted by candidate election fund, the size of which, unlike elections to representative bodies of power is not limited. The analysis of the election funds of candidates in terms of establishing relationship between costs and result, which is one of the performance criteria of political advertising effectiveness in the electoral process. For this purpose, analysis of the cost structure of election funds, which are dominated by the cost of the media used. Also examines distribution channels of political advertising and the quality of the TV election advertising products. Another indicator of the effectiveness of investing in political advertising is the "cost" of one electoral vote in favour of the candidate, which is calculated as the ratio of the amount invested by the candidate in political campaigning to the number of votes received in his favour. This indicator shows a trend in which the amount of money invested in campaigning and political advertising has little effect on the number of votes received.

It is proved that political advertising affects electoral behaviour, but direct relationship between the election's success and amount invested in the political campaign funds are not found. That suggests the expediency consideration of other factors influence the electoral behaviour, such as political program of applicants, their political experience, subjective preferences of voters and more.

Among the channels of political advertising distribution, there has recently been a tendency to change their priority and influence. The media remain an influential channel for the supply of political advertising, despite the rapid rise in airtime, but the print media is gradually being replaced by digital.

Key words: political marketing, political advertising, political campaigning, electoral process, campaign, election fund, the cost of political advertising, cost-effectiveness.

Постановка проблеми. Політичні обставини в країні, які склалися напередодні чергових виборів Президента України в 2019 році, а також феномен потрапляння на політичний Олімп людини, яка не мала управлінського досвіду на державних посадах, однак перемогла з рекордним показником у 73% голосів на виборах, спонукає до наукової рефлексії щодо аналізу ефек-

тивності тих електоральних інструментів, що призвели до такого успіху. Усі ці обставини, природно, ставлять питання про ефективність засобів політичної агітації та реклами, які застосовувалися під час виборчих перегонів з метою виявлення основних тенденцій розвитку, нововведень та перспектив електорального маркетингу в Україні загалом.

Аналіз досліджень і публікацій. Останнім часом сфера політичної агітації та політичної реклами зокрема привертає увагу українських політологів, соціологів та журналістів, таких як В. Бебик, А. Джабасов, Т. Джига, І. Іванов, О. Заярна, Н. Лебідь, Т. Ляпіна, Г. Почепцов, М. Слюсаревський, І. Терлецька, О. Шпортько, І. Шкурат та ін. Віддаючи належне всім дослідженням відомих українських та зарубіжних авторів з питань політичної реклами, відзначимо, що кожна виборча кампанія привносить свої акценти, особливо якщо здійснюється вона в умовах політичної кризи та соціально-політичної напруженості. Отже, є актуальна потреба в аналізі досвіду останніх позачергових виборів Президента України на предмет ефективності політичної реклами та методів політичної агітації з точки зору фінансових вкладень–результату.

Мета статті полягає у визначенні ефективності політичної реклами в електоральному процесі сучасної України щодо виборів Президента України в 2014 та 2019 роках шляхом оцінки фінансових витрат на політичну рекламу учасниками перегонів.

Виклад основного матеріалу. Політична реклама є невід’ємною частиною електорального маркетингу, який суб’єкти політичного процесу використовують з метою завоювання прихильності виборців та отримання перемоги на виборах.

Нині всі питання правового регулювання виготовлення та поширення політичної реклами в Україні під час виборів регулюються Виборчим кодексом України. Згідно з положеннями останнього, всі питання фінансового характеру, пов’язані з виробленням, розміщенням та поширенням політичної реклами відбуваються виключно в межах виборчого фонду кандидатів у Президенти.

Виборчий фонд кандидата на пост Президента України формується за рахунок його власних коштів, коштів партії, яка висунула кандидата, а також добровільних внесків фізичних осіб. У відповідності до п. 8. ст. 15 Закону України «Про політичні партії» добровільний внесок фізичної особи до виборчого фонду одного кандидата на пост Президента України не може перевищу-

вати чотирьохсот мінімальних розмірів заробітної плати. На час позачергових виборів Президента України-2014 розмір мінімальної заробітної плати становив 1218 грн, тобто добровільний внесок фізичної особи не мав перевищувати 487 200 грн, або близько 42 500 у.о. [2]. У 2019 році розмір мінімальної заробітної плати становив 4173 грн, тобто добровільний внесок фізичної особи не мав перевищувати 1 669 200 грн, або близько 61 640 у.о. [2].

Головною метою створення виборчого фонду кандидата є фінансування передвиборної агітації та політичної реклами, тому одним із показників ефективності політичної реклами є кількість отриманих на виборах голосів виборців. Якщо розмір виборчого фонду та обсяг витрат на політичну рекламу безпосередньо впливають на вибір українців, то можна припустити, що найбільші вкладення принесуть найбільшу кількість голосів. За таким показником результати виборів довели цю залежність лише у випадку з П. Порошенком у 2014 році [7], у якого ці цифри збіглися, однак ситуація по інших кандидатах скоріше спростує, ніж підтверджує встановлену залежність, адже п’ятірка лідерів за обсягом отриманих голосів в обох виборчих кампаніях виглядає так:

Ще одним спорідненим показником ефективності вкладання коштів у політичну рекламу є «собівартість» одного виборчого голосу на користь кандидата, яка обраховується як співвідношення обсягу вкладених кандидатом коштів у політичну агітацію до кількості отриманих на свою користь голосів.

У 2014 році цей показник у середньому становив 20,75 грн, хоча для кожного з претендентів така собівартість одного прихильника значно різнилася. Так, лише у 12 осіб витрати на один голос виявилися нижчими за середні. Показовим є той факт, що переможець виборчих перегонів – П.О. Порошенко – витратив на голос одного виборця лише 9,79 грн, що менше навіть за показник середніх витрат на один голос виборця загалом (10,25 грн). А такі претенденти на пост Президента, як В.І. Коновалюк (194,36 грн), М.М. Добкін (143,42 грн), В.Г. Саранов (134,79 грн.), які є лідерами за обсягом витрачених коштів, засвідчують

Таблиця 1

ТОП-5 за співвідношенням «розмір виборчого фонду/кількість голосів» серед претендентів на посаду Президента у 2014 та 2019 рр.

№ п/п	2014 рік		2019 рік	
	ТОП-5 за розміром ВФ	ТОП-5 за кількістю голосів	ТОП-5 за розміром ВФ	ТОП-5 за кількістю голосів
1	Порошенко П.О.	Порошенко П.О.	Тимошенко Ю.В.	Зеленський В.О.
2	Добкін М.М.	Тимошенко Ю.В.	Ляшко О.В.	Порошенко П.О.
3	Тігіпко С.Л.	Ляшко О.В.	Гриценко А.С.	Тимошенко Ю.В.
4	Тимошенко Ю.В.	Гриценко А.С.	Тарута С.О.	Бойко Ю.А.
5	Тягнибок О.Я.	Тігіпко С.Л.	Порошенко П.О.	Гриценко А.С.

Джерело: складено автором за даними <http://www.cvk.gov.ua>

несуттєвість такого показника щодо його впливу на загальний результат [8; 10].

У 2019 році ситуація була аналогічною, хоча «вартість» голосу виборця, який взяв участь у голосуванні, істотно зросла і становила 60,28 грн у першому турі та 39,36 грн – у другому. Аналіз відповідної інформації по «собівартості» голосу на власну підтримку для кожного з претендентів на посаду Президента України у 2019 році свідчить про те, що для 17 із них собівартість виявилася вищою за середню. «Найдорожчий» голос був у кандидата С.О. Тарути (5 561,25 грн), тоді як для переможців першого туру – В.О. Зеленського та П.О. Порошенка – він був нижчим за середній (8,83 та 32,17 грн відповідно) [10].

Отже, за цим показником також склалася доволі показова тенденція, за якої обсяг вкладених в агітацію та політичну рекламу коштів мало впливають на кількість отриманих голосів «за». Вочевидь, ефективність політичної реклами залежить не стільки від обсягу вкладених у неї коштів, скільки від її змістової компоненти та каналів її поширення.

Залежно від каналів комунікації є такі форми політичної реклами: 1) публічні заходи; 2) використання друкованих матеріалів на зразок плакатів, листівок, газет; 3) використання друкованих ЗМІ; 4) використання електронних ЗМІ [7].

У 2014 році більшість коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України пішли саме на виготовлення матеріалів передвиборної агітації та використання ЗМІ. Саме ЗМІ набувають усе більшого поширення та популярності серед претендентів, оскільки виявляються найбільш ефективними засобами впливу на свідомість людей та їх електоральну поведінку. П'ятірка лідерів за обсягом витрат на використання ЗМІ під час електорального процесу виглядає таким чином: 1) Ю.А. Бойко – 97,7% всіх витрат; 2) О.Я. Тягнибок – 97,3%; 3) С.Л. Тігіпко – 95,8%; 4) В.З. Рабінюк – 95,78%; 5) В.І. Коновалюк – 90,37%. Найменше коштів на використання ЗМІ витрачено з виборчого фонду П.М. Симоненка (0%) та О.В. Богомолець (25,5%), хоча для всіх претендентів на пост Президента ця цифра значно перевищувала показник у 50%. Отже, найбільш поширеним каналом розповсюдження політичної реклами та політичної агітації загалом є ЗМІ, особливо телевізійного формату [9].

Проте фінансування політичної реклами розпочинається набагато раніше офіційної дати старту передвиборної кампанії. З одного боку, це протирічить чинному законодавству України, однак відомо, що для політичних сил у демократичних суспільствах вибори є перманентними, отже, починаються наступного дня після оголошення результатів чергових виборів. Українська практика свідчить про те, що від виборів до виборів

політичні сили все частіше вдаються до практики завчасної політичної реклами.

Як свідчать аналітики руху «ЧЕСНО», «понад 1 мільярд гривень витратили на політичну теле-рекламу кандидати у Президенти та їхні партії у 2018–2019 роках. При цьому до офіційного старту кампанії витратили понад 560 мільйонів гривень, під час кампанії у січні–лютому 2019 року – 450 мільйонів гривень» [12]. Витрати розраховували на основі даних моніторингу політичної реклами на телебаченні та інформації про вартість секунди реклами в ефірному часі певних телеканалів. До такої практики дострокової політичної реклами звернулися 19 потенційних кандидатів, а після офіційного старту кампанії до їх числа доєдналися ще 5 кандидатів.

У 2018 році до офіційного старту кампанії на першому місці за вартістю і обсягом політичної реклами був Петро Порошенко, його витрати становили приблизно 175 мільйонів гривень. На другому – Юлія Тимошенко (126,9 мільйонів гривень), далі – Олександр Шевченко (86,5 млн), Сергій Тарута (64,4 млн) та Олег Ляшко (46,8 млн) [12].

Лідером за обсягом витрат під час офіційної кампанії стала Юлія Тимошенко – трансляція її роликів коштувала близько 79 мільйонів гривень. На другому місці – Петро Порошенко, його витрати становили 55 мільйонів гривень. Наступні у п'ятірці лідерів за витратами – Сергій Тарута (52 млн), Олександр Вілкул (51,7 млн) та Юрій Бойко (52 млн) [12].

Серед каналів поширення політичної реклами, на думку директора рекламної агенції IPG Mediabrands Ukraine А. Андрющенка, традиційно популярними є телебачення, радіо та зовнішня реклама (біл-борди, сіті-лайти тощо).

Абсолютним лідером за часткою політичної реклами в рекламному телевізійному ефірі виступає телеканал «112 Україна» (26 % – частка GRP за аудиторією «18–54, 50 тис.+» за сім тижнів 2019 року). На другому місці – канал «Київ» із часткою 5,6%. «А от серед загальнонаціональних каналів, то «1+1» (5,4 %) ICTV (5,2 %) та канал «Україна» (4,8 %) мають приблизно схожі показники. Тоді як СТБ (3,5 %) «Інтер» (2,2 %) та Новий канал (1,4 %) помітно відстають» [1]. Активність кандидатів на телебаченні визначається за показником GRP (Gross Rating Points – це сумарний рейтинг, який показує загальну кількість контактів аудиторії з подією). «Подібна ситуація й на радіо, де політика має частку 3% і входить у топ-десятку субкатегорій реклами. «А от у зовнішній рекламі ситуація зовсім інша. Політика займає 19% площин і на поточний момент є лідером серед категорій», – звертає увагу А. Андрющенко [1].

За його словами, найбільше контактів із телевізійною аудиторією мали сім кандидатів у Президенти, кожен із яких набрав понад 1000 GRP

за аудиторією «18–54, 50 тис.+» за сім тижнів 2019 року: Юрій Бойко, Юлія Тимошенко, Сергій Тарута, Володимир Зеленський, Олександр Шевченко, Олександр Вілкул та Анатолій Гриценко. У зовнішній рекламі, за даними пана Андрющенко, лідирує Юлія Тимошенко, чия реклама займає близько 1500 площин. Тоді як у Порошенка втричі менша активність (424 площини). Також П.О. Порошенка немає в рекламі на радіо. У політичній рекламі на радіо представлені лише п'ять кандидатів: Володимир Зеленський (його на радіо найбільше), Андрій Садовий, Анатолій Гриценко, Олег Ляшко та Олександр Вілкул [1].

При цьому необхідно звернути увагу на те, що такий канал поширення політичної реклами, як друковані ЗМІ, з кожною новою виборчою кампанією здає позиції і поступається іншим каналам, зокрема цифровим ЗМІ. Це підтверджують й експерти, зокрема А. Андрющенко: «активності кандидатів у пресі практично немає, а програмне забезпечення у діджиталі (Інтернет-рекламі) не дає можливості відстежити політичну активність» [1].

Слід також зауважити, що вибори Президента-2019 принесли нові приклади нетрадиційної до цього часу практики використання політичної реклами. Насамперед це пов'язують з командою В. Зеленського. На думку фахівців BBC, свій успіх В. Зеленський отримав не загальноприйнятими методами агітації, такими як участь у політичних ефірах чи зустрічі з виборцями, щоб відповідати на їхні питання чи проголошувати зі сцени свою програму, а безкоштовними концертами «Кварталу» у великих і малих містах України, черги на які люди займали за кілька годин. А велику кількість молоді вдалося мобілізувати ще й завдяки соцмережам, де штаб кандидата активно залучав нову аудиторію» [5].

Цей факт ще раз повертає нас до актуальності політичної агітації ще до початку виборів, хоча й феномен серіалу «Слуга народу», який також транслювався в ефірі одного з найпопулярніших каналів («1+1»), ще потребує додаткового вивчення. Проте варто зазначити, що справді В. Зеленський зробив ставку не на традиційні канали політичної передвиборчої реклами, а пішов відносно новим для України шляхом – працював з електоратом через цифрові медійні канали.

Уперше таку практику застосував під час виборів Дональд Трамп у США у 2016 році, однак, за словами М. Федорова, «ми допрацювали цю технологію набагато глибше, ніж Трамп» [3]. «Ми досить щільно використовували глибоке таргетування – з різними аудиторіями говорили про те,

що конкретно цікавить таку цільову аудиторію. Це не було маніпуляцією, це було більше транслювання нашої конкретної програми. Ми говорили студентам – що ми робимо для студентів, пенсіонерам – що ми робимо для пенсіонерів. Це називається глибоке таргетування. Нібито всі говорять, що Трамп через цю технологію перемаг. Я не вважаю, що Трамп перемаг через це. Я не вважаю, що ми через це перемагли» [3].

У результаті застосування цієї технології команді В. Зеленського вдалося значно скоротити витрати на спілкування з електоратом через традиційні канали та досягти перемоги у виборах–2019. Варто зауважити, що введення технології таргетування в політичну практику є ще одним доказом дієвості традиційних та популярних у класичному маркетингу технологій сегментації ринку, що ще раз доводить залежність виборчих перегонів від якості маркетингових стратегій кожного з претендентів на посаду.

Висновки. Загалом українському суспільству притаманне нині дедалі глибше впровадження реклами в політичне життя, особливо в електоральному процесі, що свідчить про активну «комерціалізацію» політики та «політизацію» реклами. Це «перемикає» увагу електорату з політичних програм, стратегічних соціальних цілей на привабливе «політичне дійство».

Ефективність політичної реклами та політичної агітації загалом можна оцінювати за різними критеріями, серед яких найвагомішими будуть економічні (витрати–результат), канал поширення та якість самої реклами. Проведена оцінка ефективності політичної реклами в передвиборчій кампанії щодо виборів Президента України у 2014 та 2019 роках не встановила чіткої залежності між обсягом вкладених у політичну рекламу коштів (під час кампанії) та кінцевим результатом (перемогою на виборах).

Серед каналів поширення політичної реклами останнім часом намітилася тенденція до зміни їх пріоритетності та впливовості. ЗМІ залишаються впливовими каналами постачання політичної реклами, незважаючи на стрімке подорожчання ефірного часу, проте друковані ЗМІ поступово замінюються цифровими.

Проте політична реклама впливає на електоральну поведінку виборців, тому слід опікуватися її якістю та каналами її поширення, розумно вкладаючи в них гроші. При цьому слід пам'ятати, що навіть дуже великі кошти і самий якісний рекламний продукт не забезпечує гарантованого успіху на виборах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андриющенко А. Порошенко, Тимошенко, Зеленський: хто і як витрачає кошти на пряму рекламу. URL: <https://vybory.detector.media/2019/03/02/poroshenko-tymoshenko-zelenskyj-ta-inshi-hto-vytrachaje-byudzhety-na-pryamu-reklamu/>.
2. Архів курсу НБУ долара США. 2019. URL: <https://minfin.com.ua/currency/nbu/usd/2019-03-28/>.
3. Віцепрем'єр Михайло Федоров: Деякі технології на виборах ми допрацювали глибше, ніж Трамп. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/09/27/7227431/>.
4. Витрати Порошенка на агітацію рекордні в історії виборів в Україні. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/25/7210133/>.
5. Вибори-2019: українці вибирають собі Президента. *BBC news*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47992317>.
6. Дані про розміри виборчих фондів кандидатів на пост Президента України та фінансові звіти. URL: http://www.cvk.gov.ua/vp_2014/finance/. Мінімальна зарплата в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>.
7. Музиченко Г.В. Механізм завоювання прихильності виборців та ефективність його складників під час виборчих кампаній-2014 в Україні. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2014. № 2(60). С. 77–81.
8. Музиченко Г.В. Інструменти електорального маркетингу у виборчому процесі: досвід України-2014. *Слов'янський вісник* : збірник наукових праць. 2014. № 21. С. 110–118.
9. Музиченко Г.В. Ефективність політичної реклами в електоральному процесі: досвід позачергових виборів Президента України-2014. *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2014. № 9 (113). С. 76–82.
10. Музиченко Г.В. Ефективність витрат кандидатів на політичну рекламу в президентських кампаніях в Україні: порівняльний аналіз (2014 та 2019 рр.). *POLITICUS*. 2020. № 2. 59–63.
11. Особливості політичної реклами. URL: <http://jurnalists.ru/osoblivosti-politichnoyi-reklami/>.
12. Понад 1 мільярд гривень витратили кандидати на політичну телерекламу у 2018–2019 роках – рух «ЧЕСНО». URL: <http://uacrisis.org/ua/71311-political-advertisement-on-tv>.

ДОСВІД НАДААННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У ЛУЦЬКІЙ МІСЬКІЙ РАДІ

THE EXPERIENCE OF PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES IN LUTSK CITY COUNCIL

Стемковська О.І.,

*аспірантка кафедри політології, управління та державної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Органічною складовою частиною діяльності органів місцевого самоврядування є організація послуг населенню, оскільки забезпечення людей якісними послугами є їхнім головним завданням. Послуги можуть надавати і органи державної влади, і органи місцевого самоврядування. Серед широкого спектра послуг населенню, які надають інституції місцевого самоврядування (комунальні, освітні, охорони здоров'я та ін.), особливе місце посідають адміністративні послуги. Важливою подією в контексті вдосконалення роботи виконавчих органів міської ради, наближення послуг до людей стало відкриття в Луцьку влітку 2013 року Центру надання адміністративних послуг виконкому Луцької міської ради (ЦНАП). Ефективність і зручність роботи Луцького ЦНАП серед жителів міста загальноєвропейського масштабу. Обсяг і якість послуг цього департаменту щороку покращується. Якщо на початку 2015 року центр надавав 289 послуг, то у 2020 році – 357. Луцьк став одним із перших міст, у якому запровадили можливість швидкої реєстрації шлюбу. Важливим напрямом розвитку системи надання послуг у країнах Євросоюзу та України є створення єдиного загальноєвропейського цифрового ринку публічних послуг, а першочерговим завданням у сучасних умовах виступає забезпечення відповідної сумісності між системами надання електронних публічних послуг у різних країнах-членах Європейської співдружності. Свідченням послідовності дій керівництва міста та Луцької міської ради щодо поглиблення процесів управління на засадах сучасних засобів та інформаційних технологій стало прийняття у грудні 2019 року «Програми розвитку електронного урядування та інформатизації у виконавчих органах Луцької міської ради на 2020 рік».

Ключові слова: Луцька міська рада, адміністративні послуги, Центр надання адміністративних послуг, місцеве самоврядування, електронне урядування.

An integral part of the local governments' activities is the organization of services to the population, since the providing people with quality services is their main task. Services can be provided by both public authorities and local governments. Among the wide range of services provided to the population by local self-government institutions (communal, educational, healthcare, etc.) administrative services are of the particular importance. An important event in the context of improving the work of the executive bodies of the city council, bringing services closer to the people, was the opening in Lutsk in the summer of 2013 of the Center for Administrative Services of the Executive Committee of the Lutsk City Council (CAS). The efficiency and convenience of the Lutsk CAS is generally recognized among the city's residents. The scope and quality of services of this department is improving every year. If at the beginning of 2015 the center provided 289 services, in 2020 – 357 ones. Lutsk became one of the first cities to introduce the possibility of quick marriage registration. An important direction in the development of the service delivery system in the EU and Ukraine is the creation of a single pan-European digital market for public services, and the priority in modern conditions is to ensure appropriate compatibility between e-public service delivery systems in different EU member states. The evidence of the sequence of actions of the city administration and Lutsk City Council to deepen management processes on the basis of modern tools and information technology, was the adoption in December 2019 "The program for e-government and informatization in the executive bodies of Lutsk City Council for 2020".

Key words: Lutsk City Council, administrative services, Center for Administrative Services, local self-government, e-government.

Постановка проблеми. Розроблення вітчизняної концепції розвитку системи надання адміністративних послуг бере свій початок із лютого 2006 р., коли Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. Попри те, що ця Концепція мала у своїй назві основним адресатом органи виконавчої влади, більшість її положень є однозначно актуальними і прийнятними також для органів місцевого самоврядування. У Концепції зафіксовано теоретичні аспекти реалізації адміністративних послуг (поняття та критерії, принципи надання тощо) та визначено основні завдання.

Для підвищення якості надання адміністративних послуг уряд намітив низку заходів та пропозицій. Серед них запропоновано: максимально децентралізувати їх надання; забезпечити конкурентоспроможну оплату праці в адміністративних органах, сприяти виробленню у працівників мотивації для досягнення кінцевого результату, а не формального дотримання правил; розробити стандарти надання адміністративних послуг; запровадити сучасні форми надання адміністративних послуг, що дасть можливість організувати отримання всіх або найбільш поширених адміністративних послуг, які надаються на певному адміністративно-територіальному рівні, в одному

приміщенні; здійснювати оплату послуг безпосередньо на місці [1].

Як засвідчує міжнародний досвід, важливою передумовою для підвищення якості послуг органами влади стало впровадження ефективних систем управління, зокрема, системи управління якістю. Нормативною базою для створення таких систем є міжнародний стандарт *ISO 9001-2000*, остання версія якого видана у 2008 р. міжнародною організацією національних органів зі стандартизації *ISO* [2, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти організації місцевого самоврядування в містах Волинської області в контексті процесів демократичної трансформації та здійснення адміністративно-територіальної реформи відображено в наукових розвідках волинських науковців О. Бориса, А. Бортнікової, Н. Коцан, Т. Майко, В. Малиновського, М. Находа, Н. Павліхи, А. Пархом'юка, В. Троценка, М. Шелепа та ін.

Зважаючи на предмет дослідження, окремо слід виділити монографію волинської дослідниці А. Бортнікової «Місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації» (2018). У книзі авторка здійснює політологічний аналіз процесів становлення і розвитку інститутів місцевого самоврядування на Волині, визначаючи їх опосередкований вплив (через суспільно-політичні традиції) на сучасні процеси демократизації та децентралізації. Особливо цінним для нашого дослідження є четвертий розділ монографії, де здійснено аналіз сучасного стану місцевого самоврядування на Волині, зокрема в Луцьку. Значну увагу дослідниця приділила аналізу практичних кроків Луцької міської ради з реалізації політики децентралізації влади, у тому числі реформування галузі надання послуг населенню [3].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Адміністративні послуги є неодмінною складовою частиною послуг населенню, які надають виконавчі органи місцевого самоврядування. Їх кількісні та якісні показники опосередковано залежать від рівня децентралізації влади, діяльності органів місцевого самоврядування, яка базується на засадах субсидіарності й прозорості. Вивчення та узагальнення передового досвіду у цій сфері діяльності сприятиме кращому розумінню шляхів та засобів розвитку місцевої демократії.

Метою статті є узагальнення досвіду роботи Луцької міської ради щодо надання адміністративних послуг населенню.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою подією в контексті вдосконалення роботи виконавчих органів міської ради, наближення послуг до людей стало відкриття в Луцьку влітку 2013 р. Центру надання адміністративних

послуг виконкому Луцької міської ради (ЦНАП). До його відкриття комунікація між міською владою і жителями територіальної громади здійснювалася в основному через Луцький центр муніципальних послуг, у якому процедури надання послуг для зручності здійснювалися за допомогою «єдиного вікна». З огляду на відсутність єдиного приміщення, послуги надавалися у трьох виконавчих структурах: відділі звернень громадян, департаменті соціальної політики та дозвільному центрі.

Луцьк першим в Україні виконав розпорядження Кабміну України про надання послуг через ЦНАП. Його реалізовано у рамках проекту «Центр надання адміністративних послуг як інноваційний інструмент взаємодії влади та громади» за фінансової підтримки Представництва ЄС в Україні. Із відкриттям департаменту «Центр надання адміністративних послуг у місті Луцьку» робота виконавчих органів Луцької міської ради із надання послуг вийшла на принципово новий рівень. Ефективність і зручність роботи Луцького ЦНАП серед жителів міста загально визнана. Обсяг і якість послуг цього департаменту щороку покращується. Якщо на початку 2015 р. зазначений центр надавав 289 послуг, станом на 1 квітня 2017-го у ЦНАПі надавалося 325 послуг, у 2018 р. – вже 351 послугу, 2020 р. – 357.

У травні 2018 р. Центр надання адміністративних послуг і Луцьке об'єднане управління Пенсійного фонду України підписали угоду про співпрацю. Відтепер у ЦНАПі стало можливим отримувати низку послуг, що стосуються пенсійних питань. Зазначена угода передбачає: надання консультацій щодо пенсійного законодавства, прийом документів на видачу оригіналу трудової книжки та довідок: про розмір пенсії, про перебування на обліку, допомогу в заповненні та прийомі анкет на виготовлення пенсійного посвідчення та ін. Загалом у 2018 р. послугами ЦНАПУ скористалися 257 тис. відвідувачів [4].

Луцьк став одним із перших міст, у якому запровадили можливість швидкої реєстрації шлюбу. Цей пілотний проєкт стартував у березні 2017 р. «Шлюб у скорочені строки» досить швидко став однією з найпопулярніших послуг у ЦНАПі м. Луцька. Так, за два роки у департаменті обручилися 550 пар.

У березні 2019 р. між Волинським обласним центром зайнятості та департаментом «Центр надання адміністративних послуг у місті Луцьку» підписано Меморандум про співпрацю. Унаслідок угоди стало можливим надання дозволу громадянам інших країн на працевлаштування в нашій державі. Того ж місяця у Луцькому ЦНАПі відбулось перше вручення посвідчення про народження дитини. Таким чином, послуги з державної реєстрації актів цивільного стану доповнили

комплексне надання адміністративних послуг за моделлю «Життєва ситуація». За одне відвідування молоді батьки, крім здійснення державної реєстрації народження дитини та отримання свідоцтва про народження, провели реєстрацію місця проживання дитини, оформили призначення та виплату державної допомоги у разі народження дитини, зареєстрували дитину в електронній черзі у дошкільний навчальний заклад м. Луцька.

У березні 2019 р. Луцький ЦНАП отримав від Волинської ОДА «Цифрову валізу» – сучасний багатофункціональний пристрій, що має навіть зчитувач відбитків пальців, який дасть змогу надавати низку послуг маломобільним групам населення. Зокрема, лежачим громадянам, які перебувають у лікарняних закладах, людям з інвалідністю, які не можуть самостійно пересуватися, людям похилого віку тощо. Також передбачено можливість подачі електронних звернень громадян на електронну пошту *skargy@lutskrada.gov.ua*, на відкриту платформу «Відкрите місто» та ініціювання петицій до Луцької міської ради через веб-сайт Єдиної системи місцевих петицій.

Щороку Луцька міська рада затверджує реєстри адміністративних послуг, які надаються через ЦНАП. До них належать: 1) адміністративні послуги, які надаються виконавчими органами Луцької міської ради; 2) адміністративні послуги структурних підрозділів Волинської обласної державної адміністрації; 3) адміністративні послуги територіальних органів центральних органів виконавчої влади; 4) адміністративні послуги комунальних підприємств та низки установ, організацій, фондів тощо.

Із метою забезпечення однаково високого рівня обслуговування населення у всіх Центрах надання адміністративних послуг Міністерство економічного розвитку і торгівлі України розробило «Єдині вимоги (Стандарт) до якості обслуговування відвідувачів центрів надання адміністративних послуг» (2017), що передбачають виконання таких якостей, як: 1) привітність; 2) компетентність; 3) зовнішній вигляд і стан корпоративного одягу (за умови його запровадження); 4) індивідуальний підхід; 5) коректна поведінка в нестандартних ситуаціях; 6) акуратність і точність під час обслуговування. У своїй діяльності зазначені центри мають також дотримуватися таких принципів: доступності; кваліфікованого обслуговування; зворотного зв'язку; об'єктивності; оперативності; прозорості бізнес-процесів [5, с. 8–11].

Зокрема, «Єдині вимоги (Стандарт) до якості обслуговування відвідувачів центрів надання адміністративних послуг» розроблені Міністерством економічного розвитку і торгівлі України спільно з Офісом реформи адміністративних послуг (Проект експертної підтримки врядування та економічного розвитку (*EDGE*), який впрова-

джується канадською компанією *Agriteam Canada Consulting Ltd.*) та за підтримки Програми *USAID* «Лідерство в економічному врядуванні» з урахуванням практичного досвіду впровадження таких стандартів центрами надання адміністративних послуг – членами Всеукраїнської асоціації центрів надання адміністративних послуг.

Важливим напрямом розвитку системи надання послуг у країнах Євросоюзу та України є створення єдиного загальноєвропейського цифрового ринку публічних послуг, а першочерговим завданням у сучасних умовах виступає забезпечення відповідної сумісності між системами надання електронних публічних послуг у різних країнах-членах Європейської співдружності. Це передбачено Регламентом Європейського Парламенту та Ради Європи «Про електронну ідентифікацію і трас-тові послуги для електронних угод на внутрішньому ринку і скасування Директиви 1999/93/ЄС» від 23.07.2014 № 910/2014, Рішенням Європейського Парламенту та Ради Європи «Про створення програми щодо сумісності рішень і загальних рамок для європейських публічних адміністрацій, підприємств і громадян (*ISA* програма) як засобу для модернізації публічного сектору» (ЄС) 2015/2240 від 25.11.2015 [6, с. 223–224].

Як зазначено в «Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні», схваленої Кабінетом Міністрів України у листопаді 2016 р., запровадження електронних послуг потребує проведення оптимізації наявних порядків надання адміністративних послуг з метою: скорочення кількості документів, що вимагаються від суб'єкта звернення, за рахунок запровадження міжвідомчої електронної взаємодії, відкриття доступу до державних інформаційних ресурсів; скорочення кількості та спрощення етапів, які передбачені порядком надання адміністративної послуги; запровадження електронних форм взаємодії суб'єктів звернення та суб'єктів надання адміністративних послуг; визначення окремих етапів (процедур), що передбачені порядком надання адміністративної послуги, які можуть бути автоматизовані; скорочення строків виконання окремих етапів, які передбачені порядком надання адміністративної послуги, та загального строку надання адміністративної послуги [7].

Але система електронного урядування має не лише такі переваги, що стосуються зручності для населення, економії часу та матеріальних ресурсів, головне – змінюється філософія відносин між владою та суспільством. За такої системи безособового контакту представники влади та суб'єкти звернення виступають як рівноправні особи, що майже унеможлиблює приниження гідності людини, зменшує корупційні ризики тощо. Найбільш популярними електронними ресурсами є портали, які створюють максимальну

відкритість інформаційного простору та зручність у користуванні сервісами з надання адміністративних послуг, що особливо важливо – доступних для людей з обмеженими можливостями.

Потреба ефективного спілкування через електронні засоби масової комунікації зумовлена низкою чинників, зокрема необізнаністю громадян про діяльність органів місцевої влади та управління. Так, 2007 р. Київський міжнародний інститут соціології досліджував рівень задоволеності лучан послугами міських служб. Виявилось, що більшість опитаних – 83,7% – вважають себе мало або зовсім не поінформованими про діяльність місцевої влади та про послуги, які вона надає [8].

Зокрема, вирішити проблему поінформованості громадян про напрями роботи Луцької міської ради та ознайомлення із послугами, які вона надає, допомогла реалізація у 2008–2009 рр. проекту «Налагодження стійкої комунікації між місцевою владою та територіальною громадою шляхом встановлення мультимедійних кіосків у виконавчих органах Луцької міської ради», що впровадив виконавчий комітет за підтримки Фонду Східна Європа за рахунок коштів, наданих Координатором проектів ОБСЄ в Україні та Агентством США з Міжнародного розвитку (*USAID*). Головна ідея програми полягала у встановленні 4-сенсорних інформаційних кіосків – інформантів у приміщеннях Луцької міської ради, зокрема, в департаменті житлово-комунального господарства, у департаменті підприємництва та департаменті соціальної політики.

2011 р. у Луцьку розпочалась підготовка до реалізації іншого проекту – «Вдосконалення електронного урядування у виконавчих органах Луцької міської ради», ініційованого ВОО «Фонд місцевого розвитку» за підтримки виконавчого комітету Луцької міської ради й міжнародного фонду «Відродження». Проект передбачав запровадження системи електронного урядування та документообігу в міській раді, встановлення інформаційних терміналів у громадських місцях, створення модулю «Звернення громадян», оновленої версії програми електронного документообігу з підключенням комунальних підприємств, впорядкування та розширення рубрик, тематики, дизайну офіційного вебсайту, оновлення електронних примірників документів, необхідних для отримання муніципальних послуг тощо.

Одне з найважливіших завдань проекту полягало в тому, щоб забезпечити можливість жителям Луцька за допомогою вебсайту звернутися до Луцької міської ради та швидко і в повному обсязі отримати відповідь. Крім того, громадяни отримали можливість безпосередньо на вулиці – через термінал звернутися до виконавчих органів Луцької міської ради, а також через інформативний портал простежити історію підготовки документа

на підставі поданої ними заяви, і побачити стан його виконання [9].

У листопаді 2012 р. Луцька міська рада прийняла рішення «Про Програму розвитку електронного урядування та інформатизації міста Луцька на 2013–2015 роки». На виконання програми впроваджено нові точки безкоштовного доступу до мережі Інтернет за допомогою технології *WI-FI*, створено інформаційно-телекомунікаційну мережу у приміщенні Луцької міської ради, впроваджено підсистему «Реєстрація дітей до дитячих навчальних закладів». Створення системи резервування даних передбачало придбання містких зовнішніх накопичувачів даних. Щодо розвитку системи електронного документообігу, впровадження нових модулів, то збільшено ліміт по ліцензіях, здійснено перехід на нову версію програмного продукту. Здійснено модернізацію наявного та впроваджено нове серверне обладнання. Щоправда, заходи Програми виконані частково у зв'язку з неповним фінансуванням. Програма профінансована на 46% від запланованого [10].

Процеси децентралізації мають супроводжуватися певним рівнем публічності й відкритості влади, оскільки це впливає з головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. Діяльність міської ради у цьому аспекті реалізується в декількох напрямках: прозорості у прийнятті рішень, підконтрольності й підзвітності органів влади територіальній громаді, створенні умов для залучення жителів територіальної громади до політичної участі та ін.

Важливий крок у напрямі розвитку електронної демократії в міській раді зроблено із прийняттям розпорядження міського голови «Про розвиток інформаційних технологій у виконавчих органах міської ради у 2016 році», де визначено вісім пріоритетних завдань, терміни виконання та відповідальних. Серед них – надання 50 адміністративних послуг через портал адміністративних послуг; формування електронних шаблонів заяв для їх заповнення адміністраторами ЦНАП у системі електронного документообігу; формування електронних шаблонів постанов та протоколів про адміністративні правопорушення; удосконалення системою керування електронною чергою в ЦНАПі через забезпечення можливості запису через Інтернет; створення електронного реєстру територіальної громади міста; підготовка до створення Контактного центру міста; підготовка до створення геоінформаційної системи міста; підготовка до створення комплексної системи управління житлово-комунальним господарством міста.

У червні 2018 р. Луцька міська рада розглянула питання щодо запровадження в місті багатofункціональної електронної системи «Картка лучанина». У своєму рішенні міська рада, зокрема, керувалася ст. 19 Закону України «Про державні

соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» з метою підвищення соціального захисту малозабезпечених верств населення міста Луцька, впорядкування механізмів надання пільг, їх обліку та адресності, розвитку безготівкових форм розрахунків тощо. Багатофункціональна електронна система «Картка лучанина» може функціонувати на основі банківської платіжної картки [11].

Свідченням послідовності дій керівництва міста та Луцької міської ради щодо поглиблення процесів управління на засадах сучасних засобів та інформаційних технологій стало прийняття у грудні 2019 р. «Програми розвитку електронного урядування та інформатизації у виконавчих органах Луцької міської ради на 2020 рік». Зокрема, Програмою передбачено: залучення до єдиного інформаційно-телекомунікаційного простору виконавчих органів міської ради установ, організацій, закладів, які беруть участь у процесах життєдіяльності міста; розвиток та широке впровадження засобів забезпечення віддаленого доступу до відкритої інформації; застосування сучасних технологій для інформування про діяльність виконавчих органів Луцької міської ради й надання електронних послуг; надання електронних послуг на основі єдиної інфраструктури інформаційної взаємодії з фізичними та юридичними особами; сприяння створенню цифрової інфраструктури міста із застосуванням сучасних технологій *Smart city*; створення єдиної системи резервування даних [12].

Особливу увагу приділено таким секторам управління містом, як енергозабезпечення, охорона здоров'я, транспорт, «електронна влада», суспільне життя. У програмі зазначено, що у кожній із цих галузей можуть бути впроваджені інноваційні розробки, що здешевлять та оптимізують використання ресурсів.

Свідченням діяльності Луцької міської ради та керівництва міста відповідно до європейських вимог і стандартів забезпечення відкритості та прозорості влади стало прийняття низки програм з промовистою назвою «Прозора влада». Так, відповідно до Закону України «Про інфор-

мацію», ст. 21, 22 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», Закону України «Про доступ до публічної інформації», Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» та ін. з метою забезпечення відкритості та прозорості в інформаційному висвітленні діяльності Луцької міської ради та її виконавчих органів міська рада затвердила та виконала міські програми «Прозора влада» на 2013–2015, 2016–2017 і 2018–2020 рр. Щороку зміст програм «Прозора влада» наповнювався новим змістом, розширювалися й технічні можливості влади щодо інформування населення про діяльність та надання послуг населенню.

У результаті виконання зазначених програм налагоджено ефективну систему інформування громади про роботу міської ради, запроваджено діалог міської влади з громадою міста шляхом залучення якнайбільше лучан до обговорення та участі у вирішенні важливих питань місцевого значення, сформовано суспільну думку стосовно органів місцевого самоврядування, підвищено рівень довіри громади на основі отримання повної та об'єктивної інформації про їх діяльність.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз діяльності Луцької міської ради, її департаментів, насамперед Центру надання адміністративних послуг, засвідчують її провідні позиції в Україні щодо забезпечення прозорості та доступності влади до споживача, використання новітніх технологій та е-урядування, створення інституційних умов для активізації громадянської участі жителів обласного центру. Потребують систематизації та узагальнення діяльність Луцької міської ради щодо надання адміністративних послуг населенню, а також шляхи і засоби вдосконалення її роботи, розширення правових та організаційних можливостей щодо залучення широкого загалу до громадської участі у вирішенні справ життєдіяльності Луцької територіальної громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органам виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 90-р. від 15 лютого 2006 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/29277890> (дата звернення: 22.07.2020).
2. Підгаєць П., Бригілевич І. Система управління якістю як інструмент вдосконалення діяльності органу місцевого самоврядування : методичний посібник. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». Київ : ТОВ «Софія-А». 2012. 134 с.
3. Бортнікова А.В. Міське самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 372 с.
4. Харів О. Скільки та на які потреби пішло грошей із міської скарбниці. *Луцький замок*. 2019. 21 берез.
5. Єдині вимоги (стандарт) до якості обслуговування відвідувачів центрів надання адміністративних послуг / авт. кол. : Андреев О., Каменчук О., Семеніхін В., Шамрай Н. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Київ, 2017. 43 с.

6. Соломко Ю. Електронне урядування. *Основи громадянського суспільства та політичних знань* : навчальний посібник / В.І. Бортніков, О.Б. Ярош, С.О. Байрак та ін. ; за заг. ред. В.І. Бортнікова. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. С. 218–232.

7. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 918-р від 16.11.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.11.2020).

8. Ричук Ю. Знайомтесь: виконавчі органи Луцької міської ради. *Волинь-нова*. 2008. 2 груд.

9. Міська влада стане доступнішою. *Луцький замок*. 2011. 3 лют.

10. Про виконання програми розвитку електронного урядування та інформатизації міста Луцька на 2013–2015 роки : Рішення міської ради від 05.02.2016 № 3/32 м. Луцьк. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/document-types/rishennia-miskoi-rady> (дата звернення: 21.10.2020).

11. *Луцький замок*. 2018. 14 черв.

12. Про Програму розвитку електронного урядування та інформатизації у виконавчих органах Луцької міської ради на 2020 рік : Рішення міської ради № 68/61 від 24.12.2019, м. Луцьк. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/pro-prohramu-rozvytku-elektronnoho-uriaduvannia-ta-informatyzatsii-u-vykonavchikh> (дата звернення: 01.12.2020).

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ДЕЛЕГІТИМАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВЛАДИ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

THE PLACE AND ROLE OF DELEGITIMATION OF PRESIDENTIAL POWER IN THE POLITICAL PROCESS

Стрелков В.В.,

*аспірант кафедри політології, управління та державної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Явище делегітимації президентської влади натеper залишається малодослідженим у політичній науці. Разом із тим делегітимаційні процеси справляють усе більш відчутний вплив на політичні системи держав світу та на політичні процеси в кожній окремо взятій країні. Особливо гостро проблеми делегітимації політичної влади відчула на собі українська держава. Із наслідками делегітимації президентської влади в Україні пов'язані такі трагічні сторінки її історії, як Революція Гідності (2013–2014 рр.) та війна на Донбасі (з 2014 р. і по сьогодні). Стан кризи легітимності, у якому перманентно перебуває політична влада в Україні, зумовлює актуальність дослідження процесу делегітимації президентської влади та делегітимаційних технологій, що використовуються в політичному процесі України з метою приведення президентської влади у нелегітимний стан.

У цій статті ми запропонували авторське визначення поняття «президентська влада». Також ми розкрили сутність поняття «делегітимація» через закономірності зворотного зв'язку в політичній системі суспільства. Розглянули науковий доробок українських учених, що досліджували проблеми теоретичної концептуалізації політичного процесу. Визначили сутнісні характеристики делегітимаційного процесу та його основні елементи: чинники, ресурси, інформаційний контент, канали та агенти комунікації, цільову аудиторію. Дослідили особливості застосування технологій делегітимації президентської влади та представили загальну концепцію етапів розробки делегітимаційних політичних технологій. Для кожного етапу розробки делегітимаційних технологій запропонували конкретні методи його реалізації. Визначили місце та роль процесу делегітимації президентської влади у загальному політичному процесі.

Ключові слова: делегітимація, президентська влада, легітимність, політичний процес, політичні технології, делегітимаційні технології, делегітимаційний процес.

The phenomenon of delegitimation of presidential power today remains poorly understood in political science. At the same time, delegitimation processes have an increasingly significant impact on the political systems of the world and on the political processes in each individual country. The Ukrainian state felt the problem of delegitimation of political power especially acutely. The consequences of the delegitimation of the presidential power in Ukraine are connected with such tragic pages of its history as the Revolution of Dignity (2013–2014) and the war in Donbass (from 2014 to the present). The state of the crisis of legitimacy, in which the political power in Ukraine is permanently, determines the relevance of the study of the process of delegitimation of presidential power and delegitimation technologies used in the political process of Ukraine to bring presidential power into an illegitimate state.

In this article, we have proposed the author's definition of the concept of presidential power. We also revealed the essence of the concept of delegitimation through the laws of feedback in the political system of society. The scientific achievements of Ukrainian scientists who studied the problems of theoretical conceptualization of the political process were considered. The essential characteristics of the delegitimation process and its main elements were determined: factors, resources, information content, communication channels and agents, target audience. The peculiarities of application of technologies of delegitimation of the presidential power were investigated and the general concept of stages of development of delegitimation political technologies was presented. For each stage of development of delegitimation technologies specific methods of its realization were offered. The place and role of the process of delegitimation of presidential power in the general political process were determined.

Key words: delegitimation, presidential power, legitimacy, political process, political technologies, delegitimation technologies, delegitimation process.

Постановка проблеми. У суспільстві є різні види влади, різняться й підходи до її класифікації. Владу президента відносимо до влади політичної, адже вона є вираженням його політичної волі та має вплив на всю політичну сферу взаємин між індивідами, організаціями та соціальними групами. У політичній сфері життя суспільства, як виразник політичної волі, президент виступає суб'єктом впливу на діяльність та поведінку громадян та їх об'єднань, які виступають об'єктом політичного впливу у відносинах панування та підкорення.

Разом із тим президент обіймає відповідну посаду в структурній ієрархії держави, що дозволяє відносити посаду президента до системи інститутів держави та стверджувати про існування інституту президентства. Підтвердження відповідності цієї тези українським політичним реаліям знаходимо у 102 статті Конституції України, в якій зазначено, що Президент України є главою держави і виступає від її імені [1]. З вищезазначеного робимо висновок, що президентська влада є найвищим інституціональним рівнем політичної влади в державі,

вона покликана забезпечувати спроможність соціально-політичної системи, організаційною формою якої виступає держава, виконувати прийняті нею рішення та реалізовувати функції управління та вирішення конфліктів у суспільстві. Зважаючи на відсутність у науковій літературі чіткої дефініції поняття «президентська влада», автор пропонує власне визначення: *президентська влада* – це можливість і здатність очільника держави провадити свою політичну волю через систему повноважень і механізмів, що застосовуються від імені держави спеціально утвореними органами, установами та організаціями.

Легітимність президентської влади є її визначальною характеристикою. Можемо характеризувати президентську владу як легітимну в тому разі, якщо президент має здатність та можливість забезпечувати збереження та сталий розвиток політичної системи держави, спираючись на визнання та підтримку громадян. Слід зауважити, що легітимність – це не вихідний стан президентської влади, вона є станом набутих, і процес набуття владою легітимного стану називається легітимацією. Наше розуміння сутності делегітимації, як процесу зворотного стосовно легітимації, ґрунтується на закономірностях зворотного зв'язку у взаємодії політичної системи із навколишнім середовищем. У контексті нашої роботи такий зворотний зв'язок полягатиме в тому, що народ шляхом вільного волевиявлення легітимує закони та державні інститути, що сформовані із дотриманням його норм, разом із тим визнаючи свої зобов'язання щодо дотримання законів та виконання наказів і розпоряджень відповідних державних інститутів. Отже, *делегітимація* – це процес відчуження політичної влади від джерел легітимності, внаслідок якого відбувається втрата суб'єктності стосовно них.

На сучасному етапі державного будівництва в Україні політична влада перебуває в стані кризи легітимності. Ця проблема виникла через об'єктивно зумовлену історично політичну поляризацію українського суспільства та постійне загострення чинника поляризації в політичному процесі. Нині політтехнологи все частіше вдаються до застосування делегітимаційних технологій у виборчому процесі, адже вони ефективно діють у разі тотальної недовіри електорату до політичної влади. В таких умовах застосування делегітимаційних технологій несе у собі великі ризики негативного впливу не лише на репутаційний капітал окремо взятого політика, а й на політичні інститути суспільства. Потрібно констатувати, що стан кризи легітимності політичної влади вимагає встановлення місця та ролі делегітимації президентської влади в політичному процесі та визначення впливу делегітимаційних технологій на інститут президентства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність проблем кризи легітимності влади в політичному процесі України, особливу зацікавленість викликає науковий доробок вітчизняних науковців та міра висвітлення зазначеної тематики в українській політологічній науковій літературі. Різних аспектів дослідження проблем легітимності та делегітимації влади в політичному процесі торкалися такі українські науковці, як: А. Волинський, Л. Герасіна, С. Гайдай, А. Колодій, М. Лепський, І. Рибак та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Погоджуємось із думкою І. Рибак про те, що нині спостерігається певна обережність та уникнення широкого наукового впровадження концепту делегітимації як універсального поняття, що має значний теоретико-методологічний потенціал для пізнання феномена втрати політичної легітимності у всіх вимірах [2, с. 118–119]. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню політичних технологій, делегітимація влади як складова частина політичного процесу та технології делегітимації політичної влади як інструменти та засоби, що спрямовані на управління цим процесом, часто залишаються поза увагою науковців.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення місця та ролі делегітимації президентської влади в політичному процесі. Для досягнення цієї мети у статті ми вирішили низку завдань: запропонували авторське визначення поняття «президентська влада», розкрили сутність поняття «делегітимація» через закономірності зворотного зв'язку в політичній системі суспільства, розглянули науковий доробок українських учених, які досліджували проблеми теоретичної концептуалізації політичного процесу, визначили сутнісні характеристики делегітимаційного процесу та його основні елементи, дослідили особливості застосування технологій делегітимації президентської влади та представили загальну концепцію етапів розробки делегітимаційних політичних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження політичного процесу становить необхідну складову частину вивчення політичних відносин, і відносини панування та підкорення, які є центральною проблемою делегітимаційних процесів, тут не є винятком. Як слушно зазначає А. Волинський, практично жодна ґрунтовна наукова робота загальнополітологічного характеру не оминає увагою проблематики політичного процесу, який завжди пов'язується з формуванням і розвитком усієї сфери політичних відносин. Дослідження та характеристика стадій політичного процесу є одним з базових завдань, які постають як перед політичною наукою загалом, так і перед будь-якою окремою політичною теорією, що претендує на загальнонауковий статус [3, с. 41].

Вітчизняні вчені роблять вагомий внесок у дослідження політичного процесу. Наприклад, Л. Герасіна доводить, що дефініція «політичний процес» використовується в політичній науці для наукового пояснення змісту, форм і динаміки політичного життя. Вчена визначає політичний процес як універсальну категорію політичного дискурсу, яка відображає мінливість політики, характеризує динамічний зміст політичної практики, розкриває взаємодію політичних інститутів і політичних суб'єктів, що виконують певні функції та «ролі» [4, с. 565–567]. На її думку, генеза і подальший розвиток політичної системи як процес має циклічний, спіралеподібний характер, зумовлений конкретно-історичними чинниками, та відтворюється у тих або інших типових формах. Саме тому, коли політичний процес розглядають у параметрах часу (як послідовну зміну станів політичної системи), як правило, виокремлюють такі фази – стадії його розвитку: конституювання політичної системи; її функціонування та політичний контроль; політичний розвиток системи в напрямі перетворень; відтворення (або занепад) найзначніших елементів політичної системи. Ці фази політичної еволюції є взаємозумовленими, взаємопов'язаними і дозволяють теоретично впорядкувати політичну динаміку [5, с. 17].

С. Гайдай стверджує, що процес – це загалом як спрямований та послідовний, так і неупорядкований та різноспрямований рух, який може мати певні етапи та стани, а також зорієнтований на досягнення певного, хоча й не завжди визначеного або беззмістового завдання, цілі та результату. На його думку, політичний процес – це сукупність дій його учасників, що відбуваються у певних окреслених межах і спрямовані як на підтримку та формування політичної системи, так і руйнування та підризу усталених принципів, норм, законів та політичного устрою (ладу) [6, с. 85–86]. Нехтування владою законних прав та інтересів громадян можуть сприяти та спровокувати процеси, які зрештою можуть призвести до зміни еліт (з позиції теорії еліт), устрою держави, революційних потрясінь та/або громадянської війни. Внутрішньою слабкістю держави можуть скористатися зовнішні гравці – сусідні держави. Може йтися як про повне загарбання, так і часткову анексію певних територій. Фактично йдеться про те, що представники суспільства, виступаючи генераторами різноманітних процесів, можуть не лише спричиняти соціально-політичні конфлікти, а й бути їх безпосередніми учасниками [6, с. 88].

За визначенням А. Колодій, політичний процес – це функціонування політичної системи, яка еволюціонує у політичному просторі й часі, а політична діяльність є змістом такого функціонування. Спираючись на це положення, можемо розглядати політичний процес як діяльність суб'єктів політики, що спрямована на досягнення ними політич-

них цілей та може проявлятися у різних формах через певну послідовність дій, яка призводить до виникнення політичних подій, що впливають на функціонування політичної системи у часі й просторі та здатні змінювати її [7, с. 67–80].

Досліджуючи політичний процес у контексті делегітимації президентської влади, ми встановили, що *процес делегітимації* – це діяльність політичних суб'єктів, метою якої є позбавлення чинного президента легітимності через цілеспрямований вплив на інститути політичної системи. Цей процес супроводжується якісними змінами інституту президентства та його взаємодій з іншими елементами політичної системи та зовнішнім середовищем стосовно вихідного легітимного стану. Делегітимаційний процес складається з таких елементів, як: *чинники*, за яких він зароджується, та *ресурси*, які функціонально підтримують його перебіг; цими чинниками зумовлюються зміст *комунікації* – політичних технологій та інформаційного контенту, що транслюються через спеціально підібрані *канали* та *агентів* комунікації, які залучені до процесу транслювання контенту (вони часто детерміновані наявними ресурсами); *цільова аудиторія*, яка є об'єктом комунікаційного впливу делегітимаційних політичних технологій. *Технології делегітимації президентської влади* у цьому сенсі спрямовані на інструментальне забезпечення діяльності, яка пов'язана з управлінням делегітимаційним процесом. Складовими елементами такого інструментарію є методи, способи та прийоми досягнення вищезазначеної мети. Результати застосування делегітимаційних технологій знаходять свій вияв у політичних подіях, які змінюють стан політичної системи на бажаний (тобто такий, який створював би передумови для досягнення цілі) для суб'єкта делегітимаційної діяльності. У загальному вигляді процес розробки технологій делегітимації президентської влади складається з таких етапів: визначення делегітимаційних чинників та оцінка наявних і потенційних ресурсів методом мозкового штурму; дослідження цільової аудиторії, тут застосовують медіаметричні методи (дослідження цифрових профілів соціальних мереж, автоматизований збір інформації з електронних датчиків, наприклад “people-meter” та ін.) та методи соціологічних досліджень (фокус-групи, опитування, генералізовані й вибіркові методи отримання та обробки статистичних даних і т.п.); створення контенту технології (меседжів, тригерів, символів, вербального та візуального контенту та їх екстраполяція на об'єкт делегітимації і т.п.); планування діяльності (заходів, акцій, застосовуються методи SWOT- та SMART-аналізу); визначення каналів та агентів комунікації (моделювання, медіаметричні методи та ін.); контроль за результатами імплементації технологій (методи спостереження, експертизи, контрольного заміру і т. п.).

Для виділення стадій політичного процесу А. Волинський пропонує залучати критерій якісної оцінки стану політичної системи, в цьому контексті він виділяє три стадії політичного процесу: відтворення вже наявних соціально-політичних зв'язків (доволі часто у сучасній політологічній науці цю стадію визначають поняттям «стадії нормального розвитку»); реагування на зміни у соціальному середовищі (ця стадія виявляє свою сутність у сукупності реформаційних, модернізаційних та адаптаційних політичних процесів, всебічне дослідження яких представлено у розвідках В. Горбатенка); руйнація політичної системи, коли, за словами Д. Істона, кількість вхідних даних значно перевищує можливий потенціал реагування політичної системи [3, с. 50].

З вищенаведеного стає очевидним, що категорія «політичний процес» у сучасній політичній науці застосовується в двох аспектах, які умовно можна визначити як його «макро-» та «мікрозначення». У макроаспекті політичний процес визначається як динамічна характеристика всієї політичної системи загалом, послідовна зміна її станів, стадій розвитку тощо. Що ж до мікроаспекту, то під політичним процесом у цьому разі розуміється певна рівнодіюча сукупність акцій різноманітних соціально-політичних суб'єктів, тобто сукупність субпроцесів, або мікропроцесів. Таким чином, визначення поняття «політичний процес» здійснюється через складові його елементи, субпроцеси, а політична діяльність його окремих учасників постає вихідним субстратом [8, с. 102]. За значущістю для суспільства тих чи інших форм політичного регулювання соціальних відносин політичні процеси прийнято поділяти на базові та периферійні. Відповідно до такої класифікації базові політичні процеси характеризують різноманітні способи включення широких соціальних верств у відносини з державою, форми перетворення інтересів і вимог населення в управлінські рішення, типові прийоми формування політичних еліт тощо. Периферійні ж політичні процеси розкривають динаміку формування окремих політичних асоціацій (партій, груп тиску тощо), розвиток місцевого самовряду-

вання, інші зв'язки і відносини в політичній системі, що не роблять принципового впливу на домінуючі форми і способи відправлення влади. Таким чином, дослідження змісту окремих політичних процесів відносно цілісного політичного процесу є питанням про вплив окремого на цілісне. У системному осмисленні цього процесу можливо визначити «затриманість» впливу окремих процесів на цілісний процес, оскільки периферійні процеси нібито «визрівають» до рівня цілісності та у своєму синергетичному ефекті поступово змінюють цілісність, або навпаки, коли цілісність входить у період загострення, крайнього напруження цілісності її міри, периферійні процеси можуть стати «біфуркаційними» та домінуючими у своїй зумовленій цілісності. Тому визначення лише структурної будови цілісного політичного процесу та окремих політичних субпроцесів потребує розгляду не тільки у дихотомії «частина – ціле», але й у визначенні єдності стану, змін та розвитку у політичному процесі [9, с. 258–259].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. За результатами нашого дослідження ми визначаємо делегітимаційний процес як базовий за значущістю форми регулювання політичних відносин та як субпроцес стосовно загального політичного макропроцесу. Такої позиції ми дотримуємося, виходячи з тієї логіки, що делегітимаційний процес може носити як низхідний (від управлінського апарату президента, його найближчого оточення, центральних органів державної влади делегітимаційні імпульси можуть передаватися у регіони), так і висхідний характер (делегітимаційні тенденції на місцях можуть поширитись на загальнодержавний рівень), тобто не завжди процес делегітимації є локальним, чи то периферійним. Натомість за певних умов він може чинити вирішальний вплив на розвиток політичного процесу та на зміни у політичній системі загалом. Тому подальші дослідження проблематики делегітимації політичної влади є дуже важливими в контексті запобігання кризам сталого розвитку систем політичної організації суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 05.05.2020).
2. Рибак І.В. Делегітимація. Політологія : навчальний енциклопедичний словник для студентів ВНЗ І–ІV рівнів акредитації / за ред. Н.М. Хоми. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 118–120.
3. Волинський А.К. Стадії політичного процесу: політико-правові основи класифікації. *Політичний менеджмент*. 2004. Вип. 1 (4). С. 41–52.
4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П. Требіна. Харків : Право, 2015. 816 с.
5. Герасіна Л.М. Методологія і праксеологія досліджень політичних процесів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. *Політологія*. 2017. № 2. С. 16–28.
6. Гайдай С.В. Дослідження суспільно-політичного процесу: особливості, складності та український контекст. *Наукові праці МАУП*. 2017. Вип. 1. С. 85–93.
7. Політологія / за ред. А.Ф. Колодій. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2003. 664 с.
8. Дегтярев А.А. Основы политической теории : учебное пособие. Москва : Высшая Школа, 1998. 239 с.
9. Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів : монографія / за ред. М.А. Лепського. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. 428 с.

РОЗДІЛ 3 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 32:004

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.22.10>

ВПЛИВ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

THE INFLUENCE OF COMMUNICATION AND INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE FORMATION OF PUBLIC OPINION IN MODERN SOCIETY

Кваша О.П.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та суспільно-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Болотіна Є.В.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та суспільно-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Котов Я.А.,

*студент III курсу факультету автоматизації машинобудування
та інформаційних технологій
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті досліджено політичний ландшафт інформаційного суспільства. Особливу увагу приділено впливу сучасних засобів масової інформації на формування громадської думки, політичних вподобань та настроїв у сучасному суспільстві. Обговорення політики інформаційних технологій у даній статті виводиться від надмірно спрощених уявлень про демократичні і тоталітарні технології, щоб зосередитися на безлічі більш правдоподібних, але конкуруючих поглядів взаємозв'язків між інформаційними технологіями та політичними змінами. Був проведений аналіз впливу засобів масової інформації на політичну поінформованість сучасного суспільства та обговорена складність систем нових медіа щодо різноманітності інформації, що вони подають. Велика увага звертається на стрімкий розвиток інформаційних технологій у традиційних ЗМІ – у пресі, радіо, телебаченні: в доступі до них, способах доставки та в змісті. Доказано, що соціальні мережі роблять фальшиві новини більш актуальною проблемою, ніж будь-коли раніше, так за десять років соціальні мережі перетворилися з новинок в потужні джерела інформації. Досліджений економічний стимул, що лежить в основі нових медіа-компаній та показані можливості репортерів із цих нових медіа у сфері їхньої актуальності та правдивості. У статті автор аналізує сприяння соціальних мереж та ЗМІ на примітивізацію політичного дискурсу. Відбувся порівняльний аналіз щодо реального завдання соціальних мереж на початку його заснування та завдання під час його теперішнього існування. Розглянуто, як стиралися тонкі межі між новинами думками і пропагандою та як при цьому були задіяні провідні друковані та мовні ЗМІ. Як показало дослідження у сфері соціальних мереж, всілякі групи так названого «тиску» все більше прагнуть сформувати думку сучасного суспільства на свою користь, при цьому максимізуючи «онлайн-шум». Виявлена неоднозначна позиція сучасних ЗМІ, як рупора політиків, що робить журналістів причетними до поширення недостовірної інформації і неправдивих фактів. Сформульовані висновки щодо отримання позитивних моментів у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, недоліків у злитті нових медіа та суспільства постправди.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційні технології, структура влади, політичні структури, засоби масової інформації, комунікаційні технології, фейкові новини.

The article examines the political landscape of the information society. Particular attention is paid to the influence of modern media on the formation of public opinion, political preferences and attitudes in modern society. The discussion of information technology policy in this article is derived from overly simplistic, notions of democratic and totalitarian technologies to focus on the many more plausible but competing views of the relationship between information technology and political change. An analysis of the impact of the media on the political awareness of modern society was conducted and the complexity of new media systems in terms of the diversity of information they provide was discussed. Much attention is paid to the rapid development of information technology in traditional media – in the press, radio, television: in access to them, methods of delivery and content. It has been proven that social networks make fake news a more pressing issue than ever before, so in ten years social networks have turned from novelties into powerful sources of information. The economic stimulus that underlies new media companies is studied and the possibilities of reporters from these new media in the field of their relevance and truthfulness are shown. The article showed the assistance of social networks

and the media to the primitivization of political discourse. There was a comparative analysis of the real task of social networks at the beginning of its establishment and the task during its current existence. It examines how the fine lines between news, thought and propaganda have been blurred, and how the leading print and language media have been involved. As research in the field of social networks has shown, all sorts of groups, the so-called "pressure", are increasingly seeking to shape the opinion of modern society in their favor, while maximizing "online noise". The ambiguous position of modern mass media as a mouthpiece of politicians has been revealed, which makes journalists involved in spreading unreliable information and false facts. Conclusions are formulated on obtaining positive moments in the development of information and communication technologies, shortcomings in the merger of new media and post-truth society.

Key words: information society, information technologies, power structure, political structures, mass media, communication technologies, fake news.

Постановка проблеми. Останнім часом у світі актуалізувалась проблема впливу інформаційних технологій на життя людей та їхнє політичне ставлення, тому виникає питання, як вплинули нові комунікаційні та інформаційні технології на тих, хто контролює зміст та потік інформації. Відповідь на це питання засноване на технічній раціональності, яка стверджує, що певні особливості інформаційних технологій, які будуть з'являтися, визначатимуть їхні політичні наслідки. Емпіричні дослідження використання комунікаційних та інформаційних технологій на чотирьох політичних аренах показують, що політичні наслідки обчислень і телекомунікацій різноманітні й часто суперечать один одному. Однак у більшості випадків інформаційні технології розроблялися, приймалися і використовувалися таким чином, щоб зміцнювати, а не кидати виклик чинним структурам влади. Проте, оскільки існують межі здатності будь-якої окремої групи управляти технологічними змінами, нові технології можуть кинути виклик владі в будь-якій політичній системі. Разом зі змінами в інформаційно-технологічному плані, середа нових медіа динамічна та продовжує розвиватися новими, іноді несподіваними способами, які мають серйозні наслідки для демократичного управління та політики. Нові ЗМІ радикально змінили спосіб роботи державних інститутів, спосіб спілкування політичних лідерів, проведення виборів та участь громадян. Вони можуть передавати інформацію безпосередньо окремим особам без втручання редакційних або інституційних контролерів, які є невід'ємною частиною застарілих форм. Таким чином, нові медіа внесли підвищений рівень нестабільності та непередбачуваності в процес політичної комунікації. Досить згадати вибори 1999 і 2000 років в Росії, коли за допомогою з ЗМІ (в першу чергу – телебачення) вдалося нав'язати країні тільки що створену партію як панівну і нікому до того не відому людину в президенти. Сьогодні стало очевидно, що ЗМІ залишаються найпотужнішим засобом впливу на населення. Стало зрозумілим, що інформація є основним та найпотужнішим «політичним ресурсом», який символізує статус, покращує авторитет і формує стосунки [1], тому у цій статті автор буде розглядати найбільш інформаційно-обмінні середовища між політично-залежним

суспільством та політичними верхівками, такі як ЗМІ, соціальні мережі.

Мета статті – розкрити особливості впливу інформаційних технологій на політичне бачення суспільства в сучасних політичних умовах.

Виклад основного матеріалу. Досягнення в області комунікацій та інформаційних технологій завжди породжують утопічні та антиутопічні образи майбутнього демократичних інститутів. Ті ж самі технології були зображені як потенційно здатні інформувати суспільство або маніпулювати їм, розширювати можливості або поневолювати громадянськість, а також децентралізувати або централізувати політичний контроль. Крім утопічного характеру, ці дискусії часто зосереджуються на їх значенні для опитувань громадської думки, політичних кампаній та виборів. У цьому контексті дебати зазвичай зосереджені на тому, чи бажані та здійсненні футуристичні схеми електронного голосування та голосування вдома. Але утопічні і антиутопічні образи теледемократії мають тенденцію бути настільки дивовижними, що занадто легко ігнорувати цілком реалістичні політичні наслідки нових медіа.

Якщо казати про нові ЗМІ або нові медіа – термін, який у кінці ХХ століття стали застосовувати для інтерактивних електронних видань і нових форм комунікацій виробників контенту (від англ. слова content – зміст, інформація) зі споживачами для позначення відмінностей від традиційних медіа, таких як газети, тобто цим терміном позначають процес розвитку цифрових, мережевих технологій і комунікацій. Дивлячись на процент людей, що слідкує за новинами через друковані ЗМІ, то можна зробити висновок, що складає 6% [2], тому розглядати цю область не будемо. Конвергенція і мультимедійні редакції стали буденними елементами сьогоденної журналістики. Йдеться насамперед про цифрові технології, і ці тенденції пов'язані з комп'ютеризацією суспільства, оскільки до 80-х медіа покладалися на аналогові носії. Слід зазначити, що відповідно до закону Ріплі (гіпотеза, сформульована німецьким журналістом Вольфгангом Ріплі, яка стверджує, що «нові ЗМІ будуть змушені шукати для себе нові завдання або області застосування») більш високо-розвинені засоби масової інформації не є заміною попередніх. Складність системи нових медіа відбивається в різноманітності доступної інформації. Інформація, яка розповсюджується через велику

комунікаційну мережу, охоплює широкий діапазон: від заснованих на фактах новин – до зухвалих вигадок, які розслідують професійні журналісти. Значна частина вчених вже давно вивчає способи, якими нові ЗМІ можуть сприяти, а також заважати поінформованим та зацікавленим громадянам. Окремо цифрові ЗМІ стали невід’ємною частиною політичного життя громадян, оскільки все більше число людей в усьому світі використовують цифрові медіа-технології для інформації і комунікації. У сукупності цифрові ЗМІ також є важливою платформою, яку люди використовують для координації між собою і мобілізації один одного. Проте, поширюючи інформативні і мобілізуючі повідомлення, цифрові ЗМІ також є соціально-політичним чинником, що викликає заклопотаність із приводу поширення дезінформації, інформаційної розбіжності і політичної поляризації.

Найбільш яскравою ілюстрацією концепції пост-правдивого репортажу є зростання числа фейкових новин. Визначення *фейкові новини* із часом змінилося і продовжує залишатися мінливим. Спочатку термін «фейкові новини» використовувався в новинних пародіях, таких як The Daily Show, The Colbert Report і Weekend Update on Saturday Night Live. Підроблені новини в основному визначаються як сатира [3]. Під час кампанії 2016 року поняття фейкових новин було пов’язано з вигаданими історіями, які виглядали так, як ніби вони були справжніми новинними статтями. Дискусія про фейкові новини в політичному контексті розповсюджувалася в Європі в тому ж році, коли вибори пройшли в Нідерландах, Франції та Німеччині [4]. Особливо обговорюється роль правління у розповсюдженні фейкових новин. Наприклад, голландське MIVD (Militaire Inlichtingen en Veiligheidsdienst: Служба військової розвідки та безпеки) повідомляло про поширення Російських фейкових новостей із метою дестабілізації Європи [5]. Крім того, НАТО оприлюднило державне управління Росії в запланованому розповсюдженні фейкових новин в Інтернеті в рамках своєї пропагандистської програми [6]. Розповсюдження фейкових новин йде рука в руку з політиками, що дискредитують авторитетні засоби масової інформації, такі як Дональд Трамп та Герт Вілдерс. У соціальних мережах ці політики заявляють, що фейкові новини розповсюджуються авторитетними ЗМІ [7]. Ці історії поширювалися на веб-сайтах, які мали вигляд законних новинних платформ або блогів, таких як Infowars, The Rightest і National Report. У збірнику 2017 року задокументовано 122 сайта, які регулярно публікують фейкові новини. Вони використовують взаємодію в соціальних мережах і алгоритми для поширення інформації серед певних ідеологічних груп. Сфабриковані історії вірусно поширюються соціальними ботами – автоматизо-

ваним програмним забезпеченням, яке відтворює повідомлення, маскуючись під людину. Загалом ЗМІ як розширили, так і підірвали традиційні ролі преси в демократичному суспільстві. Позитивним моментом є те, що вони значно збільшили можливість отримання політичної інформації навіть самих незацікавлених громадян. Усі приклади показують, що фейкові новини зараз з’являються частіше, і це викликає глобальну стурбованість, особливо коли йдеться про можливий вплив фейкових новин на результати виборів.

Звичайно, соціальні мережі не зроблять єдиного впливу, яке залишиться незмінним при зміні обставин. Спочатку більшість інсайдерів Інтернету думали, що їх вплив на політику буде повсталим, які розширює і лібералізує. Стверджувалося, що соціальні мережі познайомлять людей з ідеями, з якими вони в іншому випадку не зіткнуться, і збільшать політичну багатоманітність. Це підірве традиційну владу, викриє корупцію, дасть право голосу тим, хто не має його. (Вони були не першим носієм, якого вітали таким чином. Те ж саме було сказано про мобільні телефони десятьма роками раніше і про друк в епоху Реформації.) Як показують наведені вище приклади, соціальні мережі відіграють важливу роль в якості платформи для поширення фейкових новин. Це особливо відноситься до Facebook, де новини швидко поширюються серед широкої аудиторії без перевірки фактів або редакторських суджень [8; 9]. Завдяки соціальним мережам та іншим онлайн-платформам публіці легше створювати свій власний медіа-контент [10]. Крім того, це означає, що соціальні мережі надають альтернативні засоби масової інформації платформам для поширення своєї інформації. В результаті альтернативні засоби масової інформації і їх вплив в останні десятиліття росли. Крім того, великі засоби масової інформації, схоже, все більше і більше покладаються на видовищні і комерційні новини для підвищення рейтингів і прибутків. Пріоритезація рейтингів і прибутків відкрила шлях для альтернативних ЗМІ [11]. Існуючі дослідження нерідко розглядають альтернативні засоби масової інформації як критичний аналог основних засобів масової інформації, які звинувачуються просто в відтворенні капіталістичного дискурсу [12; 13]. Однак, як стверджують Дауні і Фентон, альтернативні засоби масової інформації надають як ризики, так і можливості. Існує можливість виникнення політичних громадських сфер, які можуть підвищити політичну мобілізацію і участь. Однак існує ризик того, що ці політичні громадські сфери залишаться автономними, або не взаємодіючими один з одним, що призведе до фрагментації і поляризації громадянського суспільства. Більш того, альтернативні ЗМІ пов’язані з поширенням альтернативної або фальшивої правди. Більш того, люди,

які уникають великих новинних медіа-корпорацій, переглядаючи новини тільки на таких платформах, як Facebook, більш схильні вважати, що фейкові новини не є такими [14]. Таким чином, у наш час важливо вивчити вплив фейкових новин, бо зростання числа альтернативних ЗМІ і ролі соціальних мереж як платформи не тільки для фальшивих, але й для звичайних новин є надзвичайно великою перспективою більшого розуміння інформаційного суспільства. Головний недолік наявних наукових досліджень полягає в тому, що немає чіткого уявлення про те, що являють собою фейкові новини. Наявні визначення обмежені одним конкретним жанром або одним типом фейкових новин. Ще одне важливе питання, яке слід задати, – це те, що відповідає визначенню фейкових новин як широкого поняття, в якому ступені новина сприймається як фальшивка. У ході обговорення стає зрозуміло, що фейкові новини можуть розходитися по мірі їх сприйняття як фейкові.

Якщо ми кажемо про соціальні мережі, то вони сприяли примітивізації політичного дискурсу. Знуцання і агресія стали звичайним явищем, спрямованим на насмішку або залякування. Жінки і представники етнічних меншин, які беруть участь у політичних дебатах, особливо часто стикаються з насильством із боку тролів (людина, яка розміщує брутальні або провокаційні повідомлення). Таке зловживання може бути узгодженим. Соціальні мережі, як постачальник новин, мають тенденцію фокусувати політику людей у спільнотах однодумців, а не піддавати їх більшому розмаїттю, як очікувалося. Рекламна бізнес-модель стимулює платформи соціальних мереж пропонувати користувачам інформацію, яка, на думку алгоритмів, їм сподобається. Замість того щоб витратити більше часу на ідеї, які кидають їм виклик, вони проводять більше часу з тими, хто проти них. Тонкі межі між новинами, думками і пропагандою стираються. Ці кордони завжди були розмиті. Провідні друковані та мовні ЗМІ в багатьох країнах дуже упереджені, а в деяких вони контролюються державою. Однак у соціальних мережах редакційних обмежень немає. У політиці США, зокрема, спостерігається сплеск брехні, яка стає вірусної (політика теорії змови). Уряд, політичні партії і лобісти добре про це знають. Деякі уряди наймають співробітників спеціально для того, щоб впливати на те, що йдеться в соціальних мережах: створювати образи, підвищувати поінформованість, впевненість або гнів. Партії використовують соціальні мережі з різним ступенем ефективності і правдивості. Всілякі групи тиску прагнуть сформувати думку на свою користь, максимізуючи онлайн-шум. Вони найбільш впливові, коли читачі не усвідомлюють, що на них впливають. Метааналітичні дослідження всео-

сяжних кампаній на рівні спільнот показують, що засоби масової інформації сприяють зміні поведінки на 5-10 відсотків [15].

Складність системи нових медіа відбивається в різноманітності контенту. Інформація, поширювана через велику комунікаційну мережу, охоплює широкий діапазон від заснованих на фактах репортажів професійних журналістів, які ведуть розслідування та збір доказів, до зухвалих вигадок або «альтернативних фактів» (якщо використовувати термін, який був вигаданий радником президента Трампа Келліанн Конвей), пропонованих альтернативною пресою. В епоху нових медіа кордони, що розділяють ці розрізнені типи інформації, стають все більш заплутаними. Професійних редакторів ЗМІ, які регулюють потік інформації, застосовуючи новинні принципи і стандарти, пов'язані із суспільним благом, стало мало. На зміну їм прийшли редактори соціальних мереж і аналітики, основною мотивацією яких є залучення користувачів до вмісту незалежно від його новинної цінності. Члени аудиторії повинні старанно працювати, щоб відрізнити факти від вигадки, а також відрізнити важливе від несуттєвого.

Можна запропонувати ряд пояснень зрушення в якості і кількості політичної інформації. Технологічні можливості нових медіа дозволяють інформації, здавалося б, необмежено поширюватися. Ретрансляція інформації може бути без будь-якої значної сторонньої фільтрації, перевірки фактів або редакційного судження. Особи, які не мають попередньої журналістської підготовки або репутації, можуть блискавично охопити багатьох користувачів. Кількість повідомлень збільшується в міру їх поширення на новинних платформах і через особисті облікові записи соціальних мереж.

Крім того, економічні стимули, що лежать в основі нових медіа-компаній, засновані на залученні широкої аудиторії, яка буде приносити дохід від реклами. Політичний вміст використовується для залучення споживачів до продуктів соціальних мереж, а не для виконання функції громадської служби по інформуванню громадян. Комерційний тиск призводить до того, що медіа-організації публікують запальні історії, які привертають найбільшу увагу. Крім того, в міру поширення платформ аналогічний контент широко розосереджений, оскільки медіа-влада зосереджена в невеликій кількості старих і нових медіа-корпорацій [16]. Пошукові системи направляють користувачів на обмежений вибір сайтів з високою відвідуваністю і хорошим фінансуванням.

Інші пояснення зосереджуються на природі політичного середовища, яка стала надзвичайно поляризованою, що призвело до появи політичних програм, які заохочують шахрайську політику. Дослідження Pew Research Center, проведене в 2017 році, показало, що розрив між демократами і республіканцями в основних політичних

цінностях, включаючи роль уряду, расу, імміграцію, систему соціального захисту, національну безпеку, податки і захист навколишнього середовища, виріс до неймовірних масштабів. У Сполучених Штатах більшість населення належить за політичними поглядами до ліберального або консервативного табору, і лише деякі з них займають різні ідеологічні позиції [17]. Президент Дональд Трамп використовував Twitter, щоб розпалити полеміку із приводу гравців НФЛ, які протестували проти расового гноблення під час виконання державного гімну перед іграми. Він використовував принизливий термін для позначення гравців, які в основному є афроамериканцями, і закликав власників команд звільнити тих, хто підтримує демонстрацію. Вибухи в соціальних мережах Трампа звинуватили гравців в неповазі до прапора і збройним силам, розділяє громадськість по політичним і расовими ознаками. Політичні розбіжності відображаються в наявності «ехо-камер» (це поняття в теорії ЗМІ, що представляє собою ситуацію, в якій певні ідеї, переконання посилюються або підкріплюються шляхом передачі повідомлення або його повторенням всередині закритої системи) засобів масової інформації, де люди вибирають свої новини та джерела інформації, виходячи з їх близькості до політики інших користувачів. Сучасні ехо-камери нових медіа почали формуватися під час першої фази нових медіа, оскільки консервативні радіоведучі, такі як Раш Лімбо, залучали відданих послідовників [18]. Соціальні мережі прискорили розвиток ехо-камер, оскільки вони полегшують знайомство людей з інформацією, яку поділяють однодумці в їх особистих цифрових мережах, причому 62% дорослого населення Америки отримують новини з соціальних мереж. Навіть політично незацікавлені користувачі соціальних мереж часто випадково стикаються з новинними статтями при читанні новин. Здатність соціальних мереж ізолювати людей від тих, хто дотримується різних поглядів, посилює політичну поляризацію.

Думка про пресу як про політичну варту перетворює ЗМІ в вартового громадських інтересів. Спостережна преса перевіряє зловживання уряду, надаючи громадянам інформацію і забезпечуючи

прозорість уряду. Громадська підтримка контролюючої ролі ЗМІ значна: дослідження Дослідницького центру П'ю показало, що 70% населення Америки вважає, що повідомлення в пресі можуть «перешкодити лідерам робити те, чого робити не слід» [19].

Нові засоби масової інформації розширили можливості репортерів для виконання своєї ролі вартового пса навіть в епоху скорочення ресурсів для журналістських розслідувань. Інформацією можна легко поділитися через офіційні джерела ЗМІ, оскільки місцеві новинні агентства можуть передавати інформацію про важливі події національним організаціям. Новини також можуть бути задокументовані і поширені громадянами через соціальні мережі.

Висновки. Сучасні ЗМІ, з одного боку, розширили, а з іншого – підірвали традиційні ролі преси в демократичному суспільстві. Позитивним моментом є те, що вони значно збільшили можливість отримання політичної інформації навіть самих незацікавлених громадян. Вони дозволяють створювати цифрові публічні майданчики, де можна відкрито ділитися думками. Вони створили нові можливості для взаємодії, які дозволяють громадянськості по-новому зв'язуватися з урядом і вносити свій вклад у потік політичної інформації.

Водночас злиття нових медіа та суспільства постправди (політичні дії та мислення, за яких об'єктивні факти є менш впливовими у формуванні громадської думки, ніж заклики до емоцій і особистих переконань) створило небезпечну ситуацію, яка підриває їх корисні аспекти. У даний час, схоже, мало ефективних засобів стримування зростаючої хвилі неправдивої інформації. Заміна викладу скандалів серйозними журналістськими розслідуваннями послабила «охоронну» роль преси. Неоднозначна позиція сучасних ЗМІ як рупора політиків робить журналістів причетними до поширення недостовірної інформації і неправдивих фактів. Важливо визнати, що сучасна журналістика ніколи не переживала «золотого століття», коли факти завжди переважали, а відповідальне висвітлення подій було абсолютним. Однак нинішня епоха може означати новий мінімум демократичного імперативу вільної преси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Keen, P. G. W. (1981) Information systems and organizational change. *Communications of the ACM*. P. 24–33.
2. 86% українців отримують новини з телевізора, 5% – з російських каналів: URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2018/03/27/7175940/>.
3. Balmas, M. (2014). When Fake News Becomes Real: Combined Exposure to Multiple News Sources and Political Attitudes of Inefficacy, Alienation, and Cynicism. *Communication Research*, pp. 430–454.
4. Nep-nieuws op internet ook in Nederland potentieel gevaarlijk. NOS, November 19 2016. URL: <http://nos.nl/artikel/2143953-nep-nieuws-op-internet-ook-in-nederlandpotentieel-gevaarlijk.html>.
5. Boere, R. Rusland steeds actiever met cyberaanvallen en nepnieuws. *Algemeen Dagblad*., April 24 2017. URL: <http://www.ad.nl/buitenland/rusland-steeds-actiever-met-cyberaanvallen-en-nepnieuws~a6931d54/?vwoParameters=vwoabbo&vwoParameters=vwo-abbo>.

6. Dearden, L. Nato accuses Sputnik News of distributing misinformation as part of 'Kremlin propaganda machine'. Independent. February 11 2017. URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/sputnik-news-russian-governmentowned-controlled-nato-accuses-kremlin-propaganda-machine-a7574721.html>.
7. 'Wereldwijd sluipende oorlog gaande tegen journalistiek'. NOS. April 28 2017. URL: <http://nos.nl/artikel/2170487-wereldwijd-sluipende-oorlog-gaande-tegenjournalistiek.html>.
8. Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. National Bureau of Economic Research. URL: <https://web.stanford.edu/~gentzkow/research/fakenews.pdf>.
9. Pickard, V. (2017). Media Failures in the Age of Trump. *The Political Economy of Communication*, pp. 118–122.
10. Downey, J., & Fenton, N. (2003). New media, counter publicity and the public sphere. *New Media & Society*, pp. 185–202.
11. Andersson, L. (2012). There is No Alternative: The Critical Potential of Alternative Media in the Face of Neoliberalism. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society*, pp. 752–764.
12. Fuchs, C. (2010). Alternative media as critical media. *European journal of social theory*, pp. 173–192.
13. Mocanu, D., Rossi, L., Zhang, Q., Karsai, M., & Quattrociocchi, W. (2015). Collective attention in the age of (mis)information. *Computers in Human Behavior*, 51, pp. 1198–1204.
14. Snyder L. How effective are mediated health campaigns? In: Rice R, Atkin C, editors. *Public communication campaigns*. Thousand Oaks, CA: Sage; 2001. pp. 181–190.
15. McChesney, Robert. 2015. *Rich Media, Poor Democracy*, 2nd Edition. New York : The New Press.
16. Messing, Solomon, and Rachel Weisel. 2017. *Partisan Conflict and Congressional Outreach*. Research Report. Washington, D.C.: Pew Research Center.
17. Kiley, Jocelyn. 2017. "In Polarized Era, Fewer Americans Hold a Mix of Conservative and Liberal Views." Research Report. Washington, D.C.: Pew Research Center. URL: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/10/23/in-polarized-era-fewer-americans-hold-a-mix-of-conservative-and-liberal-views/>.
18. Jamieson, Kathleen Hall, and Joseph N. Cappella. 2010. *Echo Chamber*. New York: Oxford University Press.
19. Chinni, Dante, and Sally Bronston. 2017. "Despite Attacks on the Press, Public Supports Watchdog Role," NBC News, July 9. URL: <https://www.nbcnews.com/politics/white-house/despite-attacks-press-public-supports-watchdog-role-n781046>.

ЕВОЛЮЦІЯ КОНФЛІКТОГЕННОСТІ У ВІДНОСИНАХ ВЕНЕСУЕЛИ ТА ГАЙАНИ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

THE EVOLUTION OF CONFLICT POTENTIAL IN THE GUYANA-VENEZUELA RELATIONS: PAST AND PRESENT

Пілаш Д.М.,

здобувач кафедри міжнародного регіоналістики

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто проблеми двосторонніх відносин Боліваріанської Республіки Венесуели та Кооперативної Республіки Гайани, що опосередковуються зтяжним територіальним конфліктом за басейн Ессекібо та прибережні води. Досліджено розвиток конфлікту та спроби його розв'язання починаючи із XIX століття з особливою увагою до сучасного етапу – часів президентства Уго Чавеса та Ніколаса Мадуро у Венесуелі. Визначено витоки конфлікту, проаналізовано позицію обох сторін та еволюцію їх підходів. Розкрито випадки загострення міждержавної конфронтації. Підкреслено приклади конструктивної співпраці держав, які спостерігалися у XXI ст., попри невирішеність територіальної суперечки.

Конфлікт за спірні території, що залишився двом південноамериканським державам у спадщину від колоніальних часів, вилився у дипломатичну кризу 1895 р., замороження ситуації після арбітражу 1899 р., її ескалацію у 1962–1970 рр. та хитку рівновагу початку XXI ст. Конфронтаційний курс не приніс бажаних результатів жодній зі сторін, і за президента Чавеса венесуельський уряд коригував його в бік прагматичного і водночас ідеологічно мотивованого співробітництва, призупинивши просування територіальних претензій до Гайани, списавши їй борги та залучивши до пільгового постачання нафти за ініціативою «Петрокарібе». Проте з розгортанням економічної та політичної кризи у Венесуелі за президента Мадуро прогрес у відносинах було втрачено через дії, продиктовані прагненням обох держав, позарегіональних акторів (РФ, США, КНР) і транснаціональних корпорацій в односторонньому порядку експлуатувати багаті мінеральні, передусім нафтогазові, ресурси Ессекібо. Разом із тим, попри інциденти у спірних водах за участю ВМС Венесуели й загалом агресивнішу риторику Мадуро, Гайана не стала офіційно визнавати його опонента Хуана Гуайдо в.о. президента сусідньої держави. Водночас перспективи розгляду питання в Міжнародному суді ООН, що триває з 2018 р., лишаються непевними, оскільки Венесуела наполягає, що міжнародні інституції не можуть вирішувати питання про кордони без згоди обох сторін. У цих умовах із розглянутих у статті сценаріїв розвитку ситуації зроблено висновок про імовірність подальшого збереження статус-кво без обов'язково визнаного врегулювання конфлікту в правовому полі.

Ключові слова: Латинська Америка, територіальний конфлікт, венесуельсько-гайанські відносини, зовнішня політика Венесуели, Міжнародний суд ООН.

The article examines the problems of bilateral relations between the Bolivarian Republic of Venezuela and the Cooperative Republic of Guyana, mediated by a protracted territorial conflict over the Essequibo Basin and coastal waters. The development of the conflict and attempts to resolve it since the 19th century have been studied, with a special focus on the current stage, namely the presidencies of Hugo Chavez and Nicolas Maduro in Venezuela. The origins of the conflict, the positions of both parties, and the evolution of their approaches have been analyzed. Cases of escalation of interstate confrontation have been identified. Examples of constructive cooperation of the states observed in the 21st century despite the unresolved territorial dispute are underlined.

The conflict over the disputed territories inherited by the two South American nations as a relic from the colonial era culminated in the diplomatic crisis of 1895, the freezing of the situation after the 1899 boundary arbitration, the 1962–1970 escalation, and the shaky balance of the early 21st century. The confrontational policy hadn't provided the desired results to either side, and under President Chavez, the Venezuelan government adjusted it to pragmatic and ideologically motivated cooperation, suspending the advance of territorial claims to Guyana, writing off debts of the latter and involving it to the Petrocaribe oil alliance. However, given the unfolding economic and political crisis in Venezuela under President Maduro, progress in relations was lost due to actions dictated by the intentions of both states, non-regional actors (Russia, US, China) and multinational corporations to unilaterally exploit rich mineral and oil and gas resources. However, despite incidents in disputed waters involving the Venezuelan Navy and Maduro's generally more aggressive rhetoric, Guyana hasn't officially recognized his opponent Juan Guaido as the acting president of the neighbouring state. At the same time, the prospects for the case in the UN International Court of Justice where the respective hearing has been ongoing since 2018 remain uncertain, as Venezuela insists that international institutions cannot resolve border issues without the consent of both parties. In given circumstances, the author concludes that the most probable of the scenarios considered in the article is that of further maintaining of the status quo without a mutually recognized dispute settling in the legal field.

Key words: Latin America, border dispute, Venezuela-Guyana relations, Venezuelan foreign policy, International Court of Justice.

Відносини Венесуели з її безпосередніми сусідами Гайаною та Колумбією історично були позначені конфліктами і, попри деякі ознаки покращення, які спорадично спостерігалися у XXI столітті, залишилися проблемними, на

що наклалися й наслідки кризових процесів, що розгортаються у Боліваріанській Республіці Венесуели з 2014 р. Що стосується Кооперативної Республіки Гайана, то їй теж властиві територіальні суперечки із сусідами, крім Венесуели,

це – Суринам, який оспорує приналежність трикутника гайанської території між річками на південному сході країни. Для південноамериканських держав загалом були характерні проблеми з проведенням кордонів у малонаселених територіях джунглів, нагір'їв і пустель – у XIX–XX століттях це спричинило низку кровопролитних регіональних війн, які тоді не зачепили ні Венесуелу, ні Гайану, проте у зв'язку з неврегульованістю небезпека подальших конфліктів зберігається. Міжнародна спільнота визнає спірні території частиною Гайани, але на офіційних венесуельських картах вони позначаються як володіння Венесуели. Проблематика венесуельсько-гайанського територіального конфлікту висвітлювалася низкою дослідників, у тому числі українських (В.І. Головченко, О.С. Кухарук), проте вимагає подальшої уваги, оскільки становить суттєвий чинник потенційної дестабілізації цілого регіону, а також одну з найтриваліших нерозв'язаних територіальних суперечок.

Офіційний Каракас досі претендує на відібраний у нього в першій половині XIX століття регіон Есекібо (іспанською *Esequibo*), що багатий мінеральними ресурсами і займає 160 тис. км², або три чверті території Гайани [1, с. 9]. Територіальна суперечка між Венесуелою та Гайаною за ці території веде свої витоки ще з початку XIX ст., коли латиноамериканські колонії вели війну за незалежність від Іспанії, а британці після наполеонівських війн отримали від Нідерландів поселення на південноамериканському узбережжі Карибського моря. Невдовзі утворене колоніальне володіння Британська Гвіана, попередниця сучасної Гайани, вже вело спір за територію басейну річки Есекібо, вперше дослідженого іспанцями та включеного до складу Великої Колумбії, з молодими латиноамериканськими республіками. Скориставшись нестабільністю останніх, британці у 1831 р. зайняли ці периферійні землі (близько 5/8 території сучасної Гайани; остаточно їх кордон було окреслено після експедиції німця на британській службі Роберта Германа Шомбурга в 1835 р.) та об'єднали їх із територіями, якими заволоділи в 1803 р. від Нідерландів. Але Венесуела як одна із правонаступниць Великої Колумбії заявила свої права на басейн Есекібо, в якому було відкрито поклади золота, алмазів та інших корисних копалин, і з тих пір розглядає цю територіальну експансію британців як незаконне загарбання.

У 1876 р. офіційний Каракас розірвав дипломатичні відносини з Великою Британією і звернувся за підтримкою до Сполучених Штатів Америки. Колишній посол останніх Вільям Ліндсі Скраггс, ставши офіційним лобістом Венесуели у Вашингтоні, домігся у 1895 р. одностайної підтримки Конгресом США і президентом Гровера Клівленда закону, що рекомендував вирішення тери-

торіального конфлікту між Сполученими Штатами Венесуели та Британською імперією. Отже, коли США нарешті втрутилися у венесуельсько-британську суперечку, посилаючись на доктрину Монро в частині, спрямованій проти зазіхань європейських держав на Новий світ, спалахнула гостра дипломатична криза (цьому навіть було присвячено американську стрічку 1896 р., яку пізніше називали першим пропагандистським фільмом в історії [5, с. 1]). Зрештою, Паризький арбітраж 1899 р. неочікувано для Венесуели й США, які вимагали створення цього арбітражного трибуналу, вирішив спірні питання на користь Британської імперії, у чотирьох абзацах поділивши спірні території таким чином, що Венесуела отримала тільки близько 10%. Але конфлікт лишився не розв'язаним, а замороженим. Венесуела спершу підкорилася рішення, але вважала таке рішення результатом «англо-російської змови» (головою третейського суду виступав Ф.Ф. Мартенс від Російської імперії). Підозри підтвердилися 50 років потому, у 1949 р., коли посмертно було оприлюднено листа одного з американських юристів, які представляли інтереси Венесуели, зі свідченнями про закулісну угоду британських арбітрів з головою арбітражного трибуналу та їх підклимний ультиматум американським суддям.

Тож у 1962 р. венесуельський уряд Ромуло Бетанкура заявив, що не дотримуватиметься рішення Паризького арбітражного суду [4, с. 56]. Після проголошення незалежності Гайани від Великої Британії у 1966 р. проблема вирішення суперечки лягла на уряд незалежної республіки, що підписала з Венесуелою Женевську угоду про створення відповідної двосторонньої комісії [12]. Результатів її робота не дала: Венесуела в 1966 р. зайняла частину спірного острова Анкоко в злитті річок Куюні та Венаму, з 1967 до 1990 рр. не допускала вступу Гайани до Організації американських держав, а також підтримувала повстання корінного індіанського населення регіону Есекібо. Ескалацію конфлікту попередив мораторій, накладений двосторонньою угодою 1970 р. [13]. Після того, як у 1981 р. венесуельський президент Луїс Еррера Кампінс оголосив, що його країна не продовжуватиме дію угоди, уряд Гайани всерйоз побоювався можливого силового рішення з боку офіційного Каракаса, на той час – близького союзника адміністрації Рональда Рейгана, надто після Фолклендської війни та інтервенції США на Гренаду [2, с. 232].

Для боліваріанської ж Венесуели, що змінила свою зовнішньополітичну орієнтацію на антиамериканську, Гайана серед решти країн регіону вирізнялась тим, що з 1964 р. експериментувала з власним різновидом соціалістичної теорії, адаптованої до місцевих умов – так званим «кооперативним соціалізмом» [10, с. 11]. Ця концепція, яка

знайшла своє відображення в Конституції 1980 р. та офіційній назві держави (Кооперативна Республіка Гайана), і була ідеологією партії Національний народний конгрес (ННК), яка за президента Форбса Бернема встановила авторитарне правління. Проте соціалістичні гасла ННК здебільшого лишалися декларативними, а Бернем у протистоянні з лівою опозицією користувався підтримкою британської колоніальної влади та США; після його смерті партія здійснила остаточний неоліберальний поворот до політики приватизації та розпродажу лісових угідь інвесторам, внаслідок чого втратила владу за результатами виборів 1992 р. Відтоді Гайану очолювала Народна прогресивна партія (НПП), яка історично займала лівіші за Національний народний конгрес позиції (венесуельський політик Теодоро Петкофф називав сформований нею ще в колоніальній Британській Гвіані у 1953 р. кабінет першим урядом на континенті з марксистськими тенденціями [16, с. 19]). Щоправда, відмінності між провідними партіями Гайани коріняться не так в ідеологічній, як у етнічній площині – НПП користується підтримкою переважно в середовищі гайанців індійського походження, а ННК – африканського. НПП втратила владу лише на загальних виборах 11 травня 2015 р., коли з незначною різницею голосів поступилася сформованій навколо ННК коаліції Співтовариство за національну єдність, але повернула її вже на наступних виборах 2 березня 2020 р.

Після приходу до влади у Венесуелі «Руху П'ята Республіка» відносна ідеологічна близькість правлячих партій грала на користь нормалізації напружених відносин Венесуели та Гайани. На момент виборів Уго Чавеса пост президента Гайани обіймала (у 1997–1999 рр.) Джанет Розалі Джаган – голова Народної прогресивної партії та вдова її засновника Чедді Джагана, який у 1992 р. і повернув цю політичну силу до влади, а наступного року відвідав Венесуелу [2, с. 233] (Щоправда, Джанет Джаган залишалася марксисткою з молодих років, а Уго Чавес у роки її президентства ще вважався відносно помірковано-популістським лідером, що заявляв про підтримку «третього шляху»).

Ще попередник Уго Чавеса на президентському посту, Рафаель Кальдера, у липні 1998 р. досяг із Джанет Джаган домовленостей про те, що екологічну безпеку у разі розробки природних ресурсів на спірній території басейну Ессекібо обидві сторони визначатимуть спільно. Це дозволило адміністрації Чавеса неодноразово оскаржувати легітимність комерційного використання зони Ессекібо приватними корпораціями, які уклали угоди з гайанським урядом – уже після того, як Джанет Джаган покинула посаду президента через проблеми зі здоров'ям, а її наступником став її однопартієць, колишній міністр фінансів та прем'єр-міністр Бхаррат Джагдео.

Зокрема, Венесуела висловлювала незадоволення у зв'язку з тим, що Гайана дозволила в басейні Ессекібо корпораціям “Еххон” та “Century GY” проводити розвідку нафтових ресурсів, а техаській компанії “Beal Aerospace Technologies” – розпочати будівництво приватного майданчика для запуску космічних супутників (останнє зрештою було згорнуто).

Проте ці міждержавні суперечності, що розгорталися в 2000–2002 рр., не розглядалися як суттєва загроза ні Венесуелою, яка переживала період напруженої внутрішньополітичної боротьби та спробу перевороту проти Уго Чавеса, ні Гайаною, яка була занепокоєна іншими труднощами – передусім зростанням злочинності, сплеском насильства між етнічними групами та територіальним спором не із західним сусідом, а зі східним – Суринамом. На відміну від Венесуели, Суринам претендував на гайанські території не з потенційними, а з уже розроблюваними родовищами корисних копалин. Дійшло до того, що у 2000 р. суринамські військові катери обстріляли бурову вишку нафтовидобувної компанії CGX у спірній морській зоні, що змусило сторони звертатися до міжнародного трибуналу, а в листопаді 2002 р. бразильські війська провели на оспорюваній Гайаною і Суринамом території операцію зі знищення злітних смуг, що використовувалися для наркотрафіку, без попереднього дозволу гайанського уряду. Адміністрація Бхаррата Джагдео побоювалася, що це створить небезпечний прецедент, який спонукатиме Венесуелу до активних дій у зоні Ессекібо.

Однак побоювання керівництва Гайани щодо Венесуели, підсилені зростанням закупівель останньою зброї [3, с. 51], не справдилися. Якщо раніше в територіальному спорі Венесуели з Гайаною підтримка Сполучених Штатів, незадоволених антиімперіалістичним курсом провідних політичних сил Гайани, була на боці офіційного Каракаса, то ситуація кардинальним чином змінилася після виборів Чавеса й особливо після підтримки США спроби перевороту 2002 р. [1, с. 9]. Тому Уго Чавес, пам'ятаючи про зовнішньополітичну солідарність з боку правлячої Народної прогресивної партії Гайани, яка засудила всі спроби скинути президента Венесуели, взяв курс на розрядку в двосторонніх відносинах зі східним сусідом.

29 квітня 2003 р. міністр закордонних справ Венесуели прибув у Джорджтаун з метою покращення двостороннього співробітництва та поновлення посередницької місії ООН. Хоча питання морського кордону між Венесуелою і Гайаною не стояло на порядку денному, та дві держави погодилися розв'язати суперечки стосовно заходу риболовецьких суден венесуельців у гайанські територіальні води. 28 липня 2003 р. голова МЗС

Венесуели вперше за три роки приймав у Каракасі барбадоського юриста Олівера Джекмена, спеціального посланця генерального секретаря ООН Кофі Аннана із розв'язання венесуельсько-гайанського прикордонного спору. У вересні 2003 р. Джекмен зустрівся з міністрами обох держав уже в Нью-Йорку.

Особисто президент Уго Чавес уперше відвідав Гайану з одноденним візитом у лютому 2004 р., зустрівшись із президентом Кооперативної Республіки Гайана Бхарратом Джагдео. Цей візит відкрив нову епоху в двосторонніх відносинах – Уго Чавес запевнив свого гайанського колегу, що він не має намірів далі просувати територіальні претензії (за цей крок президента жорстко критикували на батьківщині: колишній генеральний прокурор Венесуели Хесус Да Коста навіть назвав його «зрадником»), а його колега й ексголова МЗС Рамон Есковар Салом висунув аналогічні звинувачення у «здачі Ессекібо» [9]). Натомість він наголосив, що питання Ессекібо буде виключене з поля соціальних, економічних і політичних відносин між двома державами, а з «імперіалістичним» мисленням минулих президентських адміністрацій Венесуели покінчено. У тому, що територіальна суперечка так довго затьмарювала відносини двох південноамериканських держав, Чавес звинуватив США, які підтримували конфлікт у напруженому стані у 1960-х та 1980-х рр., аби не допустити перетворення Гайани на «чергову Кубу» [17, с. 473]. Венесуельський президент заявив про відсутність з його боку заперечень проти планів економічного розвитку території Ессекібо та про готовність безперебійно забезпечувати Гайану нафтою [3, с. 52]. Тому Гайана поруч з іншими членами Карибської співдружності (КАРІКОМ) стала партнером Венесуели у «Петрокарібе». Однак поставки венесуельської нафти почалися не одразу, оскільки переговори затяглися у зв'язку з класифікацією Гайани МВФ та СБ як «бідної країни з високим рівнем заборгованості».

У продовження ініціатив президента Уго Чавеса Венесуела погодилась, зокрема, списати весь гайанський борг з 1974 р., ставши четвертою державою, що не є членом Паризького клубу, яка це зробила (після Китаю, Індії та Куби). У жовтні 2007 р. венесуельська делегація в гайанській столиці Джорджтауні закінчила переговори, що завершилися списанням Венесуелою боргу обсягом у 12,5 млн доларів США [2, с. 237]. До того ж у травні 2007 р. Венесуела вже забезпечувала половину з 10000 барелів нафти, які щоденно споживаються Гайаною. При цьому остання одночасно намагається ще й використовувати як пальне етанол з цукрової тростини за бразильським зразком відповідно до угоди, укладеної під час візиту президента Луїс да Сілви в Гайану в 2005 р. Спільні венесуельсько-гайанські про-

екти одержали подальший поштовх завдяки візиту очільниці МЗС Гайани Керолін Родрігес-Біркетт до Каракаса в 2009 р.

21 липня 2010 р. у ході першого візиту президента Кооперативної Республіки Гайана Бхаррата Джагдео до Каракаса було прийнято спільну заяву із президентом Уго Чавесом, у якій підкреслювалися спільні підходи та принципи у відносинах обох сторін. Зокрема, йшлося про необхідність спільного дослідження впливу на навколишнє середовище траси, що пов'язує Венесуелу зі столицею Гайани Джорджтауном. Оскільки траса є важливим складником інтеграції двох країн, до процесу залучалися консультанти від Карибського банку розвитку.

Перебуваючи у Венесуелі, Бхаррат Джагдео висловив Чавесу вдячність за допомогу країнам Карибського басейну, яким у період нафтової кризи Венесуела надавала енергоносії за пільговими цінами в рамках схеми «Петрокарібе». Це мало велике значення і для Гайани, яка нині отримує половину імпортованої нафти із Венесуели, а решту – із Тринідаду та Тобаго. Тож Джагдео зійшовся із Чавесом у позитивній оцінці функціонування енергетичної співпраці у рамках «Петрокарібе», а також погодився на подальше розгортання соціальних програм фінансованих через фонд АЛБА-КАРІБЕ, зокрема створення Центру для реабілітації та реінтеграції безпритульних осіб вартістю 1,05 млн доларів США (йому було присвоєно ім'я Чавеса після смерті того у 2013 р. [6, с. 79]).

Президент Гайани навіть висловив тоді побажання, щоб його країна долучилася до блоку Боліваріанського альянсу (АЛБА) як спостерігач, і додав, що має намір запропонувати таке членство і новому президентові Суринаму. У відповідь Уго Чавес ставив своєму гайанському колезі у приклад співробітництво Венесуели із Кубою, говорячи про перспективи 390 венесуельсько-кубинських виробничих проєктів. Значно активізувалася двостороння торгівля: у Венесуелу з Гайани постачаються не лише деревина, а й рис та «нетрадиційні» продукти харчування, що стимулює дрібних виробників сільськогосподарської продукції в Гайані та підкреслює цінності справедливої торгівлі. В обмін Гайана закуповує венесуельські трактори, обладнання, продукцію хімічної промисловості та паливо.

Венесуела та Гайана спільно провели гідрографічні дослідження та дренажні роботи в басейнах річок Махаїка, Махаїконі та Абарі на гайанській території. Двосторонні угоди та меморандуми про взаєморозуміння були досягнуті між народними міністерствами Боліваріанської Республіки Венесуела та підрозділами уряду Гайани у галузях сільськогосподарства та енергетики. Було створено спільну Комісію із попередження, розслідування

та розв'язання інцидентів у галузі рибальства. Щоправда, підйом у двосторонніх відносинах зупинився у 2011 р. зі зверненням Гайани до ООН щодо перевизначення зони континентального шельфу поблизу Ессекібо; профільна зустріч міністрів закордонних справ Керолін Родрігес-Біркетт та Ніколаса Мадуро за участю нового особистого представника генерального секретаря ООН Нормана Джирвана, яка відбулася у Порт-оф-Спейні, столиці Тринідаду і Тобаго, 30 вересня, не дала конкретних результатів, хоча сторони зійшлися на тому, що їх суперечка є «спадщиною колоніалізму».

До того ж з приходом до влади Ніколаса Мадуро, котрий, втрачаючи контроль над внутрішньополітичною й економічною ситуацією у власній країні, дедалі частіше вдавався до націоналістичної риторики, венесуельсько-гайанські відносини знов стали зазнавати криз. При цьому перші кроки нового глави венесуельської держави вщували радше позитивні зміни в динаміці зносин з Джорджтауном – після виборів президентом Мадуро здійснив свій державний візит до Гайани 31 серпня 2013 р., щоб обговорити спільні нафтові проекти зі своїм гайанським колегою Дональдом Рамотаром, і знов описував територіальну суперечку як «релікт колоніальної доби».

Проте вже 10 жовтня 2013 р. ВМС Венесуели захопили геологорозвідне судно, що проводило роботи у спірній виключній економічній зоні двох держав, і ескортували його до свого порту. Корабель під панамським прапором належав зареєстрованій у Техасі компанії “Anadarko Petroleum”, якій уряд Гайани надав контракт на пошук нафтогазових родовищ на прибережному шельфі; в його екіпажі серед представників інших держав було й п'ятеро громадян України.

Відповідно до президентського декрету Мадуро 1787 зі змінами, внесеними указом 1859, територія Ессекібо позначається як володіння Венесуели [7]. На підтвердження цієї практики гайанська армія заявляє про фіксовані нею польоти венесуельської авіації для картографування спільних земель. Чергове загострення територіальних суперечностей між державами відбулося у червні 2015 р., коли міністерка закордонних справ БРВ Делсі Родрігес назвала «провокацією» надання урядом Гайани дозволу на геологічні роботи на спірній з точки зору офіційного Каракаса ділянці шельфу.

Додаткового політичного забарвлення питання набуває з огляду на проведення робіт американською ТНК “Еххон”, яка, на думку венесуельського урядовця, представляє «імперіалістичну потугу США». Зовнішньополітичне відомство Гайани у відповідь назвало Венесуелу «загрозою миру та безпеці у регіоні». Беручи до уваги зміну політичного керівництва в Джорджтауні після 23-річного панування Народної прогресивної

партії, в умовах чергового етапу територіальної суперечки уряд Мадуро постав перед необхідністю опрацювання нових механізмів у гайанському питанні [14].

Коли 22 грудня 2018 р. Боліваріанський флот Венесуели зупинив розвідування шельфових родовищ нафти суднами тієї ж компанії “ЕххонMobil” у виключній економічній зоні Гайани, заявивши, що ті порушили венесуельські територіальні води, цей інцидент знову змусив говорити (у тому числі офіційних представників Державного департаменту США) про можливість збройного конфлікту між сусідніми країнами. Зокрема, економіст Скотт Макдональд у консервативному американському часописі “The National Interest” пов'язував відправку Росією двох стратегічних бомбардувальників до Венесуели із тиском уряду Мадуро на східного сусіда як частину ширшого плану [11].

Висловлюючи підвищену увагу до цього питання, Сполучені Штати у вересні 2020 р. оголосили, що патрулюватимуть морські володіння Гайани спільно з гайанськими партнерами. Щоправда, адміністрація Дональда Трампа цим кроком переслідувала не стільки забезпечення територіальної цілісності Гайани, скільки додатковий важіль протистояння з урядом Ніколаса Мадуро, який офіційний Вашингтон і низка держав регіону припинили визнавати з 23 січня 2019 р. (коли вплив попередній президентський термін Мадуро, і спікер контрольованої опозицією Національної асамблеї Венесуели Хуан Гуайдо проголосив себе в.о. президента з огляду на невизнання легітимності останніх президентських виборів 2018 р. як таких, що не проходили у вільних, рівних і демократичних умовах). Як і ці країни, Гайана входить до створеної 2017 р. для розв'язання венесуельської політичної кризи Групи Ліми. Однак, на відміну від них, не визнала Гуайдо як глави Венесуели, обмежившись оцінкою венесуельського парламенту як легітимного органу влади, що представляє свій народ. Гайана негативно поставилася до перспективи «тимчасового президентства» Гуайдо ще на етапі обговорення цієї ідеї США та їх союзниками кількома роками раніше, тож протягом 2019 р. продовжувала підтримувати дипломатичні зносини саме з представниками Мадуро. Ба більше, після 5 січня 2020 р. вона вже не підписувала антимадурівських заяв Групи Ліми. Таким чином, гайанський уряд, попри свою негативну оцінку тенденцій у сусідній країні (й те, що генеральний прокурор в уряді Мадуро, Тарек Вільям Сааб, висував проти Хуана Гуайдо обвинувачення у спробі відмовитися від території Ессекібо, на яку претендує Венесуела. Прикметно, що раніше такі претензії висувала якраз опозиція до попередника Мадуро Чавеса), намагався запобігти подальшому погіршенню відносин та ескалації напруженості.

Чи є можливості вирішення територіальних непорозумінь між Венесуелою та Гайаною у правовому полі? На початку 2018 р. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш передав питання територіальної суперечки між двома державами до Міжнародного суду ООН [8, с. 3]. Розгляд справи розпочався у березні 2018 р., і Гайана сподівається на підтвердження ним рішення арбітражу 1899 р. Однак Венесуела відмовилась брати участь у слуханнях 30 червня 2020 р., наполягаючи, що в МС ООН немає юрисдикції в цьому питанні (хоча неформально передала на розгляд суду свої розлогі змагальні папери). На протигагу цій позиції, 18 грудня 2020 р. Міжнародний суд 12 голосами проти 4 визнав своє право займатися врегульованням спору Венесуели з Гайаною [18].

Ключовою перешкодою в порозумінні, за твердженням кембриджських фахівців із міжнародного права Федеріки Паддеу та Брендана Планта, виступає переконаність венесуельської сторони у неможливості розв'язання суперечки шляхом Міжнародного суду [15]. Венесуела наполягає, що жодна міжнародна інституція не може вирішувати питання про кордони без згоди обох сторін; Гайана ж відстоює можливість такого рішення навіть якщо в міжнародний суд звернулася лише одна з них. Черговим підтвердженням того, що розгляд суперечки в суді не зняв напруженості, став новий декрет Ніколаса Мадуро від 7 січня 2021 р., що вкотре проголошував територію Ессекібо й моря на захід від нього власністю Венесуели; вибраний минулого року гайанський президент від НПП Ірфаан Алі назвав цей крок «юридично нікчемним».

Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що у венесуельсько-гайанських відносинах зберігаються чинники, що підсилюють їх конфліктогенність – боротьба за ресурси (території, багаті корисними копалинами), внутрішня нестабіль-

ність, вплив позарегіональних акторів (США, КНР, РФ) і транснаціональних корпорацій. Лише наприкінці першого десятиліття XXI ст., під кінець президентства Уго Чавеса, у Венесуелі спостерігався відхід від політики конфронтації із сусідньою державою у бік прагматичних і водночас ідеологічно мотивованих відносин з Гайаною. Наприкінці наступного десятиліття цей прогрес практично зведено нанівець, хоча динаміка відносин уряду Ніколаса Мадуро зі своїми гайанськими сусідами була не настільки негативною, як із іншими сусідами – Бразилією за Жаїра Болсонару чи Колумбією за Івана Дуке Маркеса. Гайана, потуга якої, на відміну від них, значно поступається Венесуелі, не стала визнавати альтернативну вертикаль влади на чолі з Хуаном Гуайдо, зберігаючи простір для маневру.

У цій ситуації всі три сценарії подальшого розвитку конфлікту в силі: перший, найреалістичніший – збереження статус-кво, уникнення військового втручання й підтримка конфлікту в латентній фазі, що тримає в постійному стані, коли продиктовані економічними інтересами зазіхання на освоєння спірного регіону Ессекібо періодично призводять до загострень. Залежно від ситуації в обох країнах і Західній півкулі загалом, а також від політичної волі й порозуміння між сторонами, ситуація в перспективі може результувати як у мирне врегульовання, що стабілізує регіон і дозволить обом сторонам користуватися спірною територією на взаємовигідних умовах, так і у відкрите зіткнення, спровоковане її експлуатацією в односторонньому порядку. Потенційними посередниками можуть виступати держави КАРІКОМ, штаб-квартира якої розташована в гайанській столиці Джорджтауні, а чимало острівних членів залежні від поставок нафти з Венесуели та підтримують із нею тісне співробітництво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головченко В.І. Конфліктогенність міжнародних відносин у Латинській Америці: історія й сучасність. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 101. С. 3–12.
2. Кухарук О. Прикордонний конфлікт Венесуели з Гайаною: минуле і сучасність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Міжнародні відносини*. 2013. Вип. 3. С. 228–240.
3. Мартынов Б.Ф. «Реликтовые» и потенциальные конфликты в Латинской Америке. *Международные процессы*. 2006. № 2, т. 4. С. 48–58.
4. Розенталь Д.М. Территориальный спор Венесуэлы с Гайаной: эволюция подходов боливариюцев. *Латинская Америка*. 2011. № 10. С. 55–65.
5. Chapman J., Cull N. *Projecting Empire: Imperialism and Popular Cinema*. London : I.B. Tauris, 2009. 256 p.
6. *Democracy, Revolution and Geopolitics in Latin America: Venezuela and the International Politics of Discontent* / Ed. by L.F. Angosto-Ferrández. London : Routledge, 2013. 224 p.
7. *Gaceta Oficial de la República Bolivariana de Venezuela*. Año CXLII-MES VIII. Caracas, miércoles 27 de mayo de 2015. Numero 40.669. URL: <https://www.larazon.net/wp-content/uploads/2015/06/Gaceta-40669.pdf> (дата звернення: 02.01.2021).
8. Griffith I.L. Elections and the Imperatives of Geopolitical Neighborhoods. 28 October 2020. *Guyanese Online: Guyana and World News*: веб-сайт. URL: <https://guyaneseonline.files.wordpress.com/2020/02/guyanas-elections-and-geopolitical-neighborhoods-february-23-2020.pdf> (дата звернення: 02.01.2021).
9. Ishmael O. *The Trail of Diplomacy: A Documentary History of the Guyana-Venezuela Border Issue*. Bloomington: Xlibris, 2013. 435 p. URL: http://www.guyana.org/features/trail_diplomacy.html (дата звернення: 02.01.2021).

10. Lee F.J.T. The evolution-involution of “cooperative socialism” in Guyana, 1930–1984. Merida, Venezuela, 2000. 162 p.
11. MacDonald S.B. Is Venezuela Willing to Start a Caribbean War? The timing of Russia sending two long-range bombers to Venezuela earlier in December has Washington wondering what Caracas is thinking. *The National Interest*. 1 January 2019. No. 1. URL: <https://nationalinterest.org/feature/venezuela-willing-start-caribbean-war-39987> (дата звернення: 02.01.2021).
12. No. 8192 Venezuela and United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland Agreement to resolve the controversy over the frontier between Venezuela and British Guiana. Signed at Geneva, on 17 February 1966. URL: <http://peacemaker.un.org/guyana-venezuelaborder66> (дата звернення: 02.01.2021).
13. No. 11410 Guyana, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Venezuela Protocol to the Agreement to resolve the controversy between Venezuela and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland over the frontier between Venezuela and British Guiana Signed at Port of Spain on 18 June 1970. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20801/volume-801-I-11410-English.pdf> (дата звернення: 02.01.2021).
14. Oil Provokes Diplomatic Spat Between Venezuela and Guyana. *Venezuelanalysis.com*: вебсайт. URL: <http://venezuelanalysis.com/news/11412> (дата звернення: 02.01.2021).
15. Paddeu F., Plant B. The Dispute between Guyana and Venezuela over the Essequibo Region. *EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law*. 11 April 2018. URL: <https://www.ejiltalk.org/the-dispute-between-guyana-and-venezuela-over-the-essequibo-region> (дата звернення: 02.01.2021).
16. Petkoff T. *Las dos izquierdas*. Caracas : Alfadil, 2005. 127 p.
17. Sanders R. Venezuela in the Caribbean: expanding its sphere of influence. *The Commonwealth Journal of International Affairs*. 2007. Vol. 96 (391). P. 465–476.
18. UN International Court of Justice Judgment of 18 December 2020: Arbitral Award of 3 October 1899 (Guyana v. Venezuela). Jurisdiction of the court. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/171/171-20201218-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 02.01.2021).

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327:341

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.22.12>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДАНІЇ

CONCEPTUAL PRINCIPLES AND FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF MODERN DANISH FOREIGN POLICY

Турчин Я.Б.,
*доктор політичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Івасечко О.Я.,
*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано особливості формування та реалізації зовнішньої політики Королівства Данії з урахуванням місця держави на міжнародній арені. Визначено цілі та пріоритети зовнішньої політики країни, роль парламенту, уряду та короля у зовнішньополітичному процесі. Досліджено нормативно-правову базу Данії у зовнішньополітичній сфері, основні причини та фактори, які були враховані під час укладання відповідних документів. Проаналізовано передумови укладення та основні положення доповіді «Дипломатія та захист Данії у часи змін» від 1 травня 2016 р. Висвітлено принципи зовнішньої політики країни, до яких належать співпраця у регіоні близького сусідства; забезпечення стабільності і миру в Європі через співпрацю у рамках ЄС; запобігання неконтрольованим міграційним потокам; економічна дипломатія; світові питання, насамперед через активну роботу в ООН. Охарактеризовано діяльність держави на рівні міжнародних організацій, роботу в комітетах та місцях гуманітарних місій у зовнішній політиці Королівства. Акцентовано увагу на значенні Північної Ради і Ради міністрів Північних країн у формуванні зовнішньополітичних пріоритетів Данії. На основі аналізу міжнародних індексів та рейтингів з'ясовано місце держави з-поміж інших акторів міжнародного співтовариства, а також основні показники, які мають істотне значення у разі їх визначення. Досліджено аспекти двосторонніх відносин Королівства з іншими державами як безпосередньо, так і через участь у регіональних та міжнародних організаціях. З'ясовано, що зі США, Німеччиною та сусідніми країнами Північної Європи Данія підтримує найбільш тісні взаємини, є партнером і союзником з широкого кола питань. У висновках акцентовано увагу на тому, що майбутнє Данії залежить від стійкості міжнародного правового порядку, тому Королівство підтримує принципи міжнародного права, ООН та інші системи багатосторонньої співпраці та реагує, коли ці правила порушуються.

Ключові слова: Данія, Фолькетинг, зовнішня політика, Скандинавські країни, міжнародне право, зовнішньополітичний механізм, Північна рада.

The article analyzes the peculiarities of the formation and implementation of the foreign policy of the Kingdom of Denmark, taking into account the place of the state in the international arena. It has been determined goals and priorities of the state's foreign policy, the role of the Parliament, the Government and the King in the foreign policy process. The author outlines the legal base of Denmark in the foreign policy, main priorities and key issues to which the state leadership paid particular attention when creating relevant documents. It has been analyzed "Danish Defence and Diplomacy in Times of Change" report from May 1, 2016, its preconditions for concluding and the main provisions. The author determines main principles of Danish foreign policy, which include cooperation in close neighborhood; ensuring stability and peace in Europe through cooperation within the EU; prevention of uncontrolled migration flows; economic diplomacy; world issues, primarily through active participation in the UN. Special attention is paid to the place of Denmark in international organizations and institutions, work in committees and the role of humanitarian missions in the foreign policy of the Kingdom. It has been characterized participation of Denmark in Nordic Council and the Nordic Council of Ministers as a part of foreign policy priorities implementation. Based on the analysis of international indices and rankings, it has been determined the place of Denmark among other representatives of the, main indicators and their definitions that play a significant role in foreign policy overview. The author points out bilateral relations of Denmark with other states itself as well as within the regional and international organizations. It has been found that Denmark has close bilateral relations with the United

States, Germany and the neighboring countries of Northern Europe, that become reliable partners and ally in a wide range of issues. The authors draw conclusion stating that future development of Denmark foreign policy depends on a strong international legal order, therefore politicians will continue to support the principles of international law, the UN and other institutions of multilateral cooperation and actively respond to all violations of its key principles.

Key words: Denmark, Folketing, foreign policy, Scandinavian countries, international law, foreign policy mechanism, Nordic Council.

Постановка проблеми. Зовнішня політика на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин розглядається як невід’ємний складник кожної суверенної держави, інструмент, за допомогою якого налагоджуються двосторонні стосунки, відстоюються національні інтереси та реалізуються розмаїті фінансові, економічні, гуманітарні, соціальні операції. Цей концепт також включає у себе демонстрацію сили держави на міжнародній арені, рівень її політичної свідомості та пріоритети діяльності у найближчій чи навіть довгостроковій перспективі. Саме від правильно підбраної зовнішньої політики великою мірою залежить майбутнє чи не кожної держави, яка ставить за мету приєднання до міжнародного співтовариства як повноправного члена.

Королівство Данія на сучасному етапі демонструє значні успіхи у становленні, розвитку та функціонуванні зовнішньополітичного курсу держави, підтримуючи при цьому сильні позиції і в реалізації внутрішньої політики. Держава досить високо позиціонується на міжнародній арені. Її роль у світі зростає з кожним роком, а рівень загального розвитку і добробуту дає підстави стверджувати, що позитивні практики Данії є вартими для наслідування іншими акторами міжнародної взаємодії. Вивчення політичної діяльності цієї держави формує певні уявлення та інформацію, які можуть слугувати дороговказом у процесі формування державної політики інших країн (головно тих, що розвиваються чи малорозвинених) і проектування їх політичного майбутнього на міжнародній арені (йдеться про футурологію чи прогнозування).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування пріоритетів та цілей зовнішньої політики Данії, її зовнішньополітичного механізму, принципів та інших аспектів діяльності держави на міжнародній арені стали актуальною темою для досліджень таких науковців: Р. Бегрінгера [2], А. Кларка [3] та Р. Філіпса [15]. Крім того, джерельну базу становлять офіційні ресурси МЗС Данії [7; 15], Європейського Союзу [8], Організації економічного співробітництва і розвитку [1], Конституція Королівства Данія [17] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Метою запропонованої публікації є отримання чітких системних уявлень щодо концептуальних засад та особливостей імплементації сучасної зовнішньої політики Данії; її позиціонування в міжнародних рейтингах; висвітлення специфіки двосторонньої співпраці Данії

з країнами-союзниками, головню, США та Німеччиною; характеристика місця Данії у Північній Раді та Раді міністрів Північних країн з огляду на головування офіційного Копенгагена у цій організації впродовж 2020 року.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення мети цього наукового дослідження необхідно розв’язати низку *завдань, а саме:* з’ясувати концептуальні засади сучасної зовнішньої політики Данії; визначити місце Данії в міжнародних рейтингах; охарактеризувати діяльність країни в міжнародних організаціях; дослідити ключові аспекти двосторонніх відносин Королівства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Данія є унітарною державою, до складу якої входять п’ять регіонів (що були утворені з колишніх чотирнадцяти антів), архіпелаг Ергольмен, що підпадає під повноваження Міністерства оборони, та дві автономні частини – Фарерські острови та Гренландія. У країні функціонує система державного правління у формі конституційної монархії. Важливо зазначити й те, що хоча автономні частини і наділені суттєвими самоврядними повноваженнями, проте у законодавчих діях вони підпорядковуються загальнонаціональному парламенту (Фолькетингу), у якому кожна адміністративна одиниця представлена двома парламентарями.

Положення щодо особливостей формування та реалізації зовнішньої політики Королівства зафіксовані у пункті 19 Конституційного акта Данії. Згідно з документом, Король наділений представницькими функціями держави у міжнародних справах. Водночас він не повинен вчиняти жодних дій, наслідком яких є територіальні зміни Королівства, крім як за згодою Фолькетингу, ані вступати в будь-яке зобов’язання, для виконання котрого потребується підтримка Фолькетингу або воно має досить вагоме значення для розвитку країни. Повноваження щодо припинення дії міжнародних договорів також поширюється на главу держави, однак відповідні рішення приймаються лише за згодою Фолькетингу, який відповідно і був укладений за попереднім розглядом та погодженням у парламенті [16].

Фолькетинг призначає з числа своїх членів осіб, що формують Комітет з питань зовнішньої політики, з яким уряд проводить консультації перед прийняттям будь-якого рішення, що має велике значення для країни чи стосується зовнішньої політики Королівства. Рекомендації, що

застосовуються до Комітету з питань зовнішньої політики, встановлюються законом [16].

Данія залишається відповідальним актором на міжнародній арені, бере активну участь у вирішенні сучасних глобальних проблем людства. Нині це одна з провідних країн світу щодо імplementації «Цілей сталого розвитку» Програми розвитку ООН. Данія взяла на себе певні зобов'язання щодо сприяння, забезпечення/гарантування глобального миру і стабільності, надання гуманітарної допомоги, активного залучення до міжнародних військових операцій, у тому числі задля запобігання тероризму та радикалізації, а також підтримки незахищених держав [10].

Зовнішня політика Данії заснована на її ідентичності як суверенної держави в Європі. Ця країна віддавна сформувала добросусідські відносини з іншими державами. Королівство, зокрема, долучалося до координації західної допомоги у регіоні Балтії (Естонія [5], Латвія і Литва [6]), є активним прихильником міжнародної миротворчої діяльності. Данські війська брали участь у забезпеченні безпеки на території колишньої Югославії у складі Сил ООН з охорони (СООНО), СВС, [3] і нині СФОР [12]. Королівство однозначно підтримує американські операції в Афганістані та надає різноманітну матеріальну та гуманітарну допомогу для МССБ [8]. Ці ініціативи є частиною «активної зовнішньої політики» країни. Більше того, замість традиційного адаптаційного типу Данія дотримується такого типу зовнішньої політики, за котрої права людини, демократія та інші важливі цінності перебувають під особливим захистом держави. Яскравим прикладом, що демонструє рішучість дій у визначених зовнішньополітичних пріоритетах, є рішення Данії надати Гренландії та Фарерським островам гарантії щодо права голосу в питаннях зовнішньої політики, рибальства, полювання на китів і геополітичних проблем. Такий крок свідчить про реалізацію демократичних стандартів у цій країні.

Основоположним документом, де найбільш ґрунтовно розкрито особливості формування та реалізації зовнішньої політики Данії як на сучасному етапі, так і впродовж наступних років, є «Дипломатія та захист Данії у часи змін». Загалом це оглядовий опис зовнішньої політики та оборони Данії. Доповідь була офіційно презентована на засіданні Уряду 1 травня 2016 р. [7].

Передумовами для започаткування згаданого документа був заклик Пітера Таксо-Дженсена, посла Данії у Індії (який перед тим був послом Данії у США та помічником Генерального секретаря з правових питань ООН), до перегляду та розробки нових рекомендацій, які стосувалися концептуальних засад реалізації сучасної зовнішньої політики Королівства. Ініціатива вироблення документа пов'язана із «потребою зробити крок

назад від щоденних завдань та сформуванню нових ідей і рішень, спрямованих на покращення позицій Данії на міжнародному рівні, щоб надалі взяти на себе виклики і можливості, які стоять перед країною» [7]. Дипломат, зокрема, закликав до:

1) визначення стратегічних інтересів Данії з огляду на ключові глобальні тенденції, проблеми і можливості протягом наступних 10–15 років;

2) створення всеосяжних рекомендацій щодо посилення координації та інтеграції сфер зовнішньої політики Данії;

3) створення всеосяжних рекомендацій щодо основних завдань і пріоритетів для сприяння данським інтересам у найближчі роки [7, с. 3].

Актуальність оновленого зовнішньополітичного підходу Данії пов'язана із впливом низки як ендегенних, так і екзогенних чинників. Так, економічний центр ваги зміщується із заходу на схід і політична влада поступово поширюється на все більшу кількість гравців, причому частина з них не належать до суверенних держав. Демографічні проблеми і технологічний розвиток, а нині ще і пандемія Covid-19 також є одними з факторів, які будуть визначати глобальне майбутнє. Разом із тим на території Європи невирішеними залишаються як нестабільність виробництва і неконтрольована міграція. Отже, ці проблеми закликають до узгодженості і можливості вироблення спільних рішень у межах ЄС.

З огляду на зазначене, перманентних змін і трансформації зазнають данська дипломатія і оборонний сектор, головне, з огляду на суттєве скорочення їх фінансування упродовж декількох останніх років. Це потребує посилення пріоритетів, скоординованого підходу і зосередження на тих сферах зовнішньої політики, де Данія може досягнути найбільш значимих успіхів.

Міжнародні події у поєднанні з політикою значних бюджетних скорочень у сферах зовнішньої, безпекової та оборонної діяльності Данії актуалізують питання визначення пріоритетів і координації зусиль щодо формування максимально ефективного механізму забезпечення інтересів цієї держави. З урахуванням цих та інших чинників уряд Данії визначив п'ять основних принципів зовнішньої політики, зокрема:

1. Близьке сусідство: активно сприяти сталому і мирному розвитку регіону безпосередньої близькості Королівства Данія в Арктиці і регіону Балтійського моря, особливо за рахунок посилення пріоритетності структур співробітництва та їхньої здатності бути готовим до нових можливостей і загроз.

2. Європа: взяти на себе відповідальність за мир, стабільність і процвітання в Європі та сусідніх регіонах, особливо через активну участь у ЄС, який у сукупності здатний впоратися з кризами і здійснювати глобальний вплив, сприяючи

боротьбі з тероризмом. Також забезпечити становище Данії як надійного ядра співпраці в межах НАТО, а також формування стійких трансатлантичних відносин.

3. Біженці та міграція: запобігти безконтрольним міграційним потокам за рахунок посилення інтеграції зовнішньої політики, стабілізації зусиль, гуманітарної допомоги і довгострокового розвитку з метою зміцнення безпеки, економічного розвитку та ефективного управління, особливо в нестабільних державах Близького Сходу, Північної Африки та Афганістану.

4. Економічна дипломатія: сприяти економічному зростанню, процвітанню та розвитку інновацій в Данії завдяки активному проведенню економічної дипломатії, внаслідок чого країна посідає сильні позиції на міжнародному рівні, що й буде сприяти її швидкому комерційному та промислому розвитку. Принцип включає в себе підтримку інтернаціоналізації, конкурентоспроможності та експорту данських підприємств, а також здатність суспільства залучати інвестиції, знання і таланти з усього світу.

5. Світові питання: просування глобальних рішень і розв'язання проблем зміни клімату, використовуючи при цьому данські переваги, цінності та інтереси. Реалізація відповідних намірів стає можливою завдяки приєднанню до Порядку денного ООН на період до 2030 р. і Паризької кліматичної угоди 2015 р., а також підтримки заходів на основі міжнародного співробітництва, де різноманітні міжнародні актори розглядають ООН основним глобальним актором для балансу інтересів на сучасному етапі та у перспективі [7, с.14].

Отже, ці п'ять зовнішньополітичних принципів утворюють єдине стратегічне визначення ключових завдань і пріоритетів для просування інтересів Данії до 2030 р.

Особливості участі Данії в міжнародних взаємодіях свідчать про те, що країна має визначальний вплив у Північній Європі та посередньо залучена до вирішення міжнародних питань [2]. Зовнішня політика Королівства значною мірою залежить від її членства в ЄС. Данія вступила до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), попередника ЄС, ще у 1973 р. З того часу представники країни голоували в Раді Європейського Союзу сім разів, востаннє – з січня по червень 2012 р. [8].

Щодо реалізації концепту атлантизму у зовнішній політиці, то після закінчення Другої світової війни Данія завершила свою двохсотрічну політику нейтралітету. Так, держава стала одним із засновників Організації Північноатлантичного договору (НАТО) 1949 р. і дотепер залишається її членом [21]. Як член Комітету сприяння розвитку (КСР) Данія протягом багатьох років належала до числа тих країн, які виділяли чималу

частку валового національного доходу на гуманітарну підтримку іншим державам відповідно до рішень Комітету. У 2019 р. Данія виділила 0,71% валового національного доходу на іноземну допомогу і стала однією з шести країн, що слідували рекомендаціям ООН [1]. Гуманітарна допомога за ініціативи Королівства Данії надається через ключових партнерів, таких як ООН, ЄС, та інші регіональні та міжнародні неурядові організації. Зокрема, за сприяння Міністерства закордонних справ Данії було створено організацію, основною метою якої є забезпечення всебічної дво- та багатосторонньої допомоги. Йдеться про Данське агентство міжнародного розвитку.

З метою детального визначення місця Данії на міжнародній арені доцільно, на наш погляд, проаналізувати відповідні рейтинги країни на міжнародній арені. Одним із таких є Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), який поєднує дванадцять різних показників, які визначають конкурентоспроможність країни на світовому рівні. З-поміж них такі як-от: якість інститутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність; здоров'я і початкова освіта; вища освіта і професійна підготовка; ефективність ринку товарів і послуг; ефективність ринку праці; розвиненість фінансового ринку; рівень технологічного розвитку; розмір внутрішнього ринку; конкурентоспроможність компаній; інноваційний потенціал. За цими показниками у 2019 р. Данія посіла 4-е місце із 140 країн.

Індекс глобальної дипломатії (Global Diplomacy Index) є ключовим у аналізованні зовнішньої політики будь-якої держави, адже демонструє мережу двосторонніх зв'язків та рівень їх співпраці. Так, індекс відображає кількість посольств, консульств, багатосторонніх та інших представництв країни, а також осяжність її дипломатичної мережі. Станом на 2019 р. Данія за індексом глобальної дипломатії перебуває на 39-му місці з 89 балами. Королівство встановило дипломатичні зв'язки та має відповідні дипломатичні представництва у 67 країнах світу, 14 консульств за кордоном, 6 постійних місій та 2 інші представництва у світі [14].

Ще одним індексом, який діагностує стан речей всередині країни, є Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index). Цей показник не лише демонструє рівень корупції держслужбовців, а й стан управління державою владними структурами (чи особами, які мають вагомий вплив на державні процеси). Відповідно до цього індексу Данія вже більше десяти років (2002–2019 рр.) посідає перше місце з-поміж 168 країн із загальним балом 87 за 2019 рік. Звісно, не варто однозначно стверджувати, що корупції у Данії не існує взагалі. Вона є, як і в будь-яких інших державах. Проте тут Данія посідає перше місце з тих причин, що національна корупція є «непомітною»,

тобто не впливає на важливі політичні рішення та дозволяє створювати такий зовнішньополітичний курс, який відповідає інтересам усієї країни та її населення загалом, а не окремим олігархічним чи монопольним структурам [7].

Задля того, щоб з'ясувати можливість широких верств населення долучатися до управління державою та впливати на її внутрішньо- та зовнішньополітичний курси, потрібно розглянути ще декілька індексів. Першим із них є індекс демократії (The Economist Intelligence Unit), що демонструє загальний світовий стан демократії для 165 незалежних держав і двох територій. Дослідження охоплює майже все населення світу і більшість держав (мікродержави виключені). Індекс демократії ґрунтується на таких п'яти категоріях, як: виборчий процес і плюралізм; громадянські свободи; функціонування уряду; участь у політичному житті; політична культура. Останні оприлюднені дані відображають ситуацію за 2019 рік, коли демократія була випробувана в умовах війни, тероризму, COVID-19, масової міграції та інших криз. Якщо ж розглядати позицію Данії, то у 2019 році вона посіла 7-е місце, що є доволі хорошим показником порівняно з іншими міжнародними акторами [9, с. 4].

За даними міжнародної правозахисної неурядової організації Freedom House, Данія посідає одне з найкращих місць за критерієм політичної свободи особи. За статусом її відносять до «цілковито вільних», сукупна кількість балів – 97 зі 100, рейтинг свободи, політичні права та громадянські свободи оцінені експертами по 1 балу (від 1 до 7, де 1 – найкращий бал, 7 – найгірший бал).

За індексом свободи преси, визначеним щорічно міжнародною неурядовою організацією «Репортери без кордонів» (Reporters Without Borders), у 2019 році Данія посіла 4-е місце із рейтингом 8,13. Показник доводить реальну здатність засобів масової інформації доносити об'єктивну всесторонню інформацію до громадськості, провадити професійну діяльність без тиску з боку влади, олігархічних груп чи окремих індивідів. Це є важливим з тієї причини, що, як зазначають представники організації, «у деяких країнах авторитарні лідери припиняють свої жорстокі справи, як тільки вони згадуються у засобах масової інформації. В інших країнах корумповані політики відмовляються від своїх протиправних дій, коли слідчі журналісти публікують інформацію про їхню діяльність. А іноді навіть є випадки запобігання масовим вбивствам, коли міжнародні засоби масової інформації фокусують свою увагу і камери на окремих подіях» [10].

Зовнішня політика Данії базована на її ідентичності як суверенної держави в Європі, а основним напрямом тут є підтримка і розвиток добросусідських відносин з іншими країнами.

Одним із ключових партнерів Королівства на міжнародній арені є США. Данія і Сполучені Штати вже віддавна пов'язані тісними і взаємовигідними механізмами співпраці. Країни віддавна проводять інтенсивний діалог з регіональних питань політики і безпеки та широко співпрацюють з метою сприяння миру і стабільності у тих регіонах, які розташовані за межами європейських

Таблиця 1

Позиціонування Данії у міжнародних рейтингах

Назва індексу	Організація або джерело	Місце Данії	Загальна кількість країн	Рік
Рейтинг найщасливіших країн	Мережа з питань сталого розвитку ООН	2	156	2020
Індекс людського розвитку	Програма розвитку ООН	10	189	2020
Індекс гендерної рівності	Світовий економічний форум	2	153	2019
Індекс свободи людини	Freedom House	3	210	2020
Індекс свободи преси	Репортери без кордонів	3	180	2020
Індекс процвітання	Legatum Institute	1	167	2020
Індекс екологічної ефективності	Yale University in the United States	1	180	2020
Індекс демократії	Economist Intelligence Unit	7	167	2019
Індекс конкурентно-спроможності	Світовий економічний форум	4	141	2019
Індекс верховенства права	World Justice Project	1	193	2019
Індекс корупції	Transparency International	1	180	2019
Індекс отриманих іноземних інвестицій	The World Bank	36	167	2019
Індекс економічної свободи	The Heritage Foundation	8	176	2020
Індекс інвестиційної привабливості	The World Bank	9	143	2019
Індекс глобалізації	Швейцарський економічний інститут	8	197	2019
Індекс дипломатії	Lowy Institute	39	61	2019
Індекс миру	Інститут економіки і миру	5	142	2019
Індекс тероризму	Лондонський інститут економіки і миру	85	135	2020
Індекс військової могутності	GFP	49	138	2020

кордонів. Данія багато в чому підтримує позицію США, яка стосується практичного виміру діяльності Організації Північноатлантичного договору (зокрема, політику розширення НАТО).

База США ВПС (Внутрішніх повітряних сил) і радар раннього попередження об'єкта в м. Туле, розташованого на північному заході Гренландії, слугують важливою ланкою в західній обороні і структурі захисту НАТО. У 2004 році уряди Данії і Гренландії підписали угоди, які передбачають модернізацію радара раннього попередження, зважаючи на його визначальну роль у системі протиракетної оборони США. Зазначені угоди також створили нові можливості задля посилення економічного, технічного та екологічного співробітництва між Сполученими Штатами і Гренландією [21].

Важливим є і той факт, що активна ліберальна торговельна політика Данії в ЄС, ОЕСР та СОТ великою мірою співпадає з інтересами США. Визначальна роль Данії в європейських екологічних та сільськогосподарських питаннях, її стратегічне розташування на «вході» до Балтійського моря надали Копенгагену статус центру різноманітних агентств США.

Разом із тим США є найбільшим торговим партнером Данії з-поміж числа неєвропейських країн. Данський експорт до Сполучених Штатів, головню, представлений промисловим обладнанням, хімічною продукцією, меблевими виробами, фармацевтичними препаратами, харчовою продукцією тощо. Крім того, Данія є отримувачем значних торговельних послуг зі США, основна частка котрих стосується контейнерних перевезень зі Сполучених Штатів Америки з використанням данських контрольованих суден (зокрема, шляхом Maersk-Line). Понад 400 компаній США мають філії в Данії.

Данію і Сполучені Штати пов'язує спільне членство у міжнародних організаціях, у тому числі ООН, НАТО, Організації з безпеки і співпраці в Європі, Організації економічного співробітництва і розвитку, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Світової організації торгівлі, а також Ради Арктики [21].

Країни Північної Європи (Фінляндія, Ісландія, Норвегія і Швеція) є традиційними партнерами та союзниками Данії, а підґрунтя їхньої тісної співпраці були закладені ще під час засідань Північної Ради і Ради міністрів Північних країн. У 2001 р. відбулася зміна організації роботи Північної Ради, де замість географічного розподілу на основі спільних Північних цінностей першочергового значення набули принципи соціальної держави. Структура діяльності Північної Ради була розділена на сфери культури і освіти, збереження держави (добробуту), прав споживачів, навколишнього середовища і природних ресурсів, економіки і торгівлі. Основною метою Данії у співпраці

з країнами Північної Європи є підвищення привабливості Північного регіону в глобальному масштабі для підтримки міжнародної конкурентоспроможності. Данія бере активну участь у створенні Стратегії ЄС щодо Балтійського моря. У 2020 році Королівство Данія головувало у Раді міністрів Північних країн. Завданням Ради міністрів є управління співпрацею між урядами Північних країн та керівними органами Гренландії, Фарерських та Аландських островів. Із бюджетного фонду Ради міністрів фінансується низка спільних проєктів та програм для країн-членів [20].

Відносини між Данією та Німеччиною характеризуються добросусідством та тісною співпрацею у всіх сферах, частими зустрічами та інтенсивним діалогом на різних політичних рівнях. Також відбувається чимала кількість візитів на державному та парламентському рівнях. Також земля Шлезвіг-Гольштейн підтримує особливо тісні стосунки з Данією. Успішна політика з обох сторін заснована на Бонн-Копенгагенських деклараціях 1955 р.

Дансько-німецькі економічні відносини тісні та інтенсивні. Німеччина залишається одним з найважливіших торгових партнерів Данії. Німецький імпорт з Данії включає промислові товари, машини, продовольство, сільськогосподарську продукцію та медичні та фармацевтичні товари. Основний експорт до Данії включає машини та транспортні засоби, хімікати, споживчі товари та продукти харчування.

Тісні культурні зв'язки між Данією та Німеччиною існували століттями. Ключовим значенням у надзвичайно різноманітному культурному обміні є знання данцями німецької мови, порівняно з громадянами інших європейських країн. Також Інститут Гете в Данії підтримує культурний обмін та пропонує мовні курси як частину своєї широкої програми. Німеччина та Данія також провадять спільні проєкти співпраці у сфері оборонної політики. На додаток до численних заходів із взаємної підготовки у морській галузі Данія разом із Німеччиною та Польщею є військовим членом Багатонаціонального корпусу на північному сході в Щецині [13].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проаналізувавши концептуальні засади формування та особливості реалізації сучасної зовнішньої політики Данії, на нашу думку, варто зробити декілька важливих висновків. Так, метою данської «моделі зовнішньої політики» є забезпечення миру та стабільності у світі. Міжнародна діяльність Данії базується на окремих цінностях, які є основоположними та визначають подальший курс країни. По-перше, безпека гарантується через цінності, які Королівство поділяє з Європою і США, і саме тому країна підтримує стратегію національної оборони у союзі з НАТО. По-друге, майбутнє Данії залежить від стійкості міжнародного правового порядку, з огляду на те,

що Королівство підтримує принципи міжнародного права, ООН та інші системи багатосторонньої співпраці та реагує, коли ці правила порушуються.

Виходячи з позицій Данії в міжнародних рейтингах, можна зробити висновок про те, що в Королівстві політичні рішення неможливо прийняти без відома громадян чи засобів масової інформації. Одночасно індекси демонструють, що громадяни Королівства мають право висловлювати своє невдоволення як владою загалом, так і окремими політичними реформами зокрема. Результати цих рейтингів створюють передумови для твердження, що Данія – демократична держава, влада якої дбає про добробут та рівень життя громадян, а на міжнародній арені Королівство здобуло імідж високорозвиненої держави, яка має глобальний вплив.

Пріоритетними країнами для Данії у рамках двостороннього співробітництва виступають

США, Німеччина та сусідні країни Північної Європи. Серед багатьох двосторонніх питань, з яких держави співпрацюють і взаємодіють, варто виділити такі як: запровадження демократії в Афганістані та інших державах; полярні райони та Арктика; поновлювані джерела енергії і збереження навколишнього середовища, боротьба з тероризмом, розвиток прав людини та боротьба з расизмом; зміцнення союзу НАТО; забезпечення ядерної безпеки; здоров'я; глобальний розвиток; глобальні мирні ініціативи.

Отже, Королівство веде активну зовнішню політику: є учасником різних міжнародних організацій, проводить різноманітні миротворчі операції, надає гуманітарну допомогу та виступає посередником у вирішенні багатьох конфліктних ситуацій. Саме ці фактори визначають її як впливового актора сучасної системи міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aid by DAC members increases in 2019 with more aid to the poorest countries. *OECD*. 2019 URL: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/ODA-2019-detailed-summary.pdf>.
2. Behringer R.M. "Middle Power Leadership on the Human Security Agenda". *Nordic International Studies Association. SAGE Publications*. 2005. URL: <http://cac.sagepub.com/content/40/3/305.abstract>.
3. Clark. A. *Bosnia: What Every American Should Know. Berkley Books*. 1996.
4. Corruption perceptions index. *Transparency International*. 2019. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019>.
5. Danish-Estonian Defense Cooperation. *Danish embassy in Tallinn, Estonia*. URL: <http://www.ambtallinn.um.dk/en/menu/TheEmbassy/DanishEstonianDefenceCooperation/DanishEstonianDefenceCooperation.htm>.
6. Danish-Latvian Defense Cooperation. *Danish embassy in Riga, Latvia*. URL: <http://www.ambriga.um.dk/da/menu/Forsvarssamarbejde/>.
7. Danish Diplomacy and Defense in Times of Change. A Review of Denmark's Foreign and Security Policy. *Ministry of Foreign Affairs of Denmark*. 2016. URL: http://um.dk/~media/UM/Danish-site/Documents/Udenrigspolitik/Aktuelle%20emner/148396_udredning_UK_summary.pdf?la=en.
8. Danish Presidency of the European Union. *European Union*. 2012. URL: <http://eu2012.dk/en>.
9. Danmark mister flest soldater i Afghanistan. *Danmarks Radio*. 2009. URL: <http://www.dr.dk/Nyheder/Indland/2009/02/15/165853.htm>.
10. For Freedom of Information. World Press Freedom Index 2016. *Reporters without Borders*. 2016. URL: <https://rsf.org/en/ranking/2016>.
11. Foreign Policy. *Ministry of Foreign Affairs of Denmark*. URL: <http://um.dk/en/foreign-policy>.
12. Freedom in the world 2020. *Freedom House*. 2020. URL: <https://freedomhouse.org/country/denmark/freedom-world/2020>.
13. Germany and Denmark: Bilateral relations. *Federal Foreign Office*. 2020. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/denmark/227924>.
14. Global Diplomacy Index. 2019 Country Ranking. *Lowy Institute*. 2019. URL: https://globaldiplomacyindex.lowyinstitute.org/country_rank.html.
15. Phillips R. *Bosnia-Hertsegovina: The U.S. Army's Role in Peace Enforcement Operations 1995–2004. United States Army Center of Military History*. 2004.
16. Rangliste der Pressefreiheit 2020. *Reporter Ohne Grenzen*. 2020. URL: https://www.reporter-ohne-grenzen.de/fileadmin/Redaktion/Downloads/Ranglisten/Rangliste_2020/Rangliste_der_Pressefreiheit_2020_-_RSF.pdf.
17. The Constitutional Act of Denmark: of June 5, 1953. *The Parliament of Denmark*. URL: http://www.stm.dk/_p_10992.html.
18. The Economist Intelligence Unit's Democracy Index. *Economist*. 2019. URL: <https://infographics.economist.com/2020/democracy-index-2019/>.
19. The IMD World Digital Competitiveness Ranking. *IMD World Competitiveness Center*. 2019. URL: <http://imd-world-digital-competitiveness-rankings-2019.pdf>.
20. The Nordic and Nordic-Baltic cooperation. *Ministry of Foreign Affairs of Denmark*. 2020. URL: <https://um.dk/en/foreign-policy/nordic-baltic-cooperation/>.
21. US Relations with Denmark. *US Department of State*. URL: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3167.htm>.

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 22

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Юлія Семенченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,37. Замов. № 0221/49. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709-38-69, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.